

**Η Μακεδονική πόλις από της εμφανίσεως της
μέχρι των χρόνων του Μεγάλου Κωνσταντίνου**

Δ. Κανατσούλη

doi: [10.12681/makedonika.666](https://doi.org/10.12681/makedonika.666)

Copyright © 2014, Δ. Κανατσούλη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Κανατσούλη Δ. (1960). Η Μακεδονική πόλις από της εμφανίσεως της μέχρι των χρόνων του Μεγάλου Κωνσταντίνου. *Μακεδονικά*, 4(1), 232–314. <https://doi.org/10.12681/makedonika.666>

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΠΟΛΙΣ
ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΜΦΑΝΙΣΕΩΣ ΤΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ
ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Α'. ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Ἡ πόλις ὡς αὐτόνομος πολιτικὴ καὶ διοικητικὴ ὀργάνωσις ἦτο προϊ-
ὸν τῆς πολιτικῆς πείρας τῶν Ἑλλήνων. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ἡ πόλις
διὰ τὴν Μακεδονίαν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐπίσκατος θεσμός. Πράγματι δὲ
οἱ Μακεδόνες, λαὸς κατ' ἐξοχὴν ἀγροτικὸς καὶ κτηνοτροφικὸς, κατὰ τὴν ἀρ-
χαιοτέραν τοῦλάχιστον ἐποχὴν δὲν εἶχον πόλεις, οἷας γνωρίζομεν ἐκ τῆς
νοτίου Ἑλλάδος, μὲ ἐσωτερικὴν δηλαδὴ διοικητικὴν αὐτονομίαν. Τοιαύτας
ἐγνώρισαν μόνον, ὅταν ἤρχισαν νὰ ἐπεκτείνωνται πρὸς τὴν περιοχὴν τῆς
θαλάσσης, ὅπου ὑπῆρχον αἱ πολυάριθμοι καὶ ἀνθοῦσαι ἑλληνικαὶ ἀποι-
κίαι τῆς Χαλκιδικῆς. Εἰς τὰ μακεδονικὰ παραλία ἐμφανίζονται ἦδη κατὰ
τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα πόλεις τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου, ὡς ἡ Μεθώνη, ἡ Πύ-
δνα, ἡ Θέρμη¹ ἐπὶ τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου. Κατὰ τὸ πρότυπον δὲ αὐτῶν
φαίνεται ὅτι ὀργανώθησαν καὶ αἱ μακεδονικαὶ πόλεις, καθὼς καὶ τὰ με-
ταγενέστερα κτίσματα τῶν Μακεδόνων βασιλέων. Ἐπὶ Φιλίππου Β' καὶ
Μ. Ἀλεξάνδρου τὸ σύστημα τῶν πόλεων ἐμφανίζεται λίαν διαδεδομένον,
μόνον ὅμως εἰς τὴν Κάτω Μακεδονίαν. Ἡ περιοχὴ αὕτη, καθὼς συμπεραί-
νομεν ἐκ τῶν καταλόγων τῶν τριηράρων παρὰ τῷ Ἀρριανῷ, Ἰνδ. 18, ὡς
καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν, ὅπου παρὰ τὸ ὄνομα τῶν μνημονευομένων Μακεδόνων
προστίθεται καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως, ἦτο διηρημένη εἰς μικρὰς περιοχάς,
αἵτινες διοικητικῶς ἐξηρωτῶντο ἐκ μιᾶς πόλεως. Τοιαῦται πόλεις, τ. ἔ. ἀστικά
περιοχαί, ἦσαν αἱ Ἀλκομεναὶ (ἢ Ἀλκομενά),² ἢ Ἀλωρος,³ ἢ Ἀμφίπολις,⁴

¹ Ο U. Kahrstedt, Städte in Makedonien ἐν Hermes 81 (1953) 85
κ.ε. ἀντιρροῦει τὴν μέχρι τοῦδε ἀποψιν, ὅτι αὗται ἦσαν «πόλεις ἑλληνικαὶ» ἢ «ἀποι-
κίαι ἑλληνικαί», καὶ δέχεται ὅτι ἦσαν ἀπλῶς πόλεις μακεδονικαί.

² Ἀρρ. Ἰνδ. 18, 6.

³ Ἀρρ., ἔ. ἀ.

⁴ Ἀρρ. Ἰνδ. 18, 4. 10. IG VII, 420, 12. XII, 8, 438. 9, 199. IV², 97, 29. Ditt.
Syll. I², 268 F [= SGDI 2764].

Ἄρεθουσα,¹ ἡ Ἀρχυνία,² ἡ Ἀταλάντη,³ ἡ Βέροια,⁴ ἡ Γαρησκός,⁵ ἡ Δέγμα,⁶ ἡ Δευρίοπος (Δερρίοπος),⁷ ἡ Ἐδεσσα (ἢ Αἰγαί),⁸ ὁ Εὐρωπός,⁹ ἡ Ἡράκλεια ἢ Σιντικὴ,¹⁰ ἡ Θεσσαλονικὴ,¹¹ αἱ Ἴχναί,¹² ἡ Κασσάνδρεια,¹³ ἡ Λητή,¹⁴ ἡ Μένδη,¹⁵ ἡ Μιέζα,¹⁶ ἡ Πέλλα,¹⁷ ἡ Πύδνα,¹⁸ ἡ Τορώνη,¹⁹ τὸ Ὑρκάνιον(·) (παραδίδεται μόνον τὸ ἔθνικόν Ὑρκάνιος),²⁰ οἱ Φίλιπποι.²¹ Πότε ἀκριβῶς ἡ

¹ Ditt. Syll. I², 269 K [= SGDI 2762]: Ἄρεθούσιος Μακεδών. Ἄλλ' ἐν Ditt. Syll. I², 268 G [= Fouill. de Delphes III, 1 (Épigraphie), ἀρ. 396]: Ἄρεθούσιος ἀπὸ Θραίκης, πρὸ τῆς ἐνωματώσεως τῆς πόλεως εἰς τὸ μακεδονικὸν κράτος. Βλ. P e r d r i z e t, BCH 21 (1897) 105, 3.

² AE 1914, 188, ἀρ. 242. Ἄγνωστος ἄλλοθεν.

³ IG IV, 617, 17: [Ἀταλάν]νταιοί.

⁴ Ἄρρ. Ἰνδ. 18, 6. Πολύβ. 27, 8, 5. Liv. 42, 51, 43, 19. SGDI 2071. IG II, 5, 296i [= II/III², 710], III, 2, 2395: Βερεές. IV, 925, 14, σ. 383 Add.: Βερωαῖον [=IV², 96, 22]. Ἄ. Ἀ ρ β α ν ι τ ὀ π ο υ λ λ ο ς, Κατάλογος τῶν ἐν Ἀθανασακίῳ Μουσεῖῳ Βόλου ἀρχαιοτήτων, Ἀθήναι 1909, ἀρ. 82.

⁵ Στράβ. 7, 330, ἀπόσπ. 21.36. Πτολεμ. 3, 12, 22. Plin. N. H. 4, 35. Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου, Ἀθήναι 1953, 159/60 (τὸ ἔθνικόν Γαρησκίος). Βλ. O b e r h u m m e r, RE VII, 755. G e y e r, RE XIV, 663 ἐν λ. Macedonia.

⁶ Ἀ ρ β α ν ι τ ὀ π ο υ λ λ ο ς, ἔ. ἀ. ἀρ. 57. 139.

⁷ IG VII, 356: [Δε]υρόσιος Μακεδών.

⁸ Πλουτ. Ἀλεξ. 41. Ἄρρ., ἔ. ἀ. O. K e r n, Die Inschr. v. Magnes. a. M., ἀρ. 10, 11/2: Μακεδών ἐξ] Αἰγεών. IG IV, 617, 16. VII, 2848, 3. XII, 9, 1135. BCH 52 (1928) 189, ἀρ. 5.

⁹ IG IV, 617, 17. Ditt. Syll. I², 269 I [= SGDI 2745]. Ἀ ρ β α ν ι τ ὀ π ο υ λ λ ο ς, ἔ. ἀ. ἀρ. 127, σ. 365. Ὁ Εὐρωπός κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰσβολῆς τοῦ Σιτάκου εἰς τὴν Μακεδονίαν (429 π. Χ.), ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ Θουκυδίδου 2, 100, 3, ἦτο ὄχι πόλις μὲ τὴν ἀνωτέρω ἔνοιον, ἀλλ' ἐν τῶν φρουρίων (χ ω ρ ί α), εἰς τὰ ὅποια κατέφυγον οἱ Μακεδόνες πρὸς προστασίαν.

¹⁰ Liv. 42, 51, 7.

¹¹ Liv. 42, 58, 10. BCH 19 (1895) 336. SGDI 2767 [= Fouill. de Delphes, ἔ. ἀ. 577]. Ditt. Syll. I², 492. II², 680. ΠΑΕ 1912, 186.

¹² CIG 855 [= IG III, 2, 2500 = II/III², 8944]. BCH 52 (1928) 189, ἀρ. 5.

¹³ BCH 19 (1895) 336. 52 (1928) 189, ἀρ. 5. IG IV, 617, 20. IX, 2, 1180. XII, 5, 1062. Ditt. Syll. I², 350. II², 585, 181. SGDI 2766. Ἀ ρ β α ν ι τ ὀ π ο υ λ λ ο ς, ἔ. ἀ. ἀρ. 11. 18, 71. 167.

¹⁴ O. K e r n, ἔ. ἀ. ἀρ. 2, 11: Μακεδών ἐν Λητή[ς].

¹⁵ IG II/III², 9337.

¹⁶ Ἄρρ. Ἰνδ. 18, 6.

¹⁷ Ἄρρ. Ἀνάβ. 3, 5, 3, 6, 28, 4. Ἰνδ. 18, 3. Ψευδοκαλλισθ. 14, 6 (Kroll). IG III, 2855. IV, 1, 103. IX, 2, 369. Ditt. Syll. I², 267 B [= SGDI 2759]. II², 585, 103. Ἀ ρ β α ν ι τ ὀ π ο υ λ λ ο ς, ἔ. ἀ. ἀρ. 16. BCH 52 (1928) 189, ἀρ. 5.

¹⁸ Δημοσθ. 19, 194 κέ. Ἄρρ. Ἰνδ. 18, 5. IG II/III², 339.

¹⁹ IG IV, 951, 98 [= IV², 121, 98]. SEG 1, 91, ἀρ. 361.

²⁰ AE 1908, 164.

²¹ IG IV, 617, 21. VII, 2433, col. II, 2. 5/6. 11/2. 14/5. XII, 8, 209 (2ος π.Χ. αἰ.). SGDI 2763.

διαίρεσις αὐτῆ τῆς Κάτω Μακεδονίας ἔγινε, δὲν ἠμποροῦμεν νὰ εἰπωμέν τι μετὰ βεβαιότητος μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα.¹ Πάντως τὸν 3ον π.Χ. αἰῶνα τὸ σύστημα τοῦτο εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τῆς Μακεδονίας εἶχεν ἤδη γενικευθῆ.

Εἰς τὴν Ἄνω Μακεδονίαν, τὴν σημερινὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν, τὰ πράγματα ἦσαν διαφορετικά. Αὕτη πρὸ τῆς ἐνσωματώσεώς της εἰς τὸ κράτος τῆς Μακεδονίας ἐπὶ Φιλίππου Β' ἦτο διηρημένη κατὰ ἔθνη, δηλ. εἰς τοὺς Ἑλιμιώτας, τοὺς Ὀρέστας, τοὺς Λυγκηστάς, τοὺς Ἑορδαίους καὶ τοὺς Πελαγονάς, ἕκαστον δὲ ἐξ αὐτῶν εἶχεν ἴδιους ἡγεμόνας, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' ἦσαν σύμμαχοι καὶ ὑποτελεῖς εἰς τοὺς βασιλεῖς τοῦ κράτους τῶν Αἰγῶν.² Ἡ φυλετικὴ διαίρεσις τῆς Ἄνω Μακεδονίας ἐξηκολούθησε νὰ ὑπάρχῃ καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου Β' κατάληψίν της καὶ κατάργησιν τῶν τοπικῶν της ἡγεμονιῶν. Δι' αὐτὸ οἱ κάτοικοι τῶν περιόχων αὐτῶν χαρακτηρίζονται ὄχι διὰ τοῦ ὀνόματος πόλεώς τινος, ἀλλὰ τοῦ ἔθνους, εἰς ὃ ἀνήκον, π.χ. *Πελαγῶν* (Ditt. Syll. I,³ 174), *Ἑλεμιώτης Μακεδῶν* (SGDI 2765), *Τυμφαῖος* (Ἄρρ. Ἰνδ. 18, 6), *Ἑορδαῖοι* (Ἄρρ. Ἀνάβ. 6, 28, 4. Ἰνδ. 18, 5), *ἐξ Ὀρεσιτίδος* (Ἄρρ. Ἀνάβ., ἔ.ἀ. Ἰνδ. 18, 5. Ditt. Syll. I,³ 268H).³ Ἡ κατάστασις αὕτη διειρηθῆ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Ρωμαίων αυτοκρατόρων (βλ. κατωτέρω). Πόλεις τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου ἔλειπον ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἀρχαιότεραν ἐποχὴν, ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Φιλίππου καὶ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἂν ἔξαιρέσωμεν τὰς Ἀλκομενάς⁴ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἑριγῶνος καὶ τὴν κατὰ ἑλληνικὸν πρότυπον κτισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἴδιου Φιλίππου Ἡράκλειαν τὴν Λυγκηστικὴν. Κατὰ τὸν 3ον ὅμως καὶ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα ἐπὶ τῶν Ἀντιγονιδῶν ἐμφανίζονται καὶ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν πόλεις ὡς διοικητικαὶ μονάδες. Πλὴν τῆς περραιβικῆς Τριπόλεως,⁵ ἡ ὁποία ἀπὸ τοῦ 3ου τοῦλάχιστον αἰῶνος π.Χ. ἐμφανίζεται ὡς ἀποτελοῦσα τμημα τῆς Ἑλιμιώτιδος⁶ καὶ τῆς ὁποίας ὁ κάτοικος χαρακτηρίζεται, ὅπως καὶ οἱ πολῖται τῶν πόλεων τῆς Κάτω Μακεδονίας, δηλ. *Μακεδῶν Ἑλεμιώτης ἐκ Πυθείου* (μεταξὺ τοῦ 224 - 220 π.Χ.),⁷ συναντῶμεν εἰς ἐπιγραφὴν τῆς

¹ Βλ. διαφόρους ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἀπόψεις παρὰ F r. G e y e r, *Makedonien bis zur Thronbesteigung Philipps II.*, München - Berlin 1931, 101 κέ. H. B e n g t s o n, *Die Strategie in der hellenistischen Zeit*, ein Beitrag zum antiken Staatsrecht, München 1944, 2, 327. Πρβ. καὶ E h r e n b e r g, *Gnomon* 7 (1931) 582/3. A. M o m i g l i a n o, *Filippo il Macedone*, saggio sulla storia greca del IV secolo A. C., Φλωρεντία 1934, 27/8.

² Θουκ. 2, 99, 2. Βλ. O. A b e l, *Makedonien vor König Philipp*, Leipzig 1847, 152. F r. G e y e r, *Makedonien* 45/6 καὶ RE XIV, 703 ἐν λ. *Makedonia*.

³ Βλ. B e l o c h IV², 1, 397. G e y e r, *Makedonien*, ἔ.ἀ. B e n g t s o n, ἔ.ἀ. 323.

⁴ Ἄρρ. Ἰνδ. 18, 6.

⁵ Αὕτη περιελάμβανε τὰς πόλεις Ἀζωρον, Δολίχην καὶ Πύθιον.

⁶ Βλ. A. R o s e n b e r g, *Hermes* 51 (1916) 502 κέ.

⁷ BCH 21 (1897) 112 [= SGDI 2765].

Ἐορδαίας τοῦ ἔτους 181 π.Χ. πόλιν ὀνομαζομένην Γρηΐαν,¹ ὅπου ἡ παρούσα μετοίκων, κατοίκων δηλ. ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς Μακεδονίας² ἐγκατεστημένων ἐν τῇ πόλει, προϋποθέτει τάξιν πολιτῶν μὲ πλήρη τοπικὰ δικαιώματα καὶ συνεπῶς ὀργάνωσιν τῆς πόλεως κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ἄλλ' ἂν μία πολίχνη, ἄγνωστος ἄλλοθεν καὶ πιθανῶς ἄσημος, εἶχε διοικητικὴν ὀργάνωσιν, διατι νὰ μὴ δεχθῶμεν ὅτι πόλεις τῆς Ἄνω Μακεδονίας γνωστότεραι, ὡς ἡ Ἐλίμεια, ἡ Αἰανή, τὸ Κέλετρον κ.ἄ., δὲν θὰ εἶχον παρομοίαν ὀργάνωσιν; Ἡ βραδεῖα ἐξάπλωσις τοῦ θεσμοῦ τούτου εἰς τὴν Ἄνω Μακεδονίαν ὠφείλετο τὸ μὲν εἰς τὴν γεωγραφικὴν τῆς θέσιν, τὸ δὲ εἰς καθαρῶς ἱστορικοὺς λόγους. Αὕτη δηλ. ὄχι μόνον εὐρίσκετο μακρὰν τῶν κέντρων τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἐνσωμάτωσις τῆς εἰς τὸ κράτος τῶν Ἀργεαδῶν, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ δέχεται τὴν ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν, συνετελέσθη πολὺ ἀργά, μόλις, ὅπως εἶπομεν, ἐπὶ Φιλίππου Β'.

Κατὰ ταῦτα ἀπὸ τοῦ Φιλίππου Β' τοῦλάχιστον ἡ μὲν Κάτω Μακεδονία ἦτο διηρημένη εἰς μικρὰς ἀστικὰς περιφερείας, ἐνῶ ἡ Ἄνω Μακεδονία εἰς εὐρύτερας φυλετικὰς περιοχάς, εἰς τὰς ὁποίας ἐπὶ τῶν Ἀντιγονιδῶν ἰδίως ἀνεπτύχθησαν καὶ πόλεις κατὰ τὸ ἑλληνικὸν πρότυπον.

Αἱ ἀστικαὶ ὄμοι αὐταὶ περιφέρειαί, καθὼς καὶ αἱ φυλετικαὶ περιοχαί, δὲν ἀπετέλουσαν πολιτικὰς ἐνότητες συνδεομένης μεταξὺ τῶν, ὅπως εἰς τὰς τότε δημοσπόνδους ἑλληνικὰς πολιτείας, ἀλλ' ἦσαν διοικητικαὶ μᾶλλον ὑποδιαίρεσις τοῦ κράτους, ἐξαρτώμεναι ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν κεντρικὴν ἐξουσίαν, δηλ. ἀπὸ τὸν βασιλέα. Ὡς ἐκ τούτου οἱ Μακεδόνες ἦσαν κατ' ἀρχὴν πολῖται τοῦ μακεδονικοῦ κράτους, κατόπιν δὲ μέλη τῆς κοινότητος, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθησαν ἢ διέμενον. Τοῦτο ἄριστα ὑποδηλοῦται εἰς τοὺς ἐπισήμους τίτλους τῶν ὀνομάτων τῶν, ἔνθα παρὰ τὸ ὄνομα προστίθεται τὸ ἔθνικόν *Μακεδῶν* καὶ παρ' αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ἢ τοῦ ἔθνους, εἰς ὃ ἀνῆκεν ἕκαστος, π.χ. *Μακεδῶν ἐξ Αἰγεῶν* (ἢ ἐξ Ἐδέσσας),³ *Μ. ἐκ (ἀπὸ) Θεσσαλονίκης ἢ Θεσσαλονικεὺς Μ.*,⁴ *Μ. ἐξ Ὀρεστίδος*,⁵ *Μ. Πράσσιος*.⁶ Διὰ τοὺς Μακεδόνες δὲ ἐξ Ἄνω Μακεδονίας, ὅταν ἀνῆκον εἰς πόλιν τινά, τότε προστίθεται πλὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ ἔθνους καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως, δηλ. *Μακεδῶν Ἐλειμιώτης*

¹ X. Μ α κ α ρ ὄ ν α ς, ΑΕ 1934/35, 117 κέ. Βλ. καὶ W e l l e s, ΑJA 42 (1938) 246 κέ.

² Ὅτι οἱ μέτοικοι τῆς πόλεως Γρηΐας προήρχοντο ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς Μακεδονίας συνάγεται ἐκ τούτου, ὅτι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ μνημονεύεται μέτοικος, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα εἶναι γνήσιον μακεδονικόν: *Κόρρατος Περιόικου*.

³ IG IV, 617, 16. VII, 2848, 3. Ditt. Syll. I^o, 269L. 492, 30. K e r n, ἔ.ἀ.

⁴ Ditt. Syll. I^o, 492, 36 κέ. II°, 680. SGDI 2767 [= Fouill. de Delph., ἔ.ἀ. 577].

⁵ Ditt. Syll. I^o, 268H.

⁶ IG II/III°, 9269.

ἐκ Πυθείου.¹ Τὸ ἐθνικὸν «Μακεδὼν» λαμβάνουν φυσικὰ καὶ οἱ κάτοικοι ὄλων τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἐλληνικῶν ἀποικιῶν, πλὴν τῶν τῆς Κασσανδρείας, π.χ. Μακεδὼν ἐξ Ἀμφιπόλεως,² ἀλλὰ Κασσανδρεύς.³

Ποία ἦτο ἡ ἀρχικὴ ὁργάνωσις τῶν πόλεων, δὲν γνωρίζομεν. Αἱ πληροφορίαι μας προέρχονται κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος καὶ συνεπῶς ἡ περιγραφή τῆς ἐσωτερικῆς ὁργανώσεως ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Ἀντιγονιδῶν. Αἱ πόλεις, τοῦλάχιστον αἱ σημαντικώτεραι, ἔχουν ἰδίαν ἐσωτερικὴν διοίκησιν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ὁμοιόμορφον. Οὕτως ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Δήλου (IG XI, 4, 1053) γνωρίζομεν ὅτι ἡ Θεσσαλονικὴ εἶχε βουλὴν καὶ ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Διὰ τοὺς Φιλίππους καὶ τὴν Ἀμφίπολιν μᾶς παραδίδεται μόνον ἡ ἐκκλησία,⁴ δι' ἄγνωστον πόλιν τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, παρὰ τὴν σημερινὴν Δράμαν κειμένην, ὁ δῆμος⁵ καὶ διὰ τὴν Κασσανδρειαν ἡ βουλή.⁶ Ἄν λάβωμεν ὅμως ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἀκρόμῃ ἐποχὴν καὶ δὴ κατὰ τοὺς αυτοκρατορικοὺς χρόνους εἰς πολλὰς μακεδονικὰς πόλεις ἐμφανίζονται ἡ βουλή καὶ ὁ δῆμος μαζί, πρέπει ἀδυστάκτως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ δύο αὐτὰ σώματα, τὰ γνωστὰ ἐκ τῶν δημοκρατικῶν πόλεων τῆς νοτίου Ἑλλάδος, ὑπῆρχον εἰς τὰς μακεδονικὰς πόλεις καὶ κατὰ τὴν ἐλληνιστικὴν ἐποχὴν. Συνήθως ὅμως εἰς τὰ τιμητικὰ ψηφίσματα καὶ τὰ μνημεῖα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς γίνεται χρῆσις τοῦ γενικοῦ ὄρου: ἔδοξε τῇ πόλει ἢ δεδόχθαι τῇ πόλει ἢ ἀπλῶς ἡ πόλις⁷ ἢ γνώμη πολιτῶν,⁸ ὁπότε εἶναι δυνατόν ἀμφοτέρω τὰ σώματα νὰ ὑπονοοῦνται.

Εἷς τινὰς τῶν μακεδονικῶν πόλεων συναντῶμεν καὶ τὴν γνωστὴν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἄλλων ἐλληνικῶν πόλεων διαίρεσιν εἰς δήμους καὶ φυλάς. Μά-

¹ SGDI 2765. Καὶ κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν διατηρεῖται, καθὼς φαίνεται, ἡ συνήθεια αὐτὴ εἰς τὴν Ἄνω Μακεδονίαν. Πρβ. π.χ. Ἐορδαῖος Κραννίστης, SEG 1, 67, ἀρ. 292.

² IG XII, 9, 199. IV², 97, 29. Ditt. Syll. I³, 268 F. ÖJh 16 (1913) 234 g.

³ IG IX, 2, 1180. XII, 5, 1062. SGDI 2766 [= Fouill. de Delph., ε.ά. 117].—

⁴ Ἄλλα παραδείγματα: Μακεδὼν ἐξ Ἀρχονίας (AE 1914, 183, ἀρ. 242), Μ. ἐν Βεργόιας (IG II, 5, 296 i [= II/III², 710]), Δευρόπιος Μ. (IG VII, 356), Μακίτη ἐξ Ἐδέσσης (IG XII, 9, 1185, 30), Μ. ἐν Λητιῆ[ς] (O. Kern, ε.ά. 2, 11), Μ. Ὑρκάνιος (AE 1908, 164).

⁵ P. Collart, Philippes ville de la Macédoine depuis ses origines jusqu'à la fin de l'époque romaine, Paris 1935, 181/82. AE 1932 Ἀρχ. χρον. 1, ἀρ. 2. 16. RA 24 (1945) 53. SEG 12, 105 κέ., ἀρ. 373, στ. 22/3. 40. Βλ. καὶ H. Bengtson, Die Strategie in der hellenistischen Zeit (Münchener Beiträge zur Papyrussforschung u. antiken Rechtsgeschichte), München 1944, 2, 400/1.

⁶ Δήμιττας, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενος, Ἀθῆναι 1896, ἀρ. 1080.

⁷ SEG, ε.ά. στ. 8.

⁸ Δήμιττας, ἀρ. 1081. SEG, ε.ά. στ. 27. ἀρ. 374, στ. 9.

⁹ Δήμιττας, ἀρ. 1070. 1071.

λιστά τινες τῶν δήμων καὶ τῶν φυλῶν ἔχουν ὀνόματα, ἐνθυμίζοντα θεοὺς καὶ ἥρωας τῆς νοτίου Ἑλλάδος. Ἔτσι εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ὑπῆρχε κατὰ τὸν Στέφανον τὸν Βυζάντιον δήμος *Βουκεφάλεια* (βλ. λ.) καὶ ἄλλος *Κεχροπίς* (βλ. λ.). Ἀπὸ ἐπιγραφῶς δὲ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (3ος μ. Χ. αἰ.) μᾶς εἶναι γνωσταὶ τρεῖς φυλαί, ἡ Ἀντιγονίς, ἡ Διονυσιάς καὶ ἡ Ἀσκληπιάς.¹ Αὗται, ὡς δεικνύει τὸ ὄνομα Ἀντιγονίς, δοθὲν πρὸς τιμὴν πιθανῶς τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ, ἦσαν ἀναμφιβόλως προγενέστεραι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, δυνάμεναι νὰ ἀναχθοῦν μέχρι τῶν χρόνων τῆς ἰδρύσεως τῆς Θεσσαλονίκης.² Εἰς τὴν Βέροιαν ὑπῆρχον ἐπίσης φυλαὶ ὀνόματι *Πενκαστική* καὶ *Παιονίς* καὶ ἄλλη ἀγνώστου ὀνόματος.³ Καὶ αὗται, ὅπως τῆς Θεσσαλονίκης, μᾶς εἶναι γνωσταὶ ἐξ ἐπιγραφῶν τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἢ ὀργάνωσις ὅμως τῆς πόλεως κατὰ φυλὰς πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἐγένετο εἰς ἐποχὴν παλιότεραν. Ὅμοιος εἰς τὴν Κασσάνδρειαν ὑπῆρχεν ἥδη ἐπὶ Λυσιμάχου δήμος ἡ φυλὴ, φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ μυθικοῦ ἥρωος Ἰπολύτου.⁴

Περὶ τῶν ἀρχόντων τῶν πόλεων καὶ εἰδικώτερον τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων αἱ πληροφορίαι μας ἐκ τῶν πηγῶν εἶναι πολὺ πενιχραί. Εἰς ψήφισμα τῶν Φιλίππων, γενόμενον πρὸς τιμὴν εὐεργέτου τινὸς «τῆς πόλεως», ἀναφέρονται ἀπλῶς οἱ ἀρχοντες.⁵ Ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν τῆς ἰδίας πόλεως, ἀμφιβόλου ὅμως γνησιότητος⁶, γνωρίζομεν ἐπὶ ὀνόματι τινος ἀρχοντα, ἡ στρατηγόν, γυμνασιαρχον, ἐφήβαρχον, ἐπιστάτας,⁸ εἰς ἐπιγραφὴν δὲ ἀγνώστου πόλεως, κειμένης παρὰ τὸ σημεῖον Δοξᾶτον, ἀγορανόμον.⁹ Εἰς τὸ διάγραμμα τοῦ Φιλίππου Ε' περὶ τῶν χρημάτων τοῦ ἐν Θεσσαλονικῇ Σαραπίου ἀναφέρονται «οἱ πρὸς τούτοις ὄντες»,¹⁰ οἱ ὁποῖοι πιθανότατα ἦσαν οἰκονομικοὶ ὑ-

¹ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἔ. ἀ. ἀρ. 377 [= Duchesne - Bayet, Mémoire sur une mission au mont Athos, Paris 1877, 16, ἀρ. 4]. 378. 379. Π. Παπαγεωργίου, Ἐφημερίς τῆς Θεσσαλονίκης Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 39.

² Βλ. C. H. E d s o n, Cults of Thessalonica (Macedonica III) ἐν Harvard Theological Review 41 (1948) 160, σημ. 4.

³ RA 37 (1900) 489, ἀρ. 131 [= Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 148, ἀρ. 4]. Rev. Phil. 65 (1939) 131, ἀρ. 2. AA 57 (1942) 176/77, ἀρ. 11.

⁴ Ditt. Syll. I³, 380: Ἰπ(π)ολυτεύς.

⁵ P. C o l l a r t, BCH 57 (1933) 365, ἀρ. 24. Ὑπὸ τὸν γενικὸν τύπον «ἀρχοντες» ἀπαντᾷ ὁ ὄρος καὶ εἰς τὴν Ἀμφίπολιν, SEG, ἔ. ἀ. ἀρ. 373, στ. 32.

⁶ P. C o l l a r t, Philippos 183, σημ. 1.

⁷ Ἀρχοντα ἐν Φιλίπποις, ὑπὸ τὸν ὅποιον ὑπάγονται καὶ οἱ στρατηγοί, συναντῶμεν εἰς τὸ ἐν Κφ εὐρεθὲν τιμητικὸν ψήφισμα τῶν Φιλίππων, SEG, ἔ. ἀ. στ. 51. Βλ. καὶ B e n g t s o n, ἔ. ἀ. 398.

⁸ Σ. Μ ε ρ τ ζ ἰ δ η ς, Οἱ Φίλιπποι, Κωνσταντινούπολις 1897, 118 κέ., ἀρ. 4. 6. 9. 19.

⁹ Σ. Μ ε ρ τ ζ ἰ δ η ς, Αἱ ἡμέραι τοῦ παρελθόντος, Ἀθήναι 1885, ἀρ. 22 [= Δήμιττας, ἀρ. 1084].

¹⁰ Σ. Π ε λ ε κ ἰ δ η ς, Ἀπὸ τὴν πολιτεία καὶ τὴν κοινωνία τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονικῆ 1934, 6 κέ.

πάλληλοι και ἐπόπται τῶν χρημάτων τοῦ ἱεροῦ.¹ Δὲν ὑπάρχει δὲ οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι οἱ αἱ πόλεις, ἐφ' ὅσον διεχειρίζοντο δημόσια χρήματα, εἶχον τοὺς *ταμίαις* των ἢ τὸν *ταμίαν* των.²

Συχνότερον ἀπαντᾷ εἰς τὰς μακεδονικὰς πόλεις ὁ συνήθης εἰς τὰς συγχρόνους ἑλληνικὰς πολιτείας θεσμὸς τοῦ προξένου, ὅστις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἦτο σημαῖον πρόσωπον, εἰς τὸ ὅποιον ἀνετίθετο ὑπὸ τινος πόλεως ἢ υπεράσπις τῶν συμφερόντων τῶν ὑποκόων τῆς, τῶν παρεπιδημούντων ἢ διαμενόντων εἰς τὴν πατρίδα τοῦ προξένου. Οὕτω πρόξενοι τῶν Δελφῶν π.χ. μᾶς παραδίδονται διὰ τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν Ἀμφίπολιν, τὴν Πέλλαν, τὴν Ἔδεσσαν, τοὺς Φιλίππους, τὴν Κασσάνδρειαν, τὰς Ἴγνας, τὴν Ἀρέθουσαν τῆς Χαλκιδικῆς, τὸν Εὐρωπὸν καὶ τὸ Πύθιον τῆς Ἐλιμιώτιδος,³ τὸν Ἐρετριέων διὰ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ δι' ἄλλην τινὰ πόλιν τῆς Μακεδονίας,⁴ τὸν Ἐστιαίεων τῆς Εὐβοίας διὰ τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὰς Αἰγᾶς,⁵ τὸν Ἀριαρτίων (δηλαδὴ τῶν Ἀλιαρτίων) διὰ τὴν Ἔδεσσαν.⁶

Ἀφθονώτεροι εἶναι αἱ πληροφορίες μίς περὶ τῶν ἱερέων, τῶν ὁποίων μάλιστα μερικοὶ εἶναι ἐπώνυμοι ἀρχόντες εἰς τὰς πόλεις των. Οὕτως ἐκ τῆς Βεροίας μᾶς εἶναι γνωστοὶ ἱερεῖς τοῦ Ἡρακλέους (Κυναγίδα),⁷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ⁸ καὶ τῆς Ἀταργάτιος Σωτείρας,⁹ ἐκ τῆς Ἀμφιπόλεως ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἐπώνυμος),¹⁰ ἐκ τῆς Κασσανδρείας τοῦ Λυσιμάχου (ἐπώνυμος)¹¹ καὶ ἄλλος τοῦ Κασσάνδρου πιθανῶς,¹² ἐκ τῶν Φιλίππων ἱερεὺς τοῦ Ἡρα-

¹ Πελεκίδης, ἔ. ἀ. 13.

² Βλ. π.χ. SEG, ἔ. ἀ. 373, στ. 14. 16. 49. 52. 374, στ. 14.

³ SGDI 2759. 2761. 2762. 2763. 2764. 2765. 2766. 2767. Ditt. Syll. I³, 269 I. 492, 36 κέ. BCH 52 (1928) 189, ἀρ. 5

⁴ IG XII, 9, 199. 200.

⁵ Ditt. Syll. I³, 492, στ. 30. 35.

⁶ IG VII, 2848, 4. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι τινές, οἱ ὅποιοι ὅμως χαρακτηρίζονται μόνον διὰ τοῦ ἔθνικοῦ «Μακεδόν», χωρὶς νὰ προστίθεται τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος των, Ditt. Syll. I³, 108. 267C. 268H.

⁷ BSA 18 (1911/12) 134 [= Ditt. Syll. I³, 459 = BSA 40 (1939/40) 14]. M. Ἀνδρονίκου, Ἀρχαῖα ἐπιγραφαὶ Βεροίας 9. Βλ. καὶ C. h. E. d. s. o. n, The Antigonides, Herakles and Beroea, Harv. Stud. 45, 228 κέ. καὶ σημ. 2. 3.

⁸ BSA 40 (1939/40) 14.

⁹ Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 144, ἀρ. 1 (3ος π. X. αἰών).

¹⁰ Ditt. Syll. II², 832; ἐπὶ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ Ἐρ[μαγ]όρα. Εἰς τὸ τιμητικὸν ἐπὲρ τῶν Κῶων ψήφισμα τῶν Ἀμφιπολιτῶν (SEG, ἔ. ἀ. 373, στ. 20) μνημονεύεται ἄλλιν ἐπώνυμὸς τις ἱερέως, δὲν ὑπάρχει ὅμως τὸ ὄνομα τῆς θεότητος, ἣν ὑπηρετεῖ. Ὅμοιος ἐπὶ συμβολαίου ἀγορᾶς οἰκίας μετὰ οἰκοπέδου ἐμφανίζεται ἄλλιν ἐπώνυμος ἱερεὺς ἄνευ τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ, Γέρας Κεραμοπούλλου, Ἀθήναι, 1953, 159/60. Ἴσως καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις πρόκειται περὶ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

¹¹ Ditt. Syll. I³, 380 [= Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 764].

¹² Ditt. Syll. I³, 332; ἐφ' ἱερέως Κυδία.

κλέους,¹ τῶν Καβαίρων καὶ τῆς Ἀφροδίτης (ἐπόνυμος)² καὶ ἐκ τῆς Νεαπόλεως νεωκόρος τῆς Παρθένου.³ Ἐκ τῆς Ἄνω Μακεδονίας γνωρίζομεν μόνον ἕξ ἑορδαϊκῶν πόλεων μίαν ἱερίαν τοῦ Διὸς Ὑψίστου καὶ ἱερέα τοῦ Ἡρακλέους Κυναγίδα.⁴ Ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν μᾶς εἶναι γνωστοὶ μόνον οἱ λατρευόμενοι εἰς διαφόρους πόλεις θεοί, οἱ ὁποῖοι ἀναμφιβόλως εἶχον τοὺς ἱερεῖς των. Π.χ. εἰς τοὺς Φιλίππους ἐλατρεύετο ὁ Ἀπόλλων,⁵ ὁ Διόνυσος,⁶ ἡ Ἥρα,⁷ ὁ Ζεὺς Μεῖλας,⁸ ὁ Παντεπόπτης Αὐδάτας,⁹ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς σημερινῆς Δράμας ὁ Διόνυσος,¹⁰ εἰς τὴν Ἀμφίπολιν ὁ Ἀπόλλων καὶ ὁ Στρυμῶν,¹¹ οἱ αἰγύπτιοι θεοὶ Σάραρις, Ἴσις καὶ ὁ βασιλεὺς Φίλιππος,¹² πρὸς δὲ Ταυροπόλος τις θεά,¹³ εἰς ἑορδαϊκὴν πόλιν ἀγνωστού ὀνόματος ὁ Ἡρακλῆς Κυναγίδας¹⁴ κλπ.

Οἱ ἄρχοντες πρέπει νὰ ἐξελέγοντο ἀναμφιβόλως ὑπὸ τῆς πόλεως, δηλ. ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἥ δὲ ἀρχὴ αὐτῶν διήρκει, ὅπως καὶ εἰς τὰς πόλεις τῆς νοτίου Ἑλλάδος, ἐν μόνον ἔτος.

Ἐκάστη πόλις ἔχει ἰδίους νόμους, ἀφορῶντας εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν αὐτῆς· ψηφίζει τιμητικὰ ψηφίσματα ὑπὲρ ἀρχόντων ἢ διακρινομένων πολιτῶν τῆς, καθὼς καὶ ὑπὲρ ὑπηκόων ἄλλων πόλεων· δέχεται τοὺς ἀντιπροσώπους (πρεσβευτὰς) ἕκνων πολιτειῶν, μὴ ὑπαγομένων εἰς τὴν μακεδονικὴν ἐπικράτειαν, καὶ διαπραγματεύεται ἀπ' εὐθείας μετ' αὐτῶν. Ἔτσι ὁ δῆμος πόλεώς τινος, κειμένης περὶ τὴν σημερινὴν Δράμαν, τιμᾷ Μηνόδορον τινα Σωσθένους ὡς εὐεργέτην.¹⁵ Ἄλλη πόλις τῆς ἰδίας περιοχῆς τιμᾷ πρόσωπόν τι διὰ τὴν ἀρετὴν του.¹⁶ Ἐξ ἐπιγραφῆς δὲ τῆς Κασσανδρείας (288/87 - 281) μανθάνομεν ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἀπένειμε τὴν προξενίαν εἰς τὸν Ἄν(δ)-ρόβολον Μ[ή]νιον τὸν Αἰτωλὸν ἐκ τῆς Ναυπάκτου διὰ τὰς πρὸς αὐτὴν ὑπη-

¹ Ἰερεὺς τοῦ Ἡρακλέους διετέλεσε καὶ ὁ ἐκ Φιλίππων γνωστός Μακεδὼν ἱστορικός Μαρσούας, πιθανῶς εἰς τὴν γενέτειράν του πόλιν. Ἀθην. Λειπν. 11, 31, 467c.

² Μ ε ρ τ ζ ἰ δ η ς, Φίλιπποι, ἀρ. 10.

³ Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 97b. Βλ. καὶ ΑΕ 1936, 32 κέ., ἀρ. 12.

⁴ ΑΕ 1936 Ἀρχ. χρον. 7, ἀρ. 8. Βλ. αὐτόθι καὶ ἀρ. 9. Cl. Phil. 45 (1934) 23.

⁵ Μ ε ρ τ ζ ἰ δ η ς, ἔ. ἀ. ἀρ. 11. Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 1065. 1066.

⁶ Μ ε ρ τ ζ ἰ δ η ς, ἔ. ἀ. 118, ἀρ. 1. Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 1085.

⁷ Μ ε ρ τ ζ ἰ δ η ς, ἔ. ἀ. ἀρ. 1.

⁸ Μ ε ρ τ ζ ἰ δ η ς, ἔ. ἀ. ἀρ. 7.

⁹ Μ ε ρ τ ζ ἰ δ η ς, ἔ. ἀ. ἀρ. 11.

¹⁰ BCH 21 (1897) 532. Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 1063. 1101.

¹¹ Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 847 [= Ditt. Syll. 1^a, 194].

¹² Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 885.

¹³ Liv. 44, 44, 4. Βλ. καὶ P e r d r i z e t, Cultes et Mythes du Pangée 1910, 10.

¹⁴ ΑΕ 1930, 180 [= SEG 1, 63, ἀρ. 267]. Βλ. καὶ J. M. R. C o r m a c k, Royal letters in Beroea, BSA 40 (1939/40) 16.

¹⁵ Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 1080.

¹⁶ Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 1071.

ρεσίας του.¹ Ἐπίσης εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ὁ ἀπεσταλμένος τῆς Δήλου Βούλων γίνεται δεκτὸς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἔνθα ὑποβάλλει τὰ ὑπὸ τοῦ δήμου καὶ τῆς βουλῆς τῆς Δήλου τιμητικὰ ψηφίσματα ὑπὲρ τοῦ Θεσσαλονικέως Ἀδμήτου Βόκρου, τὰ ὁποῖα γίνονται δεκτὰ ὑπὸ τε τοῦ δήμου καὶ τῆς βουλῆς.² Αἱ πόλεις Πέλλα, Κασσάνδρεια, Ἀμφίπολις καὶ Φίλιπποι δέχονται πρεσβείαν θεωρῶν, ἀποσταλεῖσαν ἐκ μέρους τῆς Κῶ, ἵνα καλέσουν αὐτάς, ὅπως συμμετάσχουν εἰς τὰ τελούμενα ἐν αὐτῇ Ἀσκληπιείᾳ.³

Αἱ πόλεις ἔχουν ἰδίαις προσόδους, τὰς πολιτικὰς λεγομένας.⁴ Παραλλήλως πρὸς αὐτὰς ὑπάρχουν καὶ αἱ ἱεραὶ πρόσοδοι,⁵ αἱ προερχόμεναι ἐκ τῶν περιουσιῶν τῶν ἱερῶν καὶ ἐκ τῶν ἀφιερωμάτων τῶν πιστῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῶν ἡ πόλις ἔσκει κυριαρχικὰ δικαιώματα ἡδύνατο δηλ. εἰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις νὰ συγχωνεῖσθαι αὐτὰς μετὰ τὰς πολιτικὰς ἢ νὰ ἀπαλλοτριώσθαι τὴν περιουσίαν τῶν ἱερῶν, νὰ ὑποθηκεύσθαι καὶ νὰ πωλήσθαι αὐτήν, τὰ δὲ χρήματα νὰ δαπανήσθαι δι' ἰδίας ἀνάγκας.⁶

Ἐν τούτοις ἡ αὐτονομία αὐτῆ τῶν πόλεων ἦτο μᾶλλον τυπική. Ἡ ἐξάρτησίς των ἐκ τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας ἦτο σημαντική. Ὁ βασιλεὺς ὄχι μόνον διὰ τοῦ κύρους του ἡδύνατο νὰ ἐπιρροῆσθαι τὰς ἐκάστοτε ἀποφάσεις αὐτῶν,⁷ ἀλλὰ καὶ δι' εἰδικῶν διαταγμάτων (*διαγράμματα*) καὶ ἐπιστολῶν, τὰ ὁποῖα ἐπέιχον θέσιν νόμου, νὰ ἐπεμβαίνοι εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῶν διοικήσιν καὶ νὰ ρυθμίξῃ τὰς σχέσεις των πρὸς ἄλλας πόλεις αὐτονόμους. Δι' αὐτῶν ἡδύνατο νὰ προλάβῃ ἀποφάσεις, δυναμένας νὰ ληφθοῦν βάσει τῶν κειμένων νόμων, ἢ καὶ νὰ ματαιώσῃ ἀκόμη εἰλημμένας ἀποφάσεις. Ἐτοῖς δὲ Φίλιππος Ε' τὸ 187 π.Χ. διὰ διατάγματός του ἀπηγόρευσε πᾶσαν μεταβολήν, τὴν ὁποῖαν ἡδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ ἡ πόλις ἐπὶ τῆς περιουσίας καὶ τῶν χρημάτων τοῦ Σαραπίου.⁸ Ἐπίσης τὸ 248/47 π.Χ.⁹ ὁ Δημήτριος, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ, δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Διοικητὴν τῆς Βεροίας Ἄρπα-

¹ Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 764 [= Ditt. Syll. I³, 380].

² IG XI, 4, 1053. Βλ. καὶ BCH 10 (1886) 125, ἀρ. 4. H. S w o b o d a, Griechische Volksbeschlüsse 122/23, 154. REG 10 (1897) 446.

³ SEG, ἔ. ἀ. ἀρ. 373. 374. Βλ. καὶ P. C o l l a r t, Philippes 181/82. H. B e n g t s o n, ἔ. ἀ.

⁴ Ditt. Syll. I³, 459. Εἰς τὰς πολιτικὰς προσόδους πρέπει νὰ ἀνήκον τὰ χρήματα καὶ ὁ σίτος, τὰ ὁποῖα ὑπόσχονται πρεσβείαι τῶν μακεδονικῶν πόλεων (*legationes civitatum Macedoniae*) κατὰ τὸν 3ον μακεδονικὸν πόλεμον εἰς τὸν ἐν Κιτίφ εὐρισκόμενον καὶ διὰ τὴν ἐκστρατεῖαν κατὰ τῶν Ῥωμαίων ἐτομαζόμενον Περσέα. Liv. 42, 53, 2-3.

⁵ Ditt. Syll., ἔ. ἀ.

⁶ Βλ. διάγραμμα Φιλίππου Ε', Π ε λ ε κ ι δ η ς, ἔ. ἀ. 6.

⁷ Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ Μακεδόνες ἦσαν πάντοτε φιλοβασιλεῖς καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀργεαδῶν καὶ τῶν Ἀντιγονιδῶν.

⁸ Π ε λ ε κ ι δ η ς, ἔ. ἀ. 6 κέ. [= W e l l e s, AJA 42 (1938) 249 κέ.].

⁹ Περὶ τῆς χρονολογίας βλ. J. M. R. C o r m a c k, BSA 40 (1939/40) 15.

λον συνιστᾷ νὰ ἐνεργήσῃ, ὅπως ἐπιστραφοῦν εἰς τὸ ἱερὸν αἰ ὑπὸ τῆς πόλεως ὑπαχθεῖσαι πρόσοδοι αὐτοῦ εἰς τὰς πολιτικὰς.¹ Ἡ ἐπέμβασις τοῦ βασιλέως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν πόλεων δὲν περιορίζετο μέχρις ἐδῶ. Ἄνθρωποι τοῦ βασιλικοῦ περιβάλλοντος ἐποποθετοῦντο εἰς αὐτὰς ὡς διοικηταὶ ἢ οἰκονομικοὶ ὑπάλληλοι, ἵνα ἀσκοῦν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν ἔλεγχον ἐπ' αὐτῶν καὶ ἐναρμονίζον τὴν τοπικὴν πολιτικὴν πρὸς τὴν εὐρύτεραν κρατικὴν. Εἰς τὴν Θεσσαλονικίην π.χ. ὁ ἐπεπιστάτης καὶ οἱ δικασταὶ² εἶναι οἱ εἰσηγηταὶ τοῦ προβουλεύματος εἰς τὴν βουλὴν, εἰς δὲ τὴν Κασσάνδρειαν οἱ στρατηγοὶ μετὰ τῶν νομοφυλάκων.³ Δὲν γνωρίζομεν ὅμως ἂν οὗτοι εἶναι μόνιμα μέλη καὶ ἔχουν τὴν προεδρίαν τῶν νομοθετικῶν σωμάτων, ὅπως οἱ πολιτάρχαι κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν, ἢ ἀπλῶς ἔχουν τὸ δικαίωμα τοῦ εἰσηγεῖσθαι εἰς τὴν βουλὴν, ὡς πᾶς βουλευτὴς καὶ ἰδιώτης. Πάντως διὰ τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ, τὸ ὅποιον εἶχον οἱ ὑπάλληλοι τοῦ βασιλέως, ἢ κεντρικὴ ἐξουσία ἢ δύνατο νὰ ἐπηρεάζῃ τὰς ἀποφάσεις τῶν πόλεων. Ὁ κύριος ὅμως ἐκπρόσωπος τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας εἰς τὰς πόλεις τῆς Μακεδονίας ἦτο ὁ ἐπιστάτης. Οὗτος μᾶς εἶναι σήμερον περισσότερο γνωστός ἀπὸ πάντα ἄλλον βασιλικὸν ὑπάλληλον. Εἰς τὰς μακεδονικὰς ἐπιγραφὰς τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων ἐμφανίζεται πολὺ συχνά. Ἔτσι εἰς τὴν Ἀμφίπολιν τὸν 3ου π.Χ. αἰῶνα ἐπιστάτης ἦτο Αἰσχύλος τις⁴ καὶ ἄλλος περίπου σύγχρονός του ὀνόματι Σπαργεύς,⁵ τὸ δὲ 243/42 ὁ Ξενίας ὁ Ὀργέως.⁶ Εἰς τὴν Θεσσαλονικίην περὶ τὸ τέλος τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος ὁ Σωσίπατρος (ἐπεπιστάτης)⁷ καὶ τὸ 187 π.Χ. ἄλλος.⁸ Ἐπιστάτης τῆς εορδαϊκῆς πόλεως Γρηῖας τὸ 181 π.Χ. πρέπει νὰ ἦτο, καθὼς δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ἀπὸ τὴν ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ βασιλέως Φιλίππου Ε' φράσιν «ἔχθρες πρὸ τ[οῦ] ἐπιστασίου» (τοῦ ἀρχείου δηλ. τοῦ ἐπιστάτου), ὃ ἐν αὐτῇ μνημονεύομενος Ἀρχίππος.⁹ Ἐπιστάται δὲ φαίνεται ὅτι ἦσαν ὁ μνημονευθεὶς ἄνωτέρω ὡς διοικητὴς τῆς Βεροίας Ἀρπαλος¹⁰ καὶ ὁ ἀναφερόμενος ὡς τύραννος τῆς Κασσανδρείας Ἀπολλόδωρος ἐπὶ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ.¹¹

¹ BSA 18 (1911/12) 134 κέ., ἀρ. 1 [= Ditt. Syll. I^a, 459 = BSA 40 (1939/40) 14].

² Π ε λ ε κί δ η ς, ἐ.ά. 16/7.

³ SEG 12, 105, ἀρ. 373, στ. 1.

⁴ Ditt. Syll. II², 832 [= Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 848]. Βλ. καὶ A. d. Wilhelm, Neue Beiträge zur griech. Inschriftenkunde 1 (1911) 42, 44. BCH 46 (1922) 36 καὶ J. P a p a s t a v r u, Amphipolis, Geschichte u. Prosopographie, Klio, Beiheft 37 (1936) 49.

⁵ Γέρας Ἀνωκίου Κεραμοπούλλου, Ἀθήνα 1953, 159/60.

⁶ SEG, ἐ.ά. ἀρ. 373, στ. 19/20.

⁷ IG XI, 4, 1053, στ. 10.

⁸ Π ε λ ε κί δ η ς, ἐ.ά. 6, στ. 23.

⁹ X. M a κ α ρ ὄ ν α ς, AE 1934/35, 117 κέ. Βλ. καὶ W e l l e s, AJA, ἐ.ά. 246 κέ. F. W. W a l b a n k, Philip V of Macedon, Cambridge 1940, 2, σμ. 6.

¹⁰ BSA 18 (1911/12) 134. Βλ. καὶ T a r n, Antigonus Gonatas 112, 3. 434, 6. 478.

¹¹ Πολύαιν. 6, 7. Διόδ. 22, 5. Τrog. prolog. 25. Βλ. καὶ Bengtson, ἐ.ά. 325/26.

Ἐπὶ τὸν ἐπιστάτην ὑπῆρχε καὶ ἄλλος βασιλικὸς ὑπάλληλος, ὁ ὑπεπιστάτης. Οὗτος ἦτο πιθανῶς βοηθὸς τοῦ ἐπιστάτου ἢ ἀναπληρωτῆς αὐτοῦ.¹

Ὁ ἐπιστάτης καὶ ἐν ἑλλείψει ἢ ἀπουσίᾳ αὐτοῦ ὁ ὑπεπιστάτης εἶναι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ βασιλέως εἰς τὰς πόλεις καὶ ὁ ἐκτελεστὴς τῶν διαταγῶν αὐτοῦ. Εἰς αὐτὸν διαβιβάζονται ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἢ ὑπὸ τῆς ἐν Πέλλᾳ γραμματείας του τὰ ἔγγραφα (*διαγράμματα*, *ἐπιστολαί*) πρὸς τὰς πόλεις ἢ πρὸς δημόσια ἢ ἰδιωτικὰ σωματεία ἢ καὶ πρὸς ἰδιώτας καὶ εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὴν πιστὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν.² Προσέτι ἀσκεῖ ἐποπτεῖαν ἐπὶ τῆς διαχειρίσεως τῶν οικονομικῶν τῆς πόλεως καὶ τῶν ἐν αὐτῇ δρῶντων σωματείων. Αὐτὸς διατάσσεται π.χ. ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Β' ἐν τῇ ἐπιστολῇ του νὰ ἐποπτεύσῃ εἰς τὴν ἐπιστροφὴν τῶν χρημάτων ὑπὸ τῆς πόλεως Βεροίας πρὸς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἡρακλέους. Αὐτὸς δὲ μετὰ τῶν δικαστῶν εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν κατὰ τὸ βασιλικὸν διάγραμμα ἀσκεῖ τὸν ἔλεγχον ἐπὶ τῆς οικονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ Σαραπειῶν.³

Αἱ δι' ἔγγράφων διαβιβαζόμεναι ἀποφάσεις τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν ἐπιστάτην ἐπέχουν θέσιν νόμου διὰ τὰς πόλεις. Μάλιστα εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις αὐταὶ δημοσιεύονται ἐντολῇ τοῦ βασιλέως ἐν στήλῃ λιθίνῃ πρὸς τοῦ ἐπιστάσιον ἢ ἐν ἄλλῳ χώρῳ, ἵνα λάβῃ ἀκριβῆ γῶσιν τὸ κοινόν.⁴

Πλὴν τῆς ἀνωτέρω δικαιοδοσίας ὁ ἐπιστάτης εἶχεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς του καὶ τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν τοῦ τόπου, τὴν φρουράν. Ὁ Φίλιππος Ε' τὴν ἐπιστολὴν δὲν ἀπευθύνει πρὸς τὸν ἐν Γρηῖτᾳ σταθμεύοντα τετράρχην Νικάνορα καὶ τοὺς περὶ αὐτόν, εἰς οὓς ἀφεῶρα ἢ ἀπόφασις, ἀλλὰ εἰς τὸν ἐπιστάτην τῆς πολίχνης.⁵ Οὗτος πρέπει νὰ ἦτο ὁ φυσικὸς τῶν προϊστάμενος.

Εἰς τὴν Ἀμφίπολιν ὁ ἐπιστάτης μετὰ τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἶναι ὁ ἐπώνυμος ἄρχων τῆς πόλεως.⁶

¹ Περὶ τῶν ἐπιστάτων, οὔτινες ἦσαν διωρισμένοι ὑπὸ τοῦ βασιλέως εἰς πόλεις ἐκτὸς τῆς Μακεδονίας, βλ. M. H o l l e a u x, BCH 57 (1933) 27 κέ. A. H. M. J o n e s, The Greek City, Oxford 1940, 104 κέ. W a l b a n k, ἔ.ἀ. 2, σμμ. 6. B e n g t s o n, ἔ.ἀ. 325, σμμ. 6.

² Βλ. π.χ. ἐπιστολὴν Δημητρίου Β' πρὸς τὸν Ἀρπαλον, ἔνθα ἡ φράσις: *ἐπιμελήθηθι οὖν, ὅπως ἀποκαταθῶσιν (αἱ πρόσοδοι) πάλιν τῷ θεῷ*.

³ Π ε λ κ ι δ η ς, ἔ.ἀ. 6, στ. 21 κέ.: *ὁμοίως δὲ μη[δὲ οἱ θησ]αυροὶ τοῦ θεοῦ ἀνοίγῃθωσαν | [ἀνευ] τοῦ ἐπιστάτου καὶ τῶν δικα[στών], μηδὲ τὰ ἐκ τούτων χρήματα | [ἀναλι]σκέσθωσαν ἀναλόγως, ἀλλὰ | [μετὰ τ]ῆς τούτων γνώμης.*

⁴ Βλ. π.χ. Μ α κ α ρ ὀ ν α ν, ἔ.ἀ. στ. 8: *τὴν ἐπιστολὴν δὲ [ἀναγράφ]ας, ἔχθες πρὸ τ[οῦ] ἐπιστάσιον.* Πρβ. καὶ τὴν ἐντολὴν, ἣν δίδει ὁ Φίλιππος Ε' περὶ δημοσιεύσεως τοῦ διαγράμματος, τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὸ Σαραπειῶν. Π ε λ κ ι δ η ς, ἔ.ἀ. 6, στ. 5 κέ.: *ἔγδοτε ἀναγράψαι εἰς στήλην λιθίνην καὶ ἀναθεῖν(αι) ἐν τῷ ἱερῷ.*

⁵ Μ α κ α ρ ὀ ν α ν, ἔ.ἀ. 118.

⁶ Ditt. Syll. II², 832 [= Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 848]. Πρβ. καὶ Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου, ἔ.ἀ. SEG, ἔ.ἀ. 373, στ. 19/20.

Κατὰ τοὺς τρεῖς ὄμους τελευταίους Ἀντιγονίδας διαφαίνεται τάσις τις τῶν μακεδονικῶν πόλεων πρὸς ἀπόκτησιν μεγαλυτέρας καὶ οὐσιαστικωτέρας αὐτονομίας. Οὕτως εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Δώσανος συσταθεῖσαν τὸ 224/23 π.Χ. συμμαχίαν καὶ ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν του διατελοῦσαν μεταξὺ τῶν ἐθνῶν τῆς νοτίου καὶ βορείου Ἑλλάδος, δηλ. τῶν Ἀχαιῶν, τῶν Ἡπειρωτῶν, τῶν Φωκῶν, τῶν Βοιωτῶν, τῶν Ἀκαρνανῶν, τῶν Θεσσαλῶν, τῶν Εὐβοέων καὶ τῶν Λοκρῶν, συγκαταλέγονται καὶ οἱ Μακεδόνες.¹ Ἐκ τῆς συμμετοχῆς τῶν Μακεδόνων εἰς συμμαχίαν, τῆς ὁποίας τὰ μέλη ἦσαν καθ' ὁλοκληρίαν κοινά, εὐλόγως συνάγεται ὅτι καὶ οἱ Μακεδόνες ἀπετέλουν τότε εἰδὸς τι δημοσπονδίας. Ἐπιβεβαίωσιν τούτου ἔχομεν ἐπιγραφὴν τῆς Δήλου τῶν ἀρχῶν τῆς βασιλείας τοῦ Φιλίππου Ε', εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται τὸ κοινὸν *M[ακε]δόν[ων]*.² Τὸ κοινὸν αὐτὸ τῶν Μακεδόνων κατὰ τινα πρόσφατον καὶ πιθανώτερον ἄποψιν³ ἦτο σύνδεσμός τις αὐτονόμων τοικῶν ἐνώσεων. Αἱ ἐνώσεις αὗται ἐμφανίζονται συχνὰ κατὰ τοὺς τελευταίους πολέμους τῶν Μακεδόνων πρὸς τοὺς Ρωμαίους. Εἰς τὸν Λίβιον τὰς συναντῶμεν μὲ τὸ ὄνομα *civitates*.⁴ Οὕτως εἰς λόγον τοῦ Φιλίππου Ε', κατὰ τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ συνάντησίν του μὲ τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν Ρωμαίων, κατὰ τοῦ Εὐμένους δις ἀναφέρονται αἱ *Macedonum civitates* (39, 28, 2). Προσβεβαίωσι τῶν *civitates* ἔρχονται πρὸς τὸν Περσέα εἰς τὸ Κίτιον, ἵνα ὑποσχεθοῦν εἰς αὐτόν, ὀρμῶντα εἰς τὸν κατὰ τῶν Ρωμαίων πόλεμον, χρήματα καὶ σίτον (42, 53, 3). Δέκα *principes* ἕξ ἐκάστης *civitas* ἀποστέλλονται εἰς τὴν Ἀμφίπολιν κατ' ἀπαίτησιν τοῦ νικητοῦ Αἰμιλίου Παύλου, προκειμένου νὰ ρυθμισθοῦν τὰ πράγματα τῆς Μακεδονίας (45, 29, 1). Κατὰ *civitates* παραδίδεται ἡ Μακεδονία εἰς τοὺς Ρωμαίους μετὰ τὴν ἥτταν τοῦ Περσέως εἰς τὴν Πύδναν (44, 46, 1). Τέλος εἰς ἓν χωρίον τοῦ Ἰουστίνου 33, 2, 7, ἔνθα μᾶς δίδεται ἡ ἐσφαλμένη πληροφορία ὅτι ἡ ἐγκατάστασις τῶν ἀρχῶν ἦτο

¹ Πολύβ. 4, 9, 4. Περβ. καὶ 11, 5, 4.

² IG XI, 4, 1102 (Περβ. καὶ 1103, 1104). Βλ. καὶ R. Vallois, *Le portique de Philippe, Exploration archéologique de Délos*, Paris 1923, τόμ. 7, 1, 155/56. Ὅτι δὲ ὀρθῶς ἀνεγνώσθη ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τὸ κοινὸν *M[ακε]δόν[ων]* καὶ ὅχι τὸ κοινὸν *A[ίτω]λῶν* ἢ τι ἄλλο βλ. G. Klaffenbach παρὰ Ἡ. Bengtsson, *Die Strategie* 2, 402 (Nachträge).

³ Walbank, ἔ.ά. 5. J. A. O. Larsen, *Cl. Phil.* 44 (1949) 85. Kahrstedt, *Hermes* 81 (1953) 111. Ἄλλαι ἀπόψεις παρὰ E. Granier, *Die makedonische Heeresversammlung*, München 1931, 134. P. Zankan, *Il monarcato ellenistico nei suoi elementi federativi*, Padova 1934, 113. G. Desanctis, *Storia dei Romani* 4, 1, 9, ἀρ. 26 καὶ *Riv. Fil.* 63 (1935) 421.

⁴ Περὶ τῆς σημασίας τοῦ ὄρου *civitas*, τοῦ χρησιμοποιουμένου ὑπὸ τῶν Λατίνων συγγραφέων πρὸς δήλωσιν τῆς μακεδονικῆς καὶ ἑλληνικῆς πόλεως, βλ. L. Arsen, ἔ.ά. 85 καὶ *Roman Greece* ἐν T. Frank, *An Economic Survey of Ancient Rome* 4 (1938) 298.

ἀπλῆ καινοτομία τοῦ Αἰμίλιου Παύλου, ἐμφανίζονται πάλιν αἱ *civitates* ὡς διοικητικαὶ ὑποδιαιρέσεις τῆς χώρας. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὑπὸ τὰς *civitates* αὐτὰς τοῦ Λιβίου καὶ Ἰουστίνου κρύπτονται αἱ προαναφερθεῖσαι ἀστικά περιφέρειαι.

Ποῖαι ἦσαν αἱ ἀρμοδιότητες τοῦ συνδέσμου τῶν διοικητικῶν αὐτῶν περιοχῶν δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ εἴπωμεν ἀσφαλῶς λόγῳ παντελοῦς ἐλλείψεως τῶν μαρτυριῶν. Δὲν δυνάμεθα ὁμῶς νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ σύνδεσμος αὐτός, δηλ. τὸ *κοινὸν τῶν Μακεδόνων*, ἦτο διοικητικὴ καὶ πολιτικὴ ὀργάνωσις παρομοία πρὸς ἐκείνην, τὴν ὁποίαν βλέπομεν εἰς τὰ σύγχρονα ἑλληνιστικὰ κοινὰ τῆς νοτίου Ἑλλάδος. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ μακεδονικὸν κράτος θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι μία ὁμοσπονδία αὐτονόμων τοπικῶν ἐνώσεων, διοικουμένη ὑπὸ ἀντιπροσωπευτικοῦ σώματος, τοῦ ὁποίου μόνιμος πρόεδρος θὰ ἦτο ὁ βασιλεὺς. Ἀλλὰ τοιοῦτον διοικητικὸν σύστημα εἰς τοὺς φιλοβασιλεῖς Μακεδόνας ἦτο ἀκατανόητον, ἡ δὲ παρουσία τῶν βασιλικῶν ἐπισιτατῶν καὶ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ κοινοῦ δεικνύει ὅτι ὁ ἔλεγχος τοῦ βασιλέως ἐξηκολούθει νὰ γίνεται ὡς καὶ πρότερον καὶ ἡ διοίκησις τοῦ κράτους οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ εὐρίσκειται εἰς χεῖρας τοῦ βασιλέως, νὰ εἶναι δηλ. συγκεντρωτικὴ. Δυσκολεύομαι λοιπὸν νὰ πιστεύσω ὅτι τὸ κοινὸν ἠδύνατο νὰ μετέχη ἐνεργῶς εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τοῦ κράτους, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον νὰ διατηρῇ ὡς κυρίαρχον σῶμα πολιτικὰς σχέσεις μὲ ἑξωτερικὰς δυνάμεις.

Μετὰ τὴν ἤτιαν τοῦ Περσέως διὰ τῆς συνθήκης τῆς Ἀμφιπόλεως ἡ Μακεδονία ἀπώλεσε τὴν βασιλείαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνότητά της. Οἱ Ρωμαῖοι διήρεσαν αὐτήν εἰς τέσσαρα τμήματα, τὰς *μερίδας*.¹ Ἡ πρώτη περιελάμβανε τὴν μεταξὺ Στρυμόνος καὶ Νέστου περιοχὴν, καθὼς καὶ τὰς ἀνατολικῶς τοῦ Νέστου μακεδονικὰς κτήσεις ἐκτὸς τῆς Αἴνου, Μαρωνείας καὶ Ἀβδήρων μὲ πρωτεύουσαν τὴν Ἀμφίπολιν, ἡ δευτέρα τὴν μεταξὺ τοῦ Στρυμόνος καὶ Ἀξιοῦ χώραν μὲ πρωτεύουσαν τὴν Θεσσαλονίκην, ἡ τρίτη τὴν παλαιὰν Κάτω Μακεδονίαν, δηλ. τὴν Ἡμαθίαν, Βοττιαίαν, Πιερίαν, Ἀμφαξίτιν καὶ Ἀλωπιάν, μὲ πρωτεύουσαν τὴν Πέλλαν καὶ ἡ τετάρτη, ἡ καὶ ἐκτενεστέρα, ὀλόκληρον τὴν Ἄνω Μακεδονίαν μὲ πρωτεύουσαν τὴν Πελαγονίαν.² Ἐκάστη μερὶς εἶχε τοὺς κατ' ἔτος ἐκλεγόμενους ἄρχοντας της καὶ ἐν ἀντιπροσωπευτικὸν συμβούλιον, τὸ *συνέδριον*, ἀποτελούμενον ἐκ τῶν ἑξ ἐκάστης πόλεως ἀποστελλομένων εἰς αὐτὸ *συνέδρων*, τὸ ὅποιον καὶ διόκει τὰ κοινά. Οἱ τε ἄρχοντες καὶ τὸ συνέδριον ἐκάστης μερίδος συνήρχοντο εἰς τὴν πρωτεύουσάν της, ὅπου συνεκεντρῶνοντο καὶ οἱ φόροι τῆς περιοχῆς. Οἱ Μακεδόνες διετήρησαν τὴν αὐτονομίαν των, τὰς συνηθείας καὶ τοὺς νόμους.³

¹ Liv. 45, 29, 5. Στράβ. 7, 331, ἀπόσπ. 48.

² Liv., ἔ.ἀ. 6 κέ. Διόδ. 31, 8, 8.

³ Liv. 45, 29, 4. Iust. 33, 2, 7.

Ἀναμφιβόλως δὲ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ τὸ καθεστῶς τῶν πόλεων δὲν ἤλλαξε καὶ μετὰ τὴν γενομένην πολιτειακὴν μεταβολὴν εἰς τὴν Μακεδονίαν.

Β'. ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ

Τὸ 148 π.Χ. ἡ Μακεδονία μετεβλήθη εἰς ἀπλὴν ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν. Μόνον δὲ αἱ περιοχαὶ τῆς Ἄνω Μακεδονίας καὶ αἱ πόλεις Θεσσαλονίκη, Ἀμφίπολις καὶ Σκοτούσσα ὡς «ἐλεύθεραι» δὲν ἀπετέλουν κατ' οὐσίαν τμήματα τῆς ἐπαρχίας.¹ Τοιοῦτοτρόπως ἡ Μακεδονία διὰ τῆς μεταβολῆς αὐτῆς ἀνέκτησε κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν ἐνότητά της. Αἱ μερίδες ὅμως μετὰ τῶν συνεδρίων τῶν δὲν κατηργήθησαν, ἀλλὰ διετηρήθησαν καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὰς πηγὰς τὰς παρακολουθοῦμεν μέχρι τοῦλάχιστον τῶν χρόνων τῶν Φλαβίων.² Περὶ τῶν ἀρμοδιοτήτων αὐτῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν μᾶς ἔχει παραδοθῆ τι.³ Πάντως ὑπὸ τὴν ρωμαϊκὴν διοίκησιν δὲν ἦτο δυνατόν αὐταὶ νὰ ἦσαν πολιτικαὶ διοικητικαὶ ἐνώσεις, ὡς καὶ πρὶν.

Ἡ Ἄνω Μακεδονία ἐξηκολούθει νὰ εἶναι, ὅπως καὶ πρότερον, διηρημένη κατὰ ἔθνη (Ἑλιμιῶται, Ὀρέσται, Λυγκησταί, Δασσαρήτιοι κ. ἄ.), ἕκαστον δὲ ἔθνος εἶχεν ἰδίαν πολιτικὴν ὀργάνωσιν. Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν

¹ Βλ. Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων καὶ τὰ συνέδρια τῶν μερίδων, Παράρτημα τῶν «Ἑλληνικῶν» ἀρ. 4 «Προσφορὰ εἰς Στίλωνα Π. Κυριακίδη», Θεσσαλονίκη 1953, 295 καὶ σημ. 5.

² Τὸ ζήτημα ἐξητάσθη εἰδικώτερον ὑπὸ τοῦ J. A. O. Larsen, Cl. Phil. 40 (1945) 67 κέ. Βλ. καὶ C. H. E d s o n, A note on the Macedonian Merides, Cl. Phil. 41 (1946) 107.

³ Ὁ E. K o r n e m a n n, Römische Geschichte (Stuttgart 1938) 1, 364—ἡ δευτέρα ἔκδοσις (1941) δέν μοι ἦτο προσιτή—καὶ Weltgeschichte des Mittelmeerraumes (München 1948) 1, 338, τὸν ὅποιον, φαίνεται, ἀκολουθεῖ καὶ ὁ B e n g t s o n, Griechische Geschichte 474, πιστεύει ὅτι αἱ μερίδες μετὰ τὴν καθυπόταξιν τῆς Μακεδονίας καὶ τὴν μεταβολὴν τῶν εἰς ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν διετηρήθησαν ὡς δικαστικαὶ περιφέρειαι «Gerichtssprengel» (Εἰς τὸ πρὸ ἐτῶν ὅμως δημοσιευθὲν ἐν RE ἄρθρον του Conventus δὲν γίνεται λόγος περὶ αὐτῶν). Μία ἐπιγραφὴ τῆς Βεροίας, τὴν ὅποιαν ὁ Kornemann δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἴχῃ ὑπ' ὄψιν, ὅπως ἐκδίδεται βελτιωμένη ὑπὸ τοῦ C o r m a c k ἐν J. R. St. 30 (1940) 148, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἄποψίν του. Ἐν αὐτῇ ἀναφέρεται τὸ συνέδριον, οἱ σύνεδροι καὶ ἐν στ. 9 ἡ λέξις ἀγοραίας, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς δῆλωσιν τοῦ conventus iuridicus (= Gerichtssprengel).

γνωρίζομεν ἐν κοινὸν Ὁρεστών,¹ ἐν ἔθνος² Λυγκηστῶν,³ ἐν κοινὸν Ἑλιμωτῶν⁴ καὶ μίαν ἔνωσιν τῶν Δασσαρητίων,⁵ δηλ. τῶν κατοίκων τῆς μακεδονικῆς Ἰλλυρίας. Παρόμοιαι ἐνώσεις ἀσφαλῶς πρέπει νὰ ὑπῆρχον καὶ εἰς τὰς ὑπολοίπους περιοχὰς τῆς Ἄνω Μακεδονίας.⁶

Αἱ πόλεις, καὶ ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι ὑπήγοντο εἰς τὴν ἐπαρχίαν, καὶ ὅσαι ἀνήκον εἰς τὰς ἐλευθέρως περιοχὰς, δηλ. αἱ τε ὑπήκοοι καὶ αἱ ἐλευθεραὶ, διετήρησαν τὴν πολιτικὴν τῶν αὐτονομίαν καὶ τὴν προτεράν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν. Οἱ Ρωμαῖοι ὑπεβोधθησαν ἴσως τὴν ἐπέκτασιν μόνον ἐνὸς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ὁμοιομόρφου διοικητικοῦ συστήματος εἰς αὐτὰς καὶ ἠνύθησαν τὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως τῆς βουλῆς καὶ τῶν ἀρχόντων τῶν πόλεων εἰς βάρος τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Διὰ τῆς ἀριστοκρατικῆς αὐτῆς πολιτικῆς,⁷ τὴν ὁποῖαν οἱ Ρωμαῖοι ἠκολούθησαν ὄχι μόνον εἰς τὴν Μακεδονίαν,

¹ BSA 18 (1911/12) 179, ἀρ. 23 (ἐποχὴ Κλαυδίου ἢ Νέρωνος). J. H. St. 33 (1913) 337, ἀρ. 17. Πρβ. καὶ Π α π α δ α κ ι ν, Ἀθηνᾶ 25 (1913) 462 κέ. (143 ἢ 144 μ. Χ., κατὰ W a l b a n k, ἔ.ἀ. 163, 2). Περὶ τοῦ κοινουῦ τῶν Ὁρεστών κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν βλ. J. K e i l, CAH 9, 563/70 καὶ L a r s e n, Roman Greece 443/44. Οἱ Ὁρεσταί, ὡς ἔξάγεται ἐκ τινος ἐπιγραφῆς τῆς Ἀήλου IG XI, 4, 1118 (περὶ τῆς χρονολογίας βλ. S t. D o w καὶ C h. E d s o n, Harv. Stud. 48 (1937) 128), εἶχον ἰδίαν ἔνωσιν ἤδη περὶ τὸ τέλος τοῦ βου π. Χ. αἰῶνος, δηλ. πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ἀποσπάσεώς των ἀπὸ τὸ μακεδονικὸν κράτος (196 π. Χ.).

² Κατ' ἀναλόγιαν πρὸς τὸ κοινὸν Ὁρεστών, τὸ ὅποιον ἄλλως καὶ ἔθνος λέγεται (J. H. St., ἔ.ἀ. στ. 33), πρέπει νὰ θεωρηθῶμεν καὶ τὸ Λυγκηστῶν ἔθνος ὡς μίαν ὁμόσπονδον ἔνωσιν τῶν κατοίκων τῆς Λυγκηστιδος. Βλ. L a r s e n, ἔ.ἀ. 444. Γενικώτερον περὶ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν ὄρων ἔθνος - κοινὸν βλ. K o r n e m a n n, RE Supplb. IV, 915

³ BCH 21 (1897) 161/62 [= Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 248] στ. 12/3 (2ος μ. Χ. αἰών. Βλ. BCH, ἔ.ἀ. 162. L. R o b e r t, REG 47 (1934) 33, 1).

⁴ Δύο ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαί, εὑρεθεῖσαι ἐσχάτως παρὰ τὴν Αἰανὴν, τῶν ὁποίων τὸ κείμενον εὐγενῶς μοι ἐπεδείχθη ὑπὸ τοῦ φίλου καὶ συναδέλφου ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων κ. Φ. Πέτσα, ἀναφέρονται εἰς τιμητικὰ μνημεῖα τοῦ κοινουῦ τῶν Ἑλιμωτῶν.

⁵ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 330. Πρβ. καὶ Plin. N. H. 4, 3.

⁶ Πρὸ τινων ἐτῶν, ὅτε ἀσχολούμενος μὲ τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων ἐπραγματευόμην τὸ πρῶτον περὶ τῆς ὀργανώσεως τῶν περιοχῶν τῆς Ἄνω Μακεδονίας κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, εἶχον διατυπώσει τὴν γνώμην, ὅτι πλὴν τοῦ κοινουῦ τῶν Ὁρεστών, τοῦ ἔθνους τῶν Λυγκηστῶν καὶ τῆς ἐνώσεως τῶν Δασσαρητίων δυνατόν νὰ ὑπῆρχον παρόμοιαι ἐνώσεις καὶ εἰς τὰς ἄλλας περιοχὰς τῆς Ἄνω Μακεδονίας (Δ. Κ α ν α τ σ ο ῦ λ η, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, Μακεδονικά τόμ. 3, 37 κέ.). Ἡ ἀνακάλυψις ἐπιγραφῶν τοῦ κοινουῦ τῶν Ἑλιμωτῶν ἐπιβεβαίωσεν τὴν πρόβλεψίν μου καὶ παρέχει τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἴσως θὰ εὑρεθοῦν ἐν τῷ μέλλοντι καὶ ἄλλαι ἐπιγραφαὶ τῶν κοινῶν τῆς περιοχῆς αὐτῆς.

⁷ Οἱ Ρωμαῖοι ὑπεστήριξαν μίαν ἀριστοκρατίαν τοῦ πλοῦτου, δι' αὐτὸ καὶ ἀπεκλείσθησαν ἀπὸ τὸν δῆμον αἱ κατώτεραι τάξεις, ἰδίως οἱ χειρῶνακτες. Βλ. H. S w o b o d a, Staatsaltertümer ἐν H e r m a n n 's, Lehrbuch der griechischen Antiquitäten I, 3, 173.

ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας ἐπαρχίας, καθίστων σταθερωτέραν καὶ ἀσφαλεστέραν τὴν κυριαρχίαν τῶν ἐπὶ τῶν ὑποτελῶν λαῶν.

Ἡ ἀστικὴ ὀργάνωσις ἐν Μακεδονίᾳ κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν ἐμφανίζει πολὺ μεγαλυτέραν ἔκτασιν ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην προγενεστέραν ἐποχὴν. Πόλεις μὲ βουλὴν καὶ δήμον καὶ μὲ τοὺς ἀρχοντάς τῶν συναντῶμεν ὅχι μόνον εἰς τὴν Κάτω Μακεδονίαν καὶ εἰς τὴν πέραν τοῦ Στρυμόνος, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἑσχατιὰς τῆς Ἄνω Μακεδονίας, δηλ. εἰς τὰ ἀπομακρυσμένα μέρη τῆς Ὀρεστίδος καὶ τῆς Ἐλιμιώτιδος, εἰς τὰς ὁποίας, καθὼς εἶδομεν, κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν ἡ διεισδύσις τῆς δημοτικῆς διοικήσεως ἦτο βραδεία καὶ ἀσθενής. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου, ἐκ τῶν ὁποίων κυρίως ἀρῴμεθα τὰς πληροφορίας μας περὶ τῆς ἐσωτερικῆς ὀργανώσεως τῆς Μακεδονίας, εἶναι ἀφθονώταται καὶ ὡς ἐκ τούτου αἱ γνώσεις μας περὶ τῆς διοικήσεως τῶν πόλεων πολὺ εὐρύται ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην ἐποχὴν τῆς ἀρχαιότητος, ὁπωσδήποτε ὁμως πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπὸ τὴν σιβαρὰν διοίκησιν τῆς Ρώμης, καθ' ἣν ἡ Μακεδονία ἐγνώρισε περιόδους εἰρήνης καὶ σχετικῆς εὐημερίας ἰδίᾳ κατὰ τοὺς δύο πρώτους μ.Χ. αἰῶνας, αἱ συνθῆκαι διὰ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς δημοτικῆς ὀργανώσεως ἦσαν λίαν εὐνοϊκαὶ καὶ ὡς ἐκ τούτου αἱ πόλεις τότε πρέπει νὰ ἦσαν πράγματι πολὺ περισσότεραι ἀπὸ πρὶν.

Παραθέτομεν πίνακα τῶν πόλεων, τῶν ὁποίων βουλὴν, δήμον καὶ ἀρχοντας συναντῶμεν εἰς τὰς πηγάς :

Α'. Ἐκ τῆς Κάτω Μακεδονίας καὶ τῆς περὶ τὸν Ἄξιόν Μακεδονίας.

1. **Ἀκανθός** (Χαλκιδικῆς). BSA 23 (1918/19) 85, ἀρ. 13 [= SEG 1, 65, ἀρ. 282].

2. **Βέροια** (Βοττιαίας). Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 50. 51. 52. 53. 63. BSA 18 (1911/12) 139/40, ἀρ. 2. 148/49, ἀρ. 7 [= RA 30 (1900) 490, 132]. Ἄρχ. Δελτ. 2 (1916) 157, ἀρ. 16. BCH 47 (1923) 184. J.R.St. 30 (1940) 51. 33 (1943) 39, ἀρ. 1. Βλ. καὶ Lín. 43, 19, 14. Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Βέροια. Πτολεμ. 3, 12, 36. Στράβ. 7, 330, ἀπόσπ. 26. Plin. N.H. 4, 33. CIL 6, 3559. 32624b, στ. 6. IG XII, 8, 195. ILS 2157. Rev. Phil. 65 (1939) 129. Μακεδονικά 2 (1941 - 52) 618, ἀρ. 42ε.

3. **Βραγυλίων πόλις** (Μυγδονίας) παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον Μεταλλικὸν τῆς ἐπαρχίας Κιλίκις. Ἐφημερίς Θεσσαλονίκης «Φῶς» 9 Μαρτίου 1952 [= AJA 57 (1953) 286 = SEG 12, 94, ἀρ. 34].

4. **Ἐδεσσα** (Βοττιαίας). Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 1. 2. 3. 4. BCH 24 (1900) 542, ἀρ. 1. Τὸ ὄνομα τῆς πόλεως, καθὼς καὶ τὸ ἐθνικὸν Ἐδεσσαῖος (Edessensis) βλ. ἐν CIL 3, 14492. CIG 838. Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 5. REG 12 (1899) 171, ἀρ. IV [= Ἀθηνᾶ 12 (1900) 72, ἀρ. 6]. ILS 8454. Journ. intern. d' archéol. 12 (1912) 2.

5. **Ἡράκλεια** ἢ **Ἡράκλειον** (Πιερίας). Δ ή μι τ σα ς, ἀρ. 160. Βλ. καὶ Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Plin. N.H. 4, 34.

6. **Θεσσαλονίκη** (Μυγδονίας). Αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι πολυάριθμοι. Βλ. π.χ. CIL 28, 2534a. Ditt. Syll. II³, 680. Δ ή μι τ σα ν, σ. 422κξ. Π. Παπαγεωργίου, Berlin. philol. Wochenschr. 1911, 597, ἀρ. 2, τοῦ ἰδίου Ἑλλάθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906 καὶ 7 Ὀκτωβρίου 1906. Πε λε κ κί - δην, ἔ.ἀ. 23 κξ.

7. **Λητή** (Μυγδονίας) Δ ή μι τ σα ς, ἀρ. 675 [= Ditt. Syll. II³, 700]. 678. 682. BSA 23 (1918/19) 73, ἀρ. 7. Μακεδονικά, ἔ.ἀ. 618/19, ἀρ. 42η. Βλ. καὶ Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Ἡράκλεια Plin. N.H. 4, 36. Πτολεμ. 3, 12, 33. Ἄρποκρ. ἐν λ. Λητή.

8. **Σκύδρα** (Βοττιαίας). Δ ή μι τ σα ς, ἀρ. 126. Ἀνέκδοτος ἐπιγραφή, ἧς ἀντίγραφον ἔχει ὁ ἐπιμελητὴς ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης κ. Φ. Πέτσας. Βλ. καὶ Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Σκύδρα. Plin. N.H. 4, 34. Πτολεμ., ἔ.ἀ. 36.

9. **Στόβοι** (Ἀμφαξίτιδος Παιονίας). Δ ή μι τ σα ς, ἀρ. 296, 297. N. V ul i c', Srpska Kraljevska Akademija (Mémoires Acad. Royal. Serb.), Spomenik 75 (1933) 66, ἀρ. 193. ÖJh 26 (1930) 68/9. Περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἐθνικοῦ *Στοβαῖτος* (Stobensis) βλ. Στραβ. 7, 389. Πτολεμ. 3, 12, 31. Plin. N.H. 4, 34. Liv. 33, 19. 45, 29, κ.ἀ. Digest. L, 15, 8, 8. CIL 3, 14206, 37. IG III, 2, 1893 [= Δ ή μι τ σα ς, ἀρ. 296]. RM 5 (1890) 90. SEG 2, 74, ἀρ. 430. BCH 56 (1932) 291 κξ. ÖJh 13 (1910) 216/17, ἀρ. 29 (Beibl.). 15 (1912) 52, ἀρ. 20. 17 (1914) 159. 26 (1930) 68/9. 28 (1933) 133, ἀρ. 2. RA σειρ. 4, τόμ. 16 (1910) 453/54, ἀρ. 173 [= Spomenik 1909, ἀρ. 146]. RA σειρ. 6, τόμ. 13 (1939) 267, ἀρ. 113. Περὶ τῆς θέσεως τῆς πόλεως βλ. A. v. Premerstein - N. V ul i c', ÖJh 6 (1903) 5/6 (Beibl.).

10. **Πόλις τῆς Χαλκιδικῆς παρὰ τὸν Ἅγιον Μάμαντα**. Δ ή μι τ σα ς, ἀρ. 744.

11. **Ἀγνώστου ὀνόματος πόλις τῆς Μαυδικῆς**, κειμένη παρὰ τὸ σημ. Sveti Vrac' (Ἰσως ἢ Ἀλεξανδρόπολις). Bull. inst. arch. Bulg. 13 (1939) 191. ÖJh 41 (1954) 110 κξ. (Beibl.).

12. **Ἀγνώστου ὀνόματος πόλις παρὰ τὸ σημ. Δεμιρ - Καπλ** (Ἀμφαξίτιδος Παιονίας). Δ ή μι τ σα ς, ἀρ. 307 [= Ziva Antika, Σκόπια II, 2 (1952) 262 κξ. = REG 67 (1954) 146].

Β'. Ἐκ τῆς Ἄνω Μακεδονίας.

1. **Αἰανή** (Ἐλιμώτιδος). Δ ή μι τ σα ς, ἀρ. 213 [= AE 1933, 47 = AE 1936, Ἄρχ. χρον. 3, ἀρ. 3]. 214.

2. **Ἀλκομενὰ** ἢ **Ἀλκομεναί** (Δερριόπου). Mélanges G. Glotz 2 (1932) 867 - 876. Βλ. καὶ Δ ή μι τ σα ν, ἀρ. 262.

3. **Ἀργασαίων πόλις.** Spomenik 98 (1941-48), ἀρ. 98. 363. B. Josifovska, Ziva Antika III, 2 (1953) 222, ἀρ. 1. Ἡ πόλις τοποθετεῖται ὑπὸ τοῦ Josifovska, ἔ.ἀ. μεταξύ τῶν χωριῶν Scac'ini, Vodovrati καὶ Vinic'ani.

4. **Βαττυναίων** πολίχνη (Ὁρρεστίδος). J. H. St. 33 (1913) 338 κέ. Βλ. καὶ Ν. Γ. Παπαδάκιν, Ἀθηνᾶ 25 (1913) 462 κέ.

5. **Δασσαρητίων πόλις** N. V uli c', ἔ.ἀ. 58, ἀρ. 177.

6. **Δερριόπος** ἢ **Στύβερρα**.¹ Δήμιτσα, ἀρ. 258 [= Π. Παπαγεωργίου, Ἀθηνᾶ 20 (1908) 3 κέ.]. 261. 272. RA 1934, 285, ἀρ. 215 [= Mélanges G. Glotz, ἔ.ἀ. 875]. F. Papazoglu, Ziva Antika III, 2 (1953) 221. Βλ. καὶ Στραβ. 7, 327. Πολύβ. 28, 8, 8. Liv. 31, 39. 43, 19. CIL 9, 6155. IG XII, 8, 206, στ. 11/2.

7. **Ἡράκλεια ἢ ἐπὶ τοῦ Δύγκου.** BCH 21 (1897) 161/62. Βλ. καὶ Δήμιτσαν, ἀρ. 248. Ditt. Syll. II³, 762, στ. 35 (πρβ. καὶ O. T a f r a l i, La cité pontique de Dionysopolis 1927, 62 κέ.). BSA 18 (1911/12) 169, ἀρ. 1. Hesperia 13 (1944) 27, ἀρ. 3 [= SEG 12, 91, ἀρ. 327].

8. **Κράννα (;)** Παραδίδεται μόνον τὸ ἔθνικόν Κρανέστης (Ἑορδαῖος). BCH 4 (1880) 101, ἀρ. 1 [= E. P r e u n e r, AM 46 (1921) 11, ἀρ. 22 = SEG 1, 67, ἀρ. 292].

9. **Λυχνιδὸς** (Δασσαρητίδος). CIL 9, 1602. Δήμιτσα, ἀρ. 335 (·) 342. 347. 357 [= Spomenik, ἔ. ἀ. 122, ἀρ. 267]. 358. Βλ. καὶ Πτολεμ. 3, 12, 29.

10. **Ἄγνωστος πόλις τῆς Ὁρρεστίδος παρὰ τὸ σημερινὸν Σισάνι.** Δήμιτσα, ἀρ. 216 [= BSA 18 (1911/12) 185/86, ἀρ. 34].

11. **Ἄγνωστος πόλις τῆς Ἑλιμιώτιδος παρὰ τὴν σημ. Κοζάνην.** AE 1936, Ἀρχ. Χρον. 9/10, ἀρ. 17.

Γ'. Ἐκ τῆς πέραν τοῦ Στρυμόνος Μακεδονίας.

1. **Ἀμφίπολις** (Ἡδωνίδος). BCH 18 (1894) 419/20 [= Δήμιτσα, ἀρ. 886]. Δήμιτσα, ἀρ. 866. ÖJh 1 (1898) 180 κέ. P. P a r a g e o r g i u, Berl. Philol. Wochenschr. 1911, 597, ἀρ. 1. ΠΑΕ 1920 88 [= SEG 3, 104, ἀρ. 498]. AE 1932, Ἀρχ. Χρον. 1/2, ἀρ. 17. Βλ. αὐτόθι καὶ ἀρ. 2. 16. Περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἔθνικοῦ βλ. IG XII, 8, 195. Δήμιτσα, ἀρ. 881. AM 27 (1902) 316, ἀρ. 37. RA 24 (1945) 52. L. R o b e r t, Hellenica 5 (1948) 77/8.

2. **Βέργη** (ἢ Βέργα). BCH 62 (1938) 37 κέ. Βλ. καὶ IGR 3, 215.

¹ Περὶ τῆς ταυτότητος τῆς Δερριόπου καὶ τῆς Στυβέρρας βλ. Δ. Κανατσόλη, Περὶ τῶν πολιταρχῶν τῶν μακεδονικῶν πόλεων, Ἐπετηρ. τῆς Φιλολ. Σχολ. τοῦ Πανεπ. Θεσσαλ. 7 (1956) 174, σημ. 3.

Στράβ. 7, 331, ἀπόσπ. 36. Πτολεμ. 3, 12, 28. Περὶ τῆς θέσεώς της βλ. J. R o g e r, BCH 62 (1938) 40, σημ. 2.

3. **Ἡράκλεια Σιντική** (Heraclea Sentic). Πτολεμ. 3, 12, 27. Liv. 45, 29, 6. Plin. N. H. 4, 35. Διόδ. 31, 8, 8. CIL 3, 394, 3 (:). 6, 222 [= ILS 2161]. 2645 [= Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 846 = ILS 2030]. 2767 [= ILS 2032]. 7, 183 [= ILS 2255]. 13, 2, 2, 8552. RA 1934, 2, 283, ἀρ. 205.

4. **Σίρρα ἢ Σέρραι** (᾽Οδομαντικῆς). Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 811. 812. 818. Περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἐθνικοῦ «*Σιρραῖος*» βλ. Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Σίρρα καὶ «*Σειραῖος*» ἐν IG XII, 8, 206.

5. **Πόλις τῆς Ἡδωνίδος παρὰ τὴν σημερινὴν Δράμαν**. Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 1070. 1071. 1080. 1081.

6. **Ἄλλη πόλις τῆς Ἡδωνίδος παρὰ τὸ σημ. Δοξαῖτον**. Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 1084. 1085.

Παρομοίαν κοινοτικὴν ὀργάνωσιν ἀναμφιβόλως πρέπει νὰ εἶχον καὶ αἱ πόλεις ἐκεῖναι, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα μόνον μᾶς παραδίδονται εἰς τὰς πηγάς, οὐδὲν δὲ περὶ τῆς ἐσωτερικῆς τῶν ὀργανώσεως. Τοιαῦται ἦσαν: ἡ Ἄλμωπία¹ τῆς δμώνυμου ἐπαρχίας, ἡ Ἄλωρος τῆς Βοττιαίας,² ἡ Ἄμαντία τῆς Ἰλλυρικῆς Ὀρεστίδος(:),³ ἡ Ἀντιγόνεια τῆς Μυθδονίας,⁴ ἡ Ἀρέθουσα τῆς Χαλκιδικῆς,⁵ τὸ Ἄργος τὸ Ὀρεστικόν,⁶ ἡ Ἄρμισσα τῆς Ἐορδαίας,⁷ ἡ Ἀσπίς, κτίσμα τοῦ Φιλίππου Ε΄,⁸ ἡ Ἀσσηρος τῆς Μυθδονίας,⁹ ἡ Βάλλα τῆς Πιερίας,¹⁰ ἡ Βεύη τῆς Λυγκηστίδος,¹¹ ἡ Βοκερία πιθανῶς τῆς Ἐορδαίας,¹² ἡ Βόλβη παρὰ τὴν δμώνυμον λίμνην,¹³ τὸ Βρύγιον (Βρυγίας) εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἐριγῶνος,¹⁴ ἡ Γάζωρος τῆς Ὀδομαντικῆς (ἢ Ἡδω-

¹ Ἱεροκλ. Συνεκδ. 638, 10.

² Στράβ. 7, 330, ἀπόσπ. 20. 22. Plin. N. H. 4, 34. Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Ἄλωρος. Bosp. Mitt. 12 (1912) 132.

³ Πτολεμ. 3, 12, 19.

⁴ Πτολεμ. 3, 12, 33.

⁵ Πτολεμ. 3, 12, 8. Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Ἀρέθουσα.

⁶ Στράβ. 7, 326. Ἀπταυν. Συρ. 63. Ἱεροκλ. Συνεκδ. 641, 3.

⁷ Πτολεμ. 3, 12, 17.

⁸ Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Ἀσπίς. Βλ. G e y e r, RE XIV, 659.

⁹ Πτολεμ. 3, 12, 33. Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Ἀσσηρα.

¹⁰ Πτολεμ. 3, 12, 37. Plin. N. H. 4, 34 (Vallaei). Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Βάλλα (ἔθν. Βαλλαιοῦ).

¹¹ Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Βεύη (ἔθν. Βευαῖος).

¹² AM 18 (1893) 419 [= Δ ή μ ι τ σ α ς, σ. 393, ἀρ. 4]. Βλ. καὶ C h. E d s o n, Cl. Phil. 46 (1951) 4 (3ος π. X. αἰών).

¹³ Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Βόλβαι (ἔθν. Βολβαῖος).

¹⁴ Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Βρυγίας καὶ Βρύγιον (Βλ. G e y e r, ἔ. ἀ. 661). Ἱεροκλ. Συνεκδ., ἔ. ἀ. (Brucida).

νίδος),¹ ἡ Δόβηρος τῆς Παιονίας,² ἡ Εἰδομένη (ἢ Ἰδομένη ἢ Ἰδομεναί) τῆς Ἡμαθίας,³ ἡ Ἐλίμεια,⁴ ὁ Ἐλευθερίσκος (ἀκαθορίστου τοποθεσίας),⁵ τὸ Ἐμπόριον (ἀκαθορίστου τοποθεσίας),⁶ ἡ Ἐορδαία τῆς ὁμωνύμου ἐπαρχίας,⁷ ἡ Εὐπορία τῆς Βισαλτίας παρὰ τὸν Στρυμόνα,⁸ ὁ Εὐρωπὸς τῆς Ἀλμωπίας καὶ ἄλλος ἐν Ἡμαθίᾳ,⁹ τὸ Ἴωρον (ἀκαθορίστου τοποθεσίας),¹⁰ αἱ Ἴχλαι τῆς Βοττιαίας,¹¹ ἡ Κασσάνδρεια,¹² τὸ Κέλετρον τῆς Ὀρεσιτίδος,¹³ ἡ Κέλλη (ἢ Κέλλιον, Cellis) τῆς Λυγκησιτίδος,¹⁴ οἱ Κερδωεῖς (κάτοικοι κώμης τινὸς παρὰ τοὺς Φιλίππους),¹⁵ ἡ Κολοβαῖση (ἢ Κολόβαισα) παρὰ τὸν Πηρίλαπον,¹⁶ vicus Medicus (vicani Med | | [. . .]) παρὰ τοὺς Φιλίππους,¹⁷ ἡ Μένδη τῆς Χαλκιδικῆς,¹⁸ ἡ Νεάπολις τῆς Ἡδωνίδος,¹⁹ ἡ

¹ Πτολεμ. 3, 12, 28. Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Γάζωρος. BCH 62 (1938) 37/8.

² Πτολεμ. 3, 12, 25. Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Δόβηρος. RA σειρ. 6, τόμ. 16 (1940) 226, ἀρ. 82. Βλ. καὶ G e y e r, ἔ. ἀ. 662.

³ Πτολεμ. 3, 12, 36. Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Ἰδομεναί. Ἱεροκλ. Συνέκδ. 639, 5. Τὸ ἐθνικὸν Ἰδομένιος. O b e r h u m m e r, RE IX, 905/6.

⁴ Βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὄ λ η, Ποῦ ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Ἐλίμεια, Μακεδονικά 2 (1941 - 52) 179 κέ.

⁵ Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Ἐλευθερίσκος. Τὸ ἐθν. Ἐλευθερίσκιος.

⁶ Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Ἐμπόριον.

⁷ CIL, 10, 2, 8219: Heordea.

⁸ Πτολεμ. 3, 12, 32. Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Εὐπορία. Τὸ ἐθν. Εὐποριανός, Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 60. Πρβ. καὶ Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 153, ἀρ. 8. Βλ. καὶ O b e r h u m m e r, RE VI, 1236.

⁹ Πτολεμ. 3, 12, 26. Plin. N. H. 4, 34. Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Εὐρωπὸς (τὸ ἐθν. Εὐρώπιος). ÖJh 4 (1901) 86, στ. 26b (Beibl.) O b e r h u m m e r, ἔ. ἀ. 1309.

¹⁰ Πτολεμ. 3, 12, 26. Τὸ ἐθν. Ἴωρος (Πτολεμ., ἔ. ἀ.) καὶ Ἴωριος (A. A. 57 (1942) 178, ἀρ. 18 καὶ εἰκ. 48). Βλ. G e y e r, ἔ. ἀ. 664.

¹¹ Plin. N. H. 4, 35. Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Ἴχλαι. Τὸ ἐθν. Ἴχλαιος. Ἡ ἐπιγραφὴ AM 27 (1902) 309/10, ἀρ. 14 πιθανῶς εἶναι προορωμαϊκή.

¹² SIG 1969. 2007h (253 - 260 μ. X.). IG VII, 2726 (3ος μ. X. αι.). R o u s s e l, Les cultes égypt. à Delos 101, 26.

¹³ Liv. 31, 40.

¹⁴ Ant. itin. 319. 330. Itin. Hierosol. 606. Tab. Peut. VIII. Ἀθηνᾶ 25 (1913) 450, ἀρ. 54. Ἡ F. P a r a z o g l i u, Ziva antika V, 2 (1955) 370 διορθοῦ τὸ Κέλλιον τῆς ἐπιγραφῆς Ἀθηνᾶ, ἔ. ἀ., εἰς Πέλλιον. Περὶ τῆς θέσεως τῆς πόλεως βλ. C h. E d s o n, The Location of Cellae and the Route of the Via Egnatia, Cl. Phil. 46 (1951) 1 κέ.

¹⁵ BCH 24 (1900) 321 [= SEG 2, 72, ἀρ. 415]. Οἱ Κερδωεῖς ἴσως ἔχουν σχέσιν μὲ τὸ ἐν τῷ λεξ. Σοῦδα ἀναφερόμενον ὄνομα πόλεως Κερδιός.

¹⁶ N. V u l i c', Srpska Kraljevska Akademija, Sbornik 77 (1934) 56, ἀρ. 58 καὶ Ann. de l' inst. de Philol. 6 (1938) 342, ἀρ. 1 [= L. R o b e r t, Hellenica 1 (1940) 71].

¹⁷ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 995.

¹⁸ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 769: Μεν]δαός.

¹⁹ Πτολεμ. 3, 12, 7.

*Οτιώλοβος τῆς Λυγκηστίδος,¹ ἡ Παροικόπολις (ἢ Παρθικόπολις) τῆς Σιντικῆς,² ἡ Πελαγονία,³ ἡ Πέλλα,⁴ ἡ Σκοτοῦσσα,⁵ πόλις πιθανῶς τῆς Σιντικῆς, αἱ Φυλακαὶ τῆς Περιοῦς,⁶ ἡ Φύσκα (ἢ Φύσκος) τῆς Μυγδονίας (:),⁷ ἡ Χαλάστρα παρὰ τὸν Ἄξιόν,⁸ [. . .] ὄπολις, πόλις τῆς Δερριόπου,⁹ ἀγνώστου ὀνόματος πόλις τῆς περιοχῆς Περιλάπου,¹⁰ ἀγνώστου πόλις τῆς Βισαλτίας,¹¹ ἀγνώστου ὀνόματος κώμη τῆς Λυγκηστίδος,¹² ἀγνώστου ὀνόματος Vicus (vicani) παρὰ τοὺς Φιλίππους¹³ κ.ἄ.

1. Κατηγορίαι τῶν πόλεων καὶ τῶν κατοίκων αὐτῶν.

Αἱ πόλεις τῆς Μακεδονίας ἦσαν τριῶν κατηγοριῶν : α) αἱ ὑπήκοοι (civitates stipendiariae), δηλ. ἐκείναι, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐσωτερικὴν αὐτονομίαν, ἀλλ' ἦσαν τμήματα τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας, β) αἱ αὐτόνομοι καὶ ἐλευθέραι (civitates liberae),¹⁴ ἀλλὰ μὴ ὑπαγόμεναι εἰς τὴν ἐπαρχίαν, καὶ γ) αἱ ρωμαϊκαὶ πόλεις, τὰ municipia καὶ αἱ coloniae.

Εἰς τὰς πρώτας ἀνήκον αἱ πλεῖσται τῶν μακεδονικῶν πόλεων. Civitates liberae ἦσαν ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Ἀμφίπολις καὶ πιθανῶς ἡ Σκοτοῦσσα (Scotussaei), καθὼς καὶ ὅλαι αἱ πόλεις τῆς Ἄνω Μακεδονίας. Coloniae δὲ ἡ Πέλλα, οἱ Φίλιπποι, τὸ Δῖον, ἡ Κασσάνδρεια καὶ municipium οἱ Στόβιοι.

Ἐνταῦθα πραγματευόμενοι περὶ τῆς ὁργανώσεως τῶν μακεδονικῶν πόλεων ἔρχομεν ὑπ' ὄψιν κυρίως τὰς πόλεις τῶν δύο πρώτων κατηγοριῶν.

¹ Liv. 31, 36, 6. Ἄ. Ἀρβανιτόπουλος, ΠΑΕ 1912, 167. Ge y e r, ἔ. ἀ. 666.

² FHG III, 609i: *Παροικολοίτης ἢ Παρθικόπολιτης*. Πτολεμ. 3, 12, 27: *Παρθικόπολις*. Βλ. L. R o b e r t, REG 59 (1956) 116/17.

³ CIL 3, 630. 2017. 3350. 6, 2382. 8, 2865. Περὶ τῆς θέσεως τῆς πόλεως βλ. F. P a r a z o g l u, Heraclée et la Pelagonie ἐν Ziva antika IV, 2 (1954) 308κ. (σερβιστί), ἐνθα ὀρθῶς διακρίνει τὴν Πελαγονίαν ἀπὸ τὴν Λυγκηστικὴν Ἡράκλειαν.

⁴ Ditt. Syll. II⁸, 704, col. IV. Spomenik 98 (1941-48) 170, ἀρ. 354.

⁵ Πτολεμ. 3, 12, 28. Plin. N. H. 4, 35.

⁶ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 56: *Παρμενίων Γλανκίου Φυλακαῖος*. Περὶ τῆς θέσεως τῆς πόλεως βλ. E. O b e r h u m m e r, RE XX, 980 ἐν λ. Phylakai.

⁷ Πτολεμ. 3, 12, 33. Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Φύσκος. Περὶ τῆς θέσεως τῆς πόλεως E. O b e r h u m m e r, ἔ. ἀ. 1165.

⁸ Στράβ. 7, 330, ἀπόσπ. 20. 21. 23. 24. Plin. N. H. 4, 36. Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Χαλάστρα. Τὸ ἔθν. Χαλαστραῖος.

⁹ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 269: [. . .] ΟΠΟΛΕΙ.

¹⁰ Spomenik, ἔ. ἀ. 170, ἀρ. 354.

¹¹ BCH 18 (1894) 438.

¹² N. V u l i c', Ann. de l'inst. de Philol. et d' Hist. 6 (1938) 343/44, ἀρ. 2a.

¹³ BCH 47 (1923) 63, ἀρ. 23.

¹⁴ Γενικότερα περὶ τῶν αὐτόνομων καὶ ἐλευθέρων πόλεων τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους βλ. M a r q u a r d t, Römische Staatsverwaltung 1, 78 κ.ε.

Περὶ τῶν ρωμαϊκῶν πόλεων θὰ γίνῃ ἰδιαίτερος λόγος εἰς τὸ τέλος τῆς παρούσης μελέτης.

Ὅμοιός οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων διακρίνονται εἰς τρεῖς κατηγορίας, εἰς τοὺς πολίτας, τοὺς ἀπελευθέρους καὶ τοὺς δούλους.

α) **Οἱ πολῖται.** Οὗτοι εἶναι οἱ ἐλεύθεροι κάτοικοι τῶν πόλεων· ἔχουν πλήρη πολιτικά δικαιώματα καὶ δύναται νὰ λαμβάνουν μέρος εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως. Πολιτικά δὲ δικαιώματα ἀπέκτα τις ἢ διὰ τῆς ἐκ νομίμου γάμου καταγωγῆς ἐκ πολιτῶν ἢ διὰ τῆς ἀποδοχῆς αὐτοῦ εἰς τὴν τάξιν¹ τῶν πολιτῶν. Εἰς τὴν ὀρεστικὴν πολίτην τῶν Βαττυναίων ἡ μετάδοσις τῆς πολιτείας (*διδόναί τινα πολιτείας*) εἰς ξένους ὑπηκόους γνωρίζομεν ὅτι ἐγένετο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ τοῦ πολιτάρχου.² Ἐγένετο δὲ αὕτη, ὅπως καὶ εἰς ὅλας τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, ὁμαδικῶς ἢ ἀτομικῶς. Πρὸς τοὺτος ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ εἶναι τις πολίτης εἰς περισσοτέρας τῆς μιᾶς πόλεις. Τοιοῦτους νεοπολίτας συναντῶμεν εἰς τὰς ἐπιγραφάς. Εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν π.χ. ὀνομαστὴ ἦτο ἡ ἐκ Κρήτης ἔχουσα τὴν προέλευσίν της οἰκογένεια τῶν Τερραίων.³ Εἰς τοὺς νεοπολίτας τῆς ἰδίας πόλεως θὰ πρέπει ἴσως νὰ συγκαταριθμηθῇ καὶ ὁ γαμβρὸς τῶν Κλαυδίων Κ(όιντος) Οὐαλέριος Ρούφριος Ἰουστos, ὁ διατελέσας ἀνθύπατος τῆς Μακεδονίας (-).⁴ Ἄλλοτε πάλιν ξένοι ὑπήκοοι καθίσταντο πολῖται πόλεως τινος τιμῆς ἔνεκεν (*ἐπίτιμοι πολῖται*), χωρὶς νὰ λαμβάνουν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς πόλεως. Οὗτοι συνήθως ἦσαν εὐεργέται τῶν πόλεων ἢ διαπρεπεῖς καὶ ὀνομαστοὶ ἄνδρες καὶ πρὸ παντὸς περιοδεύοντες τεχνῖται καὶ ἀθληταί.⁵ Οὗτος ὀνομαστός τις μονομάχος ἐκ Περγάμου, διατηρῶν εἰς τὴν Ρώμην σχολὴν (*κολλήγιον*) μονομάχων, ἦτο πολίτης τῶν μακεδονικῶν πόλεων Βέργης καὶ Θεσσαλονίκης.⁶ Ἐπίσης πολίτης ἀγνώστου πόλεως ἐτιμήθη διὰ τῆς προξενίας καὶ τῆς πολιτείας ὑπὸ τῆς Ἀργασταίων πόλεως.⁷ Τινὲς ἐκ τῶν πολιτῶν, ἰδίως ὅσοι

¹ Ὅμοιός εἰς τὰς πόλεις τοῦ ρωμαϊκοῦ καὶ λατινικοῦ δικαίου πολῖται ἦσαν εἴτε ἐκ καταγωγῆς (*cives nati* ἢ *origine*) εἴτε διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῶν εἰς τὴν τάξιν τῶν πολιτῶν (*allectio inter cives*) ἢ δι' ὑπόθεσις (*adoptio*). Digest. I, 1, 1. Cod. Just. 10, 40 (39), 7.

² J.H.St. 33 (1913) 338/39, ἀρ. 17, στ. 21. 28. Βλ. καὶ Π α π π α δ ά κ ι ν, ἔ.ά. 470/71.

³ Π ε λ ε κ ί δ η ς, ἔ.ά. 39/40 Α. 55/6, ἀρ. 8.

⁴ Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ι ο υ, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 13, καὶ 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 35.

⁵ Περὶ τῶν περιοδεύοντων τεχνῖτῶν καὶ ἀθλητῶν, οἵτινες ἐγένοντο ἐπίτιμοι πολῖται εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, βλ. ἐδικώτερον G. F r. H e r z b e r g, Geschichte Griechenlands (ἑλλ. μετάφρασις Π. Καρολίδου), Ἀθήναι 1902, τόμ. 2, 76 κέ.

⁶ IGR 3, 215. Βλ. καὶ Δ. Κ α ν α τ σ ο ὕ λ η, Μακεδονικὴ προσωπογραφία, Θεσσαλονίκη 1955, ἀρ. 17.

⁷ Sromenik 98 (1941 - 48) 47, ἀρ. 98.

ἀνῆκον εἰς τὰς ἀριστοκρατικώτερας οἰκογενείας τοῦ τόπου καὶ προεῖχον *πλούτω καὶ ἀξιώματι*, ἀπέκτων τὴν ρωμαϊκὴν ἰθαγενείαν, δηλ. ἐλάμβανον τὰ δικαιώματα τοῦ Ρωμαίου πολίτου (*civitas*). Οὗτοι, μολοντί διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ρωμαϊκῆς ἰθαγενείας ἔπαιον νὰ εἶναι πολῖται τῆς πόλεως τῶν καὶ ἐνεγράfonto εἰς τοὺς Ρωμαίους πολίτας καὶ εἰς ρωμαϊκὴν τινα φυλὴν (π.χ. εἰς τὴν Κυρίαν εἰς τὰς Σέρρας), ἐν τούτοις ἐξηκολούθουν ἐνεργῶς νὰ μετέχουν τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς πόλεως καὶ νὰ ἀναδεικνύονται κοινοτικοὶ καὶ θρησκευτικοὶ ἄρχοντες αὐτῆς.

β) *Οἱ ἀπελεύθεροι*. Μεταξὺ τῶν πολιτῶν καὶ τῶν δούλων εὐρίσκοντο οἱ ἀπελεύθεροι.¹ Οὗτοι ἔστεροῦντο τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων καὶ δι' αὐτὸ δὲν μετείχον τῆς δημοσίας ζωῆς τῆς πόλεως. Ἐτέλουν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ τέως κυρίου τῶν, τοῦ *προστάτου* ἢ *πάτρωνος*,² ὅστις, ὡς μὴ τελείους πολίτας, ἀντιπροσώπευεν αὐτοὺς ἐνώπιον τῆς πολιτείας καὶ συνηγόρει ὑπὲρ αὐτῶν εἰς τὰ δικαστήρια τῆς πόλεως. Εἰς τὰς ἰδιωτικὰς τῶν δὲ μως σχέσεις δὲν εἶχον ἀνάγκην αὐτοῦ ἡδύναντο π.χ. νὰ εἶναι μέλη κατὰ βούλησιν καὶ μετὰ τελείων ἀκόμη πολιτῶν εἰς διάφορα ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα ἢ λατρευτικὰς ἐταιρείας. Εἰς ἐπιγραφὴν π.χ. τῆς Σαμοθράκης (IG XII, 8, 195) μεταξὺ τῶν πολιτῶν διαφόρων μακεδονικῶν πόλεων συγκαταλέγονται ὡς συμμύσται τῶν μυστηρίων τῶν Καβείρων τῆς Σαμοθράκης καὶ ἀπελεύθεροι, εἰς ἐπιγραφὴν δὲ τῶν Φιλίππων (BCH 58 (1934) 466, ἀρ. 7) ἀπελεύθερός τις (*libertus*) ἦτο δενδροφόρος, δηλ. μέλος συντεχνίας τινὸς τῶν δενδροφόρων τῶν Φιλίππων, ὅστις μάλιστα συμφώνως πρὸς τὸ κρατοῦν εἰς τὰς ρωμαϊκὰς ἀποικίας δίκαιον ἀνῆλθε καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν *augustales*: [*dendrop*]horus *aug(ustalis)*.³ Οἱ ἀπελεύθεροι ἦσαν δούλοι ἀπελευθερωθέντες. Ἐγίνετο δὲ ἡ ἀπελευθέρωσις αὐτῶν εἴτε ὑπὸ τῆς πόλεως⁴ εἴτε

¹ Ὁ ὄρος εἶναι *ἀπελεύθερος* (*ἀπελευθέρα*), Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 10. 421. BSA 18 (1911/12) 184, ἀρ. 31. Γ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, Ἐπιγραφὰς τῆς Μακεδονίας 1915, 19, ἀρ. 21. 23, ἀρ. 35. Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 160, ἀρ. 26. RA σειρ. 6, τόμ. 24 (1945) 49, ἀρ. 3 J.M.R. C o r m a c k, Studies presented to D. M. Robinson 2 (1953) 379/80, ἀρ. 8. Εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Βεροίας (BCH 35 (1911) 237/38, ἀρ. 5) ἀπαντᾷ καὶ ὁ τύπος «*ἐξέλευθερικὸς*», ἀντίστοιχος πρὸς τὸν λατινικὸν *libertus*, σημαίνων δηλ. αὐτὸν τὸν ἀπελεύθερον, ὅχι τὸν υἱὸν αὐτοῦ (βλ. J. H a t z f e l d, BCH, ἔ.ἀ. 238, σημ. 2).— Εἰς τὰς λατινικὰς ἐπιγραφὰς ὁ τύπος εἶναι *libertus*, *liberta*, Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 970. 995. 1045. Ὁ Jh 6 (1903) 9, ἀρ. 12 (Beibl.). BCH 47 (1923) 73, ἀρ. 29. 56 (1932) 228, ἀρ. 20. AE 1950/51, 62/3, ἀρ. 6.— Ἐκ τοῦ λατινικοῦ αὐτοῦ τύπου προῆλθεν καὶ ὁ ἑλληνικὸς *λιβέριος*, *λιβέρτα* (BSA, ἔ.ἀ. 173, ἀρ. 10).

² Ὁ συνήθης ὄρος πρὸς δῆλωσιν τοῦ προστάτου τῶν ἀπελευθέρων εἶναι *πάτρων* (= *patronus*) καὶ διὰ τὴν γυναῖκα *πατρώνεσσα*, Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, ἔ.ἀ. ἀρ. 6. 21. BCH 60 (1936) 43, ἀρ. 2.

³ Πρβ. καὶ AE 1950/51, 62/3, ἀρ. 6.

⁴ Γ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, ἔ.ἀ. 19, ἀρ. 21.

ὑπὸ τῶν κυρίων των,¹ ἢ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν αὐτοκρατόρων.² Καὶ ἄλλοτε μὲν ἀπελευθερώνοντο ὑπὸ τῶν κυρίων των ἔξαγοράζοντες οἱ ἴδιοι ἢ τρίτος τις τὴν ἐλευθερίαν των διὰ τῆς καταβολῆς τοῦ τιμήματος,³ ἄλλοτε εἰς ἐπιβράβειυσιν τῶν ὑπηρεσιῶν των πρὸς αὐτούς⁴ καὶ ἄλλοτε μετὰ χρησμών τινα (κατὰ *χρηματισμόν*)⁵ ἢ κατ' ἐπιταγὴν θεότητος τινος (κατὰ *κέλευσιν*, κατ' *ἐπιταγὴν*).⁶ Συναίσθηματικοὶ λόγοι ἔπαιζον ὀλιγώτερον ὄλον. Πάντως ὁ ἀσφαλέστερος δρόμος, διὰ τὴν ἐπιτύχη τισ τὴν ἀπελευθέρωσίν του, παρέμενε πάντοτε ἡ ἔξαγορά. Καὶ εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς ἀπελευθερωτικὰ πράξεις, αἱ ὁποῖα διεσώθησαν εἰς τὰς ἐπιγραφάς, οἱ κύριοι τῶν ἀπελευθερουμένων δούλων ἐμφανίζονται ὡς οἰκεία βουλήσει ἀφιερῶντες αὐτούς εἰς θεότητα τινα καὶ δι' αὐτὸ συνηθιστάτα δὲν μνημονεύεται τὸ καταβληθὲν εἰς αὐτοὺς τίμημα, ἢ *ὠνή*.⁷ Ἡ μορφή ὅμως αὐτῆ τῆς ἀφιερώσεως, τὴν ὅποιαν συναντῶμεν καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς καὶ εἰς προγενεστέρως ἐποχάς,⁸ ἦτο ἐντελῶς εἰ-

¹ AM 18 (1893) 416, 1C [=J.M. R. Cormack, ἔ.ἀ. 380 = SEG 12, 88, ἀρ. 315]. Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 126 [=BCH 47 (1923) 182]. 207. Π. Παπαγεωργίου, Ἀθηνᾶ 12 (1900) 70 κέ., ἀρ. 1.2.3. 5 [Βλ. καὶ L. Robert, Hellenica 1 (1940) 72, σημ. 1]. 6. 8 καὶ 11 [Βλ. καὶ Πελεκίδην, Ἀρχ. Δελτ. 8 (1923) 266]. 9. 12 [=Πελεκίδης, ἔ.ἀ. 267]. BSA 18 (1911/12) 139/40, ἀρ. 2. 41 (1940-45) 113/14, ἀρ. 25. Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 145/46, ἀρ. 2. 3. N. Vulić, ἔ.ἀ., Spomenik 77 (1934) 56, ἀρ. 58. [=L. Robert, ἔ.ἀ. 71 κέ.]. Spomenik 98 (1941-48) 24/5, ἀρ. 58. BCH 47 (1923) 182 [=SEG 2, 69, ἀρ. 396. Βλ. καὶ L. Robert, ἔ.ἀ. 70/1]. L. Robert, ἔ.ἀ. 74.

² BCH 58 (1934) 450, ἀρ. 1: C. Iuli [A]ugusti liberti.

³ Π. Παπαγεωργίου, ἔ.ἀ. 73, ἀρ. 1. 11. N. Vulić, ἔ.ἀ. 56, ἀρ. 58. Εἰς ἐπιγραφῆν τῶν χρόνων τῶν Ἀντιγονιδῶν ὀρίζεται ρητῶς τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον κατέβαλον οἱ ἀπελευθερούμενοι δούλοι εἰς τὸν κύριόν των. M. Ἀνδρονίκου, Ἀρχαῖαι ἐπιγραφαὶ Βεροίας, Θεσσαλονίκη 1950, 9/10, στ. 4 κέ.: *κατέβαλον ἐπ' ἐλευθερίᾳ... αὐτοὶ ἐπὲρ αὐτῶν κλπ. χρυσοὺς πενήκοντα*.

⁴ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 126 [=BCH 47 (1923) 182]. L. Robert, ἔ.ἀ. 70/1].

⁵ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 266 [=N. Vulić, Karte 16. Βλ. καὶ Baege, De Macedonia sacris 219]. Παπαγεωργίου, ἔ.ἀ. 71, ἀρ. 5 [Βλ. καὶ L. Robert, ἔ.ἀ. 72, σημ. 1] καὶ 72, ἀρ. 9.

⁶ N. Vulić, Spomenik 77 (1934) 56, ἀρ. 58. L. Robert, ἔ.ἀ. 74.

⁷ Βλ. π.χ. Δ ἡ μ ι τ σ α ν, ἀρ. 3 (σ. 393). Π. Παπαγεωργίου, ἔ.ἀ. ἀρ. 2. 3. 5. 6. 8 (καὶ 11). 9. 12. BSA 18 (1911/12) 139/40, ἀρ. 2 Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 145 κέ., ἀρ. 2. 3. SEG 2, 69, ἀρ. 396. Spomenik 98 (1941-48) 25, ἀρ. 58. Αἱ θεότητες, εἰς τὰς ὅποια ἀφιερῶντο οἱ ἀπελευθερούμενοι δούλοι εἶναι: ἡ μήτηρ θεῶν (ἢ θεὰ Μᾶ) ἐν Ἐδέσῃ, ἡ Σοῦρα Παρθένος ἢ ἡ Ἀγροτέρα Ἀρτεμις ἐν Βεροίᾳ, ἢ θεὰ Ἀρτεμις Γαζωρία ἐν Ἡμαθίᾳ γενικῶς, ἢ θεὰ Πασικράτα ἐν Ἡρακλείᾳ Λύγκου, ἢ Ἀρτεμις Ἐφεσία ἐν τῇ περιούχῃ τοῦ Πριλάπου.

⁸ Βλ. προξείροι. P. Foucart, Daremberg - Saglio, Dictionn. 1, 301 κέ. ἐν λ. arpeleutheroi. Thalhheim, RE VII, 95 κέ. ἐν λ. Freigelassene. V. Chappot, La province romaine proconsulaire d'Asie, Paris 1904, 177/78.— Παρά-

κοινική. Εἰς τὴν πραγματικότητα ἐπρόκειτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περὶ ἀπελευθερώσεως δούλου μετὰ καταβολὴν τῆς ἀξίας του εἰς τὸν κύριόν του. Δὲν μνημονεύεται δ' αὐτὴ συνήθως εἰς τὸ πρακτικόν, τὸ ὁποῖον συνετάσσεται πρὸς τοῦτο καὶ κατετίθετο εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ (*ἐσθηλογραφεῖτο*), διότι ἄλλως θὰ εὐρίσκετο εἰς πλήρη ἀντίφασιν πρὸς τὰς ἐν χρήσει τυπικὰς φράσεις: *ἐχαρισάμην ἢ ἐδωρησάμην δούλον (θρεπτόν, παιδαγεῖδιον, παιδίσκην)* κ.τ.λ.¹ Ὁ θρησκευτικὸς οὗτος τύπος τῆς ἀπελευθερώσεως ἐπροτιμᾶτο² εἰς τὰς ἀπελευθερωτικὰς πράξεις λόγῳ τῆς μακρᾶς του παραδόσεως καὶ πρὸ παντὸς λόγῳ τῶν μεγαλυτέρων ἐγγυήσεων, αἷτινες παρείχοντο εἰς τοὺς ἀπελευθέρους, ὡς τιθεμένους ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς θεότητος, εἰς ἣν τυπικῶς ἀφιερώνοντο.

Προσέτι οἱ ἀπελευθερούμενοι δούλοι ὄφειλον νὰ καταβάλλουν εἰς τὸ δημόσιον τὸν φόρον τῆς εἰκοστῆς (*vicesima libertatis*), τ.ἔ. 5⁰/₁₀ ἐπὶ τῆς ἀξίας των.³

Πολλάκις ἡ ἀπελευθέρωσις δὲν ἦτο πλήρης, ἀλλ' ἐξηρτάτο ἀπὸ τοὺς ὄρους, τοὺς ὁποίους ἔθετον οἱ κύριοι τῶν δούλων. Τοιοῦτοτρόπως ἄλλοτε ἐγίνετο αὕτη ζῶντος τοῦ κυρίου,⁴ ἄλλοτε ὅμως ὠρίζετο διὰ διαθήκης (εἰς τὰς ἀπελευθερωτικὰς πράξεις) νὰ ἐκτελεσθῇ μετὰ τὸν θάνατόν του,⁵ ἄλλοτε ἀφεώρη αἰς ἐν μόνον ἄτομον καὶ ἄλλοτε εἰς δλόκληρον τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀπογόνους.⁶ Ἄλλοτε πάλιν ἀπελευθερώνεται μὲν δούλος τις, ὑποχρεοῦται ὅμως ἐπὶ χρονικόν τι διάστημα ἢ καὶ καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς ζωῆς τοῦ ἀπελευθερωτοῦ του νὰ παραμείνῃ παρ' αὐτῷ, ἵνα τὸν ὑπηρετῇ ἢ νὰ τὸν

δειγμα ἀπελευθερώσεως δούλου ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω μορφήν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Ἀντιγονιδῶν (178 π.Χ) ἐν SGDI 2071.

¹ Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 3 (σ. 393). Π. Παπαγεωργίου, ἔ.ἀ. 70 κέ., ἀρ. 1. 2. 3. 5. 6. 8. 9. 12. BSA, ἔ.ἀ. 139/40, ἀρ. 2. Ἀρχ. Δελτ. 8 (1923) 267.

² Ἐκ τῶν ἀπελευθερωτικῶν πράξεων, τὰς ὁποίας ἔχομεν ἐκ τῶν μακεδονικῶν ἐπιγραφῶν, μία μόνον φαίνεται ὅτι δὲν συνετάχθη κατὰ τὸν ἀνωτέρω τύπον. BSA 41 (1940 - 45) 113/14, ἀρ. 25.

³ B. K ü b l e r, Geschichte des römischen Rechtes, μετάφρασις Π. Βιζουκίδου, Τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους, Θεσσαλονίκη 1'39, 41.

⁴ Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 3 (σ. 393). 126. Π. Παπαγεωργίου, 70 κέ., ἀρ. 2. 3. 5. 6. 9. BSA, ἔ.ἀ. Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 145 κέ., ἀρ. 2. 3. SEG, ἔ.ἀ. Spomenik, ἔ.ἀ. 24, ἀρ. 58.

⁵ BSA, ἔ.ἀ. Π. Παπαγεωργίου, ἔ.ἀ. ἀρ. 8. 11 (Βλ. καὶ Πελεκί-κ η ν, Ἀρχ. Δελτ. 8 (1923) 266).

⁶ Π. Παπαγεωργίου, ἔ.ἀ. Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 147, ἀρ. 3 (:). Spomenik, ἔ.ἀ. N. V u l i c', Spomenik 77 (1934) 56, ἀρ. 58 [= L. R o b e r t, Hellenica 1 (1940) 71 κέ.]. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν Βεροῖας M. Ἀ ν δ ρ ο ν ῖ κ ο υ, ἔ.ἀ. στ. 4 κέ. ἀναφέρεται λεπτομερῶς ἡ ἕκτασις τῆς ἀπελευθερώσεως: *κατέβαλον ἐπ' ἐλευθερίᾳ... αὐτοὶ ἐπὲρ αὐτῶν καὶ τῶν γυναικῶν... καὶ τῶν παίδων, τῶν τε νῦν ὄντων καὶ ἂν τινα ἕσπερο[ν] ἐπιγίγνται, καὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς πάντων κλπ.*

συντηρῆ διὰ τῆς ἐργασίας του.¹ Ὁ ἀπελεύθερος ἐξ ἄλλου ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀποκτήσῃ οἰκογένειαν, νὰ ἀσκήσῃ ἴδιον ἐπάγγελμα καὶ νὰ διαθέσῃ τὸ προῖον τῆς ἐργασίας του κατὰ βούλησιν, ἐκτὸς ἂν ἄλλως ὀρίζεται εἰς τὸ συμφωνητικόν. Δὲν δύναται ὅμως νὰ λάβῃ δημόσιον ἀξίωμα καὶ νὰ λαμβάνῃ μέρος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Αἱ σχέσεις του πρὸς τὸν πρῶν κύριόν του, τὸν *πάτρωνα*, εἶναι οἰκείαι. Συνήθως φέρει τὸ ὄνομα αὐτοῦ², συμμερίζεται τὴν θλίψιν καὶ τὴν χαρὰν του³ καὶ ἐνίοτε καθιστᾷ αὐτὸν καὶ τὴν οἰκογένειάν του κληρονόμον τῆς περιουσίας του ἢ ἐκτελεστὴν τῆς διαθήκης του. Τὴν αὐτὴν στάσιν τηρεῖ ἔναντι τῶν ἀπελευθέρων του καὶ ὁ *πάτρων*.⁴

γ) *Οἱ δοῦλοι*. Οἱ δούλοι,⁵ ἡ τρίτη κατηγορία τῶν κατοίκων τῶν μακεδονικῶν πόλεων, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν παλαιότεραν περίοδον τῶν Μακεδόνων βασιλείων, εἶναι πολυπληθέστεροι. Τοῦτο εἶναι εὐλόγον, καθ' ὅσον οἱ Μακεδόνες δὲν ἀποτελοῦν πλέον, ὅπως ἄλλοτε, τὴν συντηρητικὴν κοινωνίαν τῶν γεωργῶν καὶ κτηνοτρόφων. Ἐξ ἄλλου ἡ εἰς εὐρείαν ἔκτασιν ἀσκουμένη δουλεμπορία εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος δὲν

¹ Π. Παπαγεωργίου, ἔ.ἀ. ἀρ. 1. 8 καὶ 11. 12. Spomenik, ἔ.ἀ. 24, ἀρ. 58(b).

² Δήμιτσα, ἀρ. 10 [= SEG 12, 94, ἀρ. 345]. Π. Παπαγεωργίου, ἔ.ἀ. ἀρ. 3 (βλ. καὶ Ἀρχ. Δελτ. 8 (1923) 266), τοῦ ἰδίου Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 6. Γ. Οἰκονόμου, ἔ.ἀ. 14, ἀρ. 9. Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 147, ἀρ. 3. RA σιεφ. 6, τόμ. 24 (1945) 49 κέ., ἀρ. 3. AE 1950/51, 62 κέ., ἀρ. 6. 11. Κατὰ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον οἱ ἀπελεύθεροι τῶν Ρωμαίων πολιτῶν ἀντὶ τοῦ πατρωνίου, τὸ ὅποιον πάντοτε ἐμνημονεύετο εἰς τὴν προσηγορίαν τῶν φύσει ἐλευθέρων πολιτῶν, ἐμνημόνευον εἰς τὴν προσηγορίαν των τὸ ὄνομα τοῦ ἐλευθερωτοῦ, ὡς M. Velieus M(arci) l(ibertus) BCH 58 (1934) 466, ἀρ. 7, C. Sempronius Fructus C. l(ibertus) BCH 56 (1932) 228, ἀρ. 20, M. Varinius M. l(ibertus) Celer Δήμιτσα, ἀρ. 1045, κ. ἀ.

³ Δήμιτσα, ἀρ. 472. 602. 770. AM 22 (1897) 223. Π. Παπαγεωργίου, Ἀθηνᾶ, ἔ.ἀ. ἀρ. 6. 21. BCH 60 (1923) 43, ἀρ. 2.

⁴ Δήμιτσα, ἀρ. 421. 995. Γ. Οἰκονόμου, ἔ.ἀ. 23, ἀρ. 35. Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 160, ἀρ. 26. SEG 12, ἀρ. 345.

⁵ Ποικίλη εἶναι ἡ ὀνομασία τοῦ δούλου εἰς τὴν Μακεδονίαν: λέγεται *δοῦλος* (—) (Π. Παπαγεωργίου, ἔ.ἀ. ἀρ. 1.2.6. L. Robert, ἔ.ἀ. 74. Spomenik ἔ.ἀ. 24, ἀρ. 58. 25, ἀρ. 59), *θρεπίος* (— ἢ) ἢ *θρεπάριον* (Δήμιτσα, ἀρ. 19. 126 (σ. 95). 386. (βλ. καὶ C. H. E d s o n, ἔ.ἀ. Macedonia III, 162). 432. 749. 773. Π. Παπαγεωργίου, ἔ.ἀ. 3. 4. 9. BSA 18 (1911/12) 139/40, ἀρ. 2. 41 (1940-45) 110 κέ., ἀρ. 13. 20. Γ. Οἰκονόμου, ἔ.ἀ. 27, ἀρ. 47. SEG 12, 90, ἀρ. 323. Περὶ τῶν *θρεπῶν* εἰδικώτερον βλ. A. C a m e r o n, *θρεπίος* and related terms in the inscriptions of Asia minor ἐν Anatolian Studies presented to William Herburn, Manchester 1939, 27 - 62), *παῖδιον*, *παιδάριον*, *παιδαρεῖδιον*, *παιδίον* (Πράξ. Ἀποστ. 16, 16. AM 16 (1891) 366. Δήμιτσα, ἀρ. 126. 3 (σ. 393) [= L. Robert, ἔ.ἀ. 70 - 77 = SEG 12, 88, ἀρ. 315]. Π. Παπαγεωργίου, ἔ.ἀ. ἀρ. 5. 8 καὶ 11. 9. BSA, ἔ.ἀ. Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 147, ἀρ. 3. 8 (1923) 267. N. V u l l e r, ἔ.ἀ. 56, ἀρ. 58. SEG 2, 68, ἀρ. 396), *κοράσιον* (Δήμιτσα, ἀρ. 126. Π. Παπαγεωργίου, ἔ.ἀ. ἀρ. 12. Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 145/46, ἀρ. 2).

ἦτο δυνατόν νὰ ἀφήσῃ ἀνεπηρέαστον καὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἐνδειξιν τῆς μεγάλῃς ἐκτάσεως τῆς δουλείας εἰς τὴν Μακεδονίαν ἀποτελοῦν αἱ πολυπληθεῖς ἐπιγραφαὶ δούλων καὶ ἀπελευθέρων. Τῶν δούλων ἄλλοι προέρχονται ἐκ τοῦ ἔμπορίου καὶ ἄλλοι γεννῶνται εἰς τὸν οἶκον τοῦ κυρίου των ἐκ προὔπαρχόντων δούλων αὐτοῦ, οἱ οἰκογενεῖς.¹ Οἱ τελευταῖοι εἶναι καὶ οἱ εὐαριθμότεροι. Πρὸς τούτοις διακρίνομεν δούλους, εὐρισκομένους εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πόλεως,² καὶ ἄλλους ὑπὸ τὴν κυριότητα ναοῦ τινος, ἀφιερωμένους εἰς τὸν ἐν αὐτῷ τιμώμενον θεόν, τοὺς ἱεροδούλους.³ Οἱ δούλοι ἦσαν παντελῶς ἔστρημένοι τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Ἦσαν συνεχῶς προσκεκολλημένοι εἰς τὸν οἶκον τοῦ κυρίου των καὶ δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἐκ τούτου, εἰ μὴ μόνον τῇ ἀδείᾳ αὐτοῦ. Ἡ τύχη των ἐν γενεῇ ἐξηρτάτο ἀπὸ τὴν θέλησιν καὶ τὰς ἰδιοτροπίας αὐτοῦ· ἦτο δυνατόν δηλ. νὰ μεταπωληθῶν ἢ νὰ ἀπελευθερωθῶν, ἀκόμη μέλη τῆς οἰκογενείας των νὰ ἀποχωρισθοῦν τῶν ἄλλων, πωλούμενα ἢ ἀπελευθερούμενα. Παρ' ὅλα ταῦτα ἡ δεινὴ αὐτῆ θέσις των δὲν ἠμποδίζεν αὐτοὺς καὶ ἰδίαν οἰκογένειαν νὰ δημιουργήσουν καὶ περιουσίαν καὶ χρήματα νὰ ἀποκτήσουν.⁴ Πολλάκις δὲ ἀνεπτύσσεται μεταξύ αὐτῶν καὶ τῶν δεσποτῶν των ἀμοιβαίτης σχέσεων,⁵ ὅπως καὶ εἰς τοὺς ἀπελευθέρους.

δ) Εἰς τὰς ἀνωτέρω κατηγορίας τῶν κατοίκων τῶν μακεδονικῶν πόλεων πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ ἐγκατεστημένοι εἰς αὐτὰς **ξένοι**.⁶ Οὗτοι ἦσαν πολῖται ἄλλων πόλεων τῆς Μακεδονίας⁷ ἢ γενικώτερον τῆς ἐπαρχί-

¹ Δ ἤ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 3 (σ. 393). Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ῖ ο υ, ἔ. ἀ. ἀρ. 4(ς). 6. 9. Ἄρχ. Δελτ., ἔ. ἀ. ἀρ. 2. 3.

² Γ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, ἔ. ἀ. 19, ἀρ. 21.

³ BCH 47 (1923) 182 [= SEG 2, 69, ἀρ. 396]. L. R o b e r t, ἔ. ἀ. 74 [= N. V u l i c', Annuaire de l' Inst. de Phil. et de l' hist. orient. 6 (1938) 343/44, ἀρ. 2c]. Περὶ τῶν ἱεροδούλων τῆς ἀρχαιότητος γενικώτερον βλ. H e r t i n g, RE VIII, 1459-68. V. C h a r o t, La province romaine 178.

⁴ M. Ἀ ν δ ρ ο ν ῖ κ ο υ, ἔ. ἀ. στ. 8: καὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς πάντων, στ. 18: μηδὲ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς παρελθεῖν.

⁵ Βλ. π.χ. Δ ἤ μ ι τ σ α ν, ἀρ. 19. 386. 509. 749. 773. Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ῖ ο υ, ἔ. ἀ. ἀρ. 3. 4. 15 (1903) 41, ἀρ. 9. Γ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, ἔ. ἀ. 27, ἀρ. 47. BSA 41 (1940-45) 110, ἀρ. 13. 112, ἀρ. 20 [= SEG 12, 90, ἀρ. 323]. N. V u l i c', ἔ. ἀ. 56, ἀρ. 58.

⁶ Ὁ ὄ ρ ο ς : οἱ ἐξ[νοι] χρησιμοποιεῖται εἰς ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου Πίου (158/59 μ. Χ.) πρὸς τοὺς κατοίκους πόλεως τινος τῆς Μαιδικῆς (ὄσως τῆς Ἀλεξανδρῶπολεως), κεμένης παρὰ τὸ σημ. Sveti Vrac', OJh 41 (1954) 110 κέ.

⁷ Μακεδόνες ἐγκαθίσταντο καὶ εἰς πόλεις ἐκτὸς τῆς Μακεδονίας. Πλὴν τῶν κίτασομένων εἰς τὸν ρωμαϊκὸν στρατὸν, οἵτινες ἠκολούθουν τὰς στρατιωτικὰς των μονάδας, πολλοὶ κατέφυγον εἰς ἀναξίτησιν τῆς τύχης των εἰς διαφόρους πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας. Ἔτσι Μενδαῖος τις κατέφυκε μετὰ τῆς οἰκογενείας του, μητροῦ, ἀδελφοῦ, συζύγου καὶ τέκνων, εἰς τὴν Μυτιλήνην (Δ ἤ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 769)· μονόμαχος ἐκ Θεσσαλονίκης ἐφρονεῖθη, ἀσκῶν φυσικὰ τὸ ἐπάγγελμα του, εἰς πόλιν τῆς

ας,¹ πρὸς δὲ πολῖται πόλεων ἄλλων ἐπαρχιῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, Ἑβραῖοι καὶ Ῥωμαῖοι. Ἦσαν δὲ ἐγκατεστημένοι εἰς τὰς μακεδονικὰς πόλεις ὡς ἔμποροι, ἐπαγγελματίαι, τεχνῖται καὶ κτηματίαι ἀκόμη. Οὗτοι δὲν ἐλάμβανον μέρος εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς πόλεως, δὲν εἰσήρχοντο εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ τὴν βουλὴν καὶ δὲν ἐξελέγοντο ἄρχοντες τῆς πόλεως. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι προήρχοντο ἐκ διαφόρων περιοχῶν τῆς ἀχανοῦς αὐτοκρατορίας. Εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν π.χ. συναντῶμεν Δασσαρητίους,² Βιθυνούς,³ Θυατειρηνοὺς,⁴ Κασσανδρεῖς,⁵ Λακεδαιμονίους,⁶ μεγάλην κοινότητα Μικρασιατῶν (*Ἀσιανοί*)⁷ καὶ μίαν μεγάλην οἰκογένειαν ἐκ Κρήτης, τοὺς Τερραῖους, ἥτις πολιτογραφηθεῖσα ἐν αὐτῇ κατέλαβε πολλὰ ἀξιώματα⁸ εἰς τοὺς Φιλίππους Θεσσαλονικεῖς,⁹ Θυατειρηνοὺς,¹⁰ Προυσαεῖς ἐξ Ὑπίου,¹¹ Βιθυνοὺς ἐκ Νικαίας,¹² Φιλαδελφηνοὺς (πιθανῶς ἐκ Φιλαδελφείας τῆς Λυδίας),¹³ Ἀλεξανδρεῖς (ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας τῆς Αἰγύπτου)¹⁴ εἰς τὴν Βέροϊαν

Θεράκης παρὰ τὴν Φιλιππούπολιν (IGR 1, 701). Ἐδεσσαῖος ἀπέθανεν ἐν Δυρραχίῳ, ἐργαζόμενος πιθανότατα ἐκεῖ, τὰ ὅσα δὲ αὐτοῦ μετεκόμισεν εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος ὁ υἱὸς του (Δήμιττας, ἀρ. 5) ἄλλος, ἐκ Θεσσαλονίκης καταγόμενος, διετέλεσε λογιστὴς τῆς Ἀπολλωνιατῶν πόλεως τῆς πρὸς τῷ Ἰονίῳ κόλῳ, διορισθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ (SEG 2, 71, ἀρ. 410). Τέλος Βεροιαῖός τις ἀπέθανε, καθὼς ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐπιτύμβιόν του, ἐν ἀποδημίᾳ (Γ. Οἰκονόμου, ἔ. ἀ. 159, ἀρ. 22). Δὲν ἐξεπατρίζοντο ὅμως μόνον ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες. Γνωρίζομεν ἐξ ἐπιγραφῆς, εὐρεθείσης εἰς τὴν Βόννην, γυναῖκα ἐκ Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία ὑπανάδρευθεῖσα Γαλάτην ἀπέθανε εἰς τὴν Γαλατίαν (Δήμιττας, ἀρ. 561).

¹ Εἰς τὴν «*ἐλευθέραν*» πόλιν τῶν Ὀρεστῶν Βαττυναίων οὗτοι καλοῦνται πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ πολίτας τῆς «*ἐπαρχικῆς*». J. H. St. 33 (1913) 337 κέ., ἀρ. 17, στ. 3/4. 11. 19. 37.

² Β. Κ α λ λ ι π ο λ ί τ ο υ - Δ. Λ α ζ α ρ ί δ ο υ, Ἀρχαῖαι ἐπιγραφαὶ Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονικὴ 1946, 36, ἀρ. 8: *Δασσαρῶτην*.

³ Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἀλήθεια 21 Ἰουλίου 1905, ἀρ. 17.

⁴ Δ ή μ ι τ τ α ς, ἀρ. 439. Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 38.

⁵ Δ ή μ ι τ τ α ς, ἀρ. 374. Βλ. καὶ ἀρ. 749.

⁶ Δ ή μ ι τ τ α ς, ἀρ. 536.

⁷ Β. Κ α λ λ ι π ο λ ί τ ο υ - Δ. Λ α ζ α ρ ί δ ο υ, ἔ. ἀ. 38/9, ἀρ. 10 (Βλ. καὶ C. H. E d s o n, ἔ. ἀ. 158, σημ. 16). C. H. E d s o n, ἔ. ἀ. 154.

⁸ Π ε λ ε κ ί δ η ς, ἔ. ἀ. 39/40. 56/7, ἀρ. 8.

⁹ BCH 47 (1923) 83, ἀρ. 2 [= SEG 2, 73, ἀρ. 423].

¹⁰ Πράξ. Ἀποστ. 16, 14. Σ τ. Μ ε ρ τ ζ ί δ η ς, Οἱ Φίλιπποι 187 (Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη δὲν ἀμφισβητεῖται ὑπὸ τοῦ P. L e m e r l e, Philippes et la Macédoine orientale, Paris 1946, 28/9)

¹¹ BCH 47 (1923) 94, ἀρ. 33 [= SEG, ἔ. ἀ. ἀρ. 428]. BCH 59 (1935) 153, ἀρ. 48.

¹² BCH 47 (1923) 84/5, ἀρ. 3.

¹³ BCH 59 (1935) 156/57, ἀρ. 53.

¹⁴ BCH, ἔ. ἀ. 131, ἀρ. 39.

Ἐφεσίους,¹ Ἀμαστριανούς (ἔξ Ἀμάστριος τῆς Παφλαγονίας),² Νικοπολίτας (ἐκ Νικοπόλεως τῆς Ἡπείρου)³ εἰς τοὺς Στόβους Θεσσαλονικεῖς⁴ εἰς τὸ Δίον τῆς Πιερίας Βιθυνοῦς⁵ καὶ Σμυρναίους⁶ εἰς πόλιν τῆς Δασσαρητίας Λυγκηστὰς ἐκ Κέλλης⁷ εἰς τὴν Ἑλιμιῶτιν Ἀθηναίους⁸ εἰς τὴν Πέλλαν γυναῖκα, καταγομένην ἐκ Πελαγονίας.⁹ Οὗτοι ἤσκουν ποικίλα ἐπαγγέλματα ἦσαν βαφεῖς ἢ ἔμποροι πορφύρας (πορφυροβάφοι),¹⁰ λιθογλύφοι,¹¹ ἀγαματοποιοί,¹² τεχνίται,¹³ ἱεροσαλπικταί,¹⁴ φωνασκοί (= διδάσκαλοι ἀπαγγελίας),¹⁵ κήρυκες,¹⁶ μονομάχοι,¹⁷ ρήτορες¹⁸ καὶ ἄλλοι σοφοί.¹⁹

Τινὲς ἔξ αὐτῶν, καθ' ὅσον μᾶς ἐπιτρέπουν αἱ ἑλλιπεῖς πηγαὶ νὰ γνωρίσωμεν, ἦσαν ὀργανωμένοι εἰς ἰδιωτικούς συλλόγους, δηλ. εἰς ἐπαγγελματικὰς συντεχνίας ἢ τοπικούς συνδέσμους, εἰς τοὺς ὁποίους μετεῖχον οἱ καταγόμενοι ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως ἢ περιοχῆς. Εἰς τὴν Θεσσαλονικίην λ. χ. γνωρίζομεν ὅτι ὑπῆρχεν ἑταιρεία (συνήθεια) τῶν πορφυροβάφων²⁰ καὶ ἀξιόλογος λατρευτικὸς σύλλογος (θείσος) τῶν Ἀσιανῶν.²¹

Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ἐκ τῶν ἐγκατεστημένων εἰς τὰς μα-

¹ BCH 79 (1955) 274.

² A. A. 55 (1940) 273 [= M. Ἀ ν δ ρ ο ν ἰ κ ο υ , ἔ. ἀ. 24, ἀρ. 2 = SEG 12, 92, ἀρ. 332].

³ BSA 41 (1940 - 45) 107/8, ἀρ. 4.

⁴ Spomenik 98 (1941 - 48) 43, ἀρ. 93.

⁵ Γ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ , ἔ. ἀ. 12, ἀρ. 5.

⁶ Γ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ , ἔ. ἀ. 14/5, ἀρ. 10 [= L. Robert, Hellenica 7 (1949) 126/27, ἀρ. 321.

⁷ Ἀθηνᾶ 25 (1913) 450, ἀρ. 54.

⁸ Κ ε ρ α μ ὀ π ο υ λ λ ο ς , Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1922, 311 [= SEG 1, 63, ἀρ. 269].

⁹ Spomenik, ἔ. ἀ. 170, ἀρ. 354 (περιοχὴ Προλάπου).

¹⁰ Πράξ. Ἀποστ., ἔ. ἀ. Δ ἡ μ ι τ σ α ς , ἀρ. 439. Βλ. καὶ ἐπιγραφήν Φιλίππων CIL 3, 664: [PV] R P V R A R I.

¹¹ Ἀθηνᾶ, ἔ. ἀ.

¹² Κ ε ρ α μ ὀ π ο υ λ λ ο ς , ἔ. ἀ. [= SEG, ἔ. ἀ.].

¹³ Γ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ , ἔ. ἀ. 12, ἀρ. 5.

¹⁴ Δ ἡ μ ι τ σ α ς , ἀρ. 374. 749.

¹⁵ BSA 41 (1940 - 45) 107/8, ἀρ. 4.

¹⁶ BCH 59 (1935) 156/57, ἀρ. 53.

¹⁷ Δ ἡ μ ι τ σ α ς , ἀρ. 16. 536. IGR 3, 215. L. R o b e r t , Hellenica 5 (1948) 77/8.

¹⁸ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 21 Ἰουλίου 1905, ἀρ. 17. 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 38.

¹⁹ BCH 59 (1935) 131, ἀρ. 39, Β. Καλλιπολίτου - Δ. Λαζαρίδου, ἔ. ἀ. 36, ἀρ. 8.

²⁰ Δ ἡ μ ι τ σ α ς , ἀρ. 439.

²¹ Β. Καλλιπολίτου - Δ. Λαζαρίδου, ἔ. ἀ. C. H. E d s o n , ἔ. ἀ. 154.

κεδονικὰς πόλεις ξένοι οἱ πολυπληθέστεροι φαίνεται ὅτι ἦσαν οἱ ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας προερχόμενοι καὶ ἰδιαιτέρως οἱ ἐκ τῆς Βιθυνίας. Τοῦτο εἶναι εὐεξηγήτον. Οὗτοι ἐγκαταλείποντες τὰς ὑπερανπτυγμένας πόλεις τῶν καὶ ἐγκαθιστάμενοι ὡς ἐπαγγελματίαι, τεχνῖται καὶ ἔμποροι εἰς τὰς πλούσιαις μὲν, ἀλλ' ἀνεκμεταλλεύτους πόλεις τῆς Μακεδονίας καὶ μάλιστα τῆς Θράκης¹ καὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐν γένει Βαλκανικῆς εὗρισκον εὐρύτατον πεδῖον δράσεως. Πρὸ πάντος ἡ κατεργασία καὶ ἔμπορία τῆς πορφύρας ἦτο λίαν προσοδοφόρον δι' αὐτοὺς ἐπάγγελμα.²

Οἱ ξένοι ἐν ἀντίθεσι πρὸς τοὺς πολίτας, οἵτινες εἶχον δικαίωμα πατριδος καὶ αὐτοχθονίας, εἶχον μόνον δικαίωμα διαμονῆς ἢ οἰκίσεως (domicium). Οὗτοι ἀπετέλουν τὸς *παροικοῦντας* πόλεως τινος. Καθὼς δὲ ἡμποροῦμεν νὰ συμπεράνωμεν ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Ἀκάνθου,³ εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ συγκροτηθοῦν εἰς σῶμα, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν σωμάτων τῆς πόλεως νὰ προβῇ εἰς ἐπίσημόν τινα ἐνέργειαν' εἰς τὴν Ἀκάνθου αὐτοὶ καὶ οἱ *συμπραγματευόμενοι Ρωμαῖοι* μετὰ τῆς πόλεως ἐγείρουν τιμητικὸν μνημεῖον ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος Αὐγούστου. Ὅσοι ἐξ αὐτῶν ἐντὸς τῆς πόλεως ἢ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτῆς εἶχον γαιοκτησίαν ἐλέγοντο *κεκτημένοι* ἢ *ἐγκεκτημένοι*⁴ καὶ ἦσαν μονίμως ἐγκατεστημένοι. Τούτων πρέπει νὰ διακριθοῦν οἱ προσωρινῶς διαμένοντες εἰς τὰς κοινότητες, οἱ *παρεπιδημῶντες* καὶ *πραγματευόμενοι*.

Οἱ μονίμως διαμένοντες ξένοι, ἰδιαιτέρως ὅσοι ἦσαν κατὰ συμπαγεῖς μάζας ἐγκατεστημένοι εἰς τὰς μακεδονικὰς κοινότητας, φαίνεται ὅτι δὲν ἦσαν συμπαθεῖς εἰς τοὺς γηγενεῖς. Τὴν δυσαρέσκειαν τῶν ἐντοπιῶν ἐναντίον τῶν διαβλέπομεν εἰς τὰς αἰτιάσεις τῶν Βαττυναίων κατὰ τῶν ἐγκατεστημένων εἰς τὴν πόλιν τῶν *ἐλαρχικῶν*, αἵτινες διατυπώνονται εἰς τὸ δόγμα αὐτῶν, καθὼς καὶ εἰς τὴν ὑπολανθάνουσαν ἀντίθεσιν τῶν Λυκαηστῶν πρὸς τοὺς *κεκτημένους* καὶ τοὺς ἐν τῇ χώρῳ αὐτῶν κατοικοῦντας Ἀντανούς.⁵

Οἱ Ἑβραῖοι. Τὸ ἑβραϊκὸν στοιχεῖον κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἦτο εὐρέως διαδεδομένον εἰς τὴν Μακεδονίαν.⁶ Ἐκ τῶν πηγῶν μας πληρο-

¹ Θυατειρηνοὺς συναντῶμεν εἰς πόλεις τῆς Θράκης. Βλ. π. χ. ὉJh 31 (1938/39) 128 (Beibl).

² Περὶ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς ἀνατολικῆς Βαλκανικῆς κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ τῆς ἐπικοινωνίας καὶ ἀλληλεπιδράσεως μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν περιοχῶν βλ. τὴν ἀξιόλογον μελέτην τοῦ Σουηδοῦ Erik Gren, *Kleinasien u. der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römischen Kaiserzeit*, Uppsala 1941, ἰδιαιτέρως σ. 18 κέ. 72 κέ.

³ BSA 23 (1918/19) 85 κέ. [= SEG 1, 65, ἀρ. 282].

⁴ BCH 21 (1897) 162 [= REG 47 (1934) 33 = J. A. O. Larsen, *Roman Greece* 458, 23]. ὉJh 41 (1954) 110, στ. 12.

⁵ J. H. St. 33 (1913) 338. BCH ἔ. ἀ.

⁶ Ὁ Φίλων, Πρεσβ. πρὸς Γάϊον 36 (ἐκδ. L. Cohn - P. Wendland VI, 207),

φορούμεθα ἀσφαλῶς ὅτι αἱ πόλεις Θεσσαλονίκη,¹ Βέροια,² Φίλιπποι³ καὶ Στόβοι⁴ εἶχον Ἰουδαϊκὰς κοινότητες, πρέπει δὲ νὰ ὑποθέσωμεν, ἂν καὶ δὲν μαρτυρεῖται εἰς τὰς πηγὰς μας, ὅτι καὶ εἰς ἄλλας⁵ πόλεις τῆς Μακεδονίας θὰ ἦσαν ἐγκατεστημένοι Ἰουδαῖοι. Αἱ κοινότητες αὗται, ἀπολαύουσαι προνομίων τινῶν ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει,⁶ εἶχον αὐτόνομον διοικητικὴν, οικονομικὴν καὶ ἐν τινι μέτρῳ δικαστικὴν ὀργάνωσιν.⁷ Ἐπιτρέπετο εἰς αὐτὰς νὰ τελοῦν τὰ τῆς λατρείας συμφώνως πρὸς τὸν Ἰουδαϊκὸν νόμον⁸ εἰς εἰδικοὺς χώρους, καλουμένους *συναγωγάς*. Ὅλαι αἱ προαναφερθεῖσαι πόλεις τῆς Μακεδονίας ἔχουν ἑβραϊκὰς συναγωγάς.⁹ Εἰς τοὺς Φίλιππους ἡ συναγωγή, ἢ ὅποια ἔκειτο ἐκτὸς τῆς πύλης τῆς πόλεως καὶ παρὰ τὸν ποταμὸν Κρηνίδας,¹⁰ εἰς τὰς πράξεις τῶν Ἀποστόλων (16, 13) καλεῖται *προσευχή*. Ἐκ τοῦ ὅρου τούτου καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι εἰς τὴν Βέροϊαν καὶ τὴν Θεσσαλονικὴν ὁ οἶκος λατρείας τῶν Ἑβραίων εἰς τὰς αὐτὰς πράξεις τῶν Ἀποστόλων (17, 1. 10) καλεῖται *συναγωγή*, δὲν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἰς τοὺς

ἀναφέρει καὶ τὴν Μακεδονίαν μεταξὺ τῶν χωρῶν, αἵτινες ἐδέχθησαν ἑβραϊκοὺς πληθυσμούς.

¹ Πράξ. Ἀποστ. 17, 5. Εἰς ἀναθηματικὴν ἐπιγραφήν τῆς Θεσσαλονίκης (BCH 37 (1913) 100, ἀρ. 8) διεσώθη τὸ ἀπόσπασμα *Θεῶι Ὑψίστοι καὶ ἐπιταγῆν* IOYE [. Ὑπὸ τὸν τίτλον Θεὸς Ὑψιστος ἀναμφιβόλως κρύπτεται, ὅπως καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις (βλ. π. χ. Πράξ. Ἀποστ. 16, 17), ὁ Θεὸς τῶν Ἑβραίων Ἰαχὼβᾶ ἢ Ἰαβὲ (βλ. P. Perdrizet, BCH 38 (1914) 90. O. Tafrahi, Thessalonique des origines au XIve siècle, Paris 1919, 52/3). Τὸ ἀνάθημα προφανῶς ἐστήθη ὑπὸ μέλους τῆς Ἰουδαϊκῆς κοινότητος τῆς Θεσσαλονίκης. Περὶ τοῦ τύπου Θεὸς Ὑψιστος καὶ τῆς ἑβραϊκῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς χρήσεως αὐτοῦ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς τῆς ἑλληνοιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς βλ. A. Plassart, Mélanges Houlleaux 1913, 201 κέ. Cumont, RE IX, 444 κέ. ἐν λ. Ὑψιστος.

² Πράξ. Ἀποστ. 17, 10. Δῆμιτσα, ἀρ. 89.

³ Πράξ. Ἀποστ. 16, 13.

⁴ BCH 56 (1932) 291 κέ. βλ. καὶ BCH 57 (1933) 288. Bull. Inst. archéol. Bulg. 8 (1934) 101 κέ. C. I. Jud. I, 694. H. Lietzmann, Zeitschr. f. neut. Wissensch. 32, 93 κέ. E. L. Sukenik, Ancient Synagogues 79 κέ. N. V ulic', Bull. Acad. lettres Serb. I, 169 κέ. A. Marmorstein, Jewish Q. R. 27, 373 κέ.

⁵ Ἐκ διασωθέντος ἀναθήματος εἰς Ἀμφιπόλεως (Κερδύλιον) πρὸς τὸν Θεὸν Ὑψιστον (BCH 19 (1895) 109 κέ. = Δῆμιτσα, ἀρ. 923) ἴσως θὰ ἠδυναμέθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὑπῆρχεν ἑβραϊκὴ κοινότης.

⁶ βλ. π. χ. Adolf v. Harnack, Die Mission u. Ausbreitung des Christentums, Leipzig 1924, I, 18/9.

⁷ J. Juster, Les Juifs dans l' empire Romain, Paris 1914, I, 409 κέ.

⁸ Πρβ. τὴν φράσιν τῆς ἐπιγραφῆς τῶν Στόβων BCH 56 (1932) 291 κέ., στ. 7/8: *πολιτευόμενος κατὰ τὸν Ἰουδαϊσμόν*.

⁹ Πράξ. Ἀποστ. 17, 1. 10. Δήμιτσα, ἀρ. 89. BCH, ἔ. ἀ., στ. 5.

¹⁰ Πράξ. Ἀποστ. 16, 13: *ἔξω τῆς πύλης παρὰ ποταμόν*. βλ. καὶ P. Lemerle, I, ἔ. ἀ. 24 κέ.

Φιλίππους δὲν ὑπῆρχε συναγωγή, ὅπως πιστεύει ὁ Collart,¹ ἢ ὅτι αὐτὴ ἐκεῖ ἦτο μικροτέρας σημασίας.² Διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ὄρων δὲν ὑπάρχει, χρησιμοποιουμένων ἐκάστοτε εἰς τὰς πηγὰς ἀδιαφορῶς.³ Δυστυχῶς πολὺ ὀλίγα γνωρίζομεν περὶ τῆς ὀργανώσεως τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἐβραϊκῶν κοινοτήτων. Εἰς ἐπιγραφὴν τῶν Στόβων γίνεται λόγος περὶ *πατριάρχου* τινός, εἰς τὸν ὁποῖον συμφώνως πρὸς τὴν διαθήκην Ἰουδαίου δωρητοῦ καὶ εὐεργέτου τῆς ἐκεῖ ἐβραϊκῆς κοινότητος ὑπεχρεοῦτο πᾶς παραβάτης τῶν θελήσεών του νὰ καταβάλῃ τὸ ποσὸν τῶν 250.000 δηναρίων.⁴ Οὗτος πιθανότατα ἦτο τοπικὸς τις Ἰουδαῖος πατριάρχης ἐδρευὼν ἐν Στόβοις καὶ προϋστάμενος ὄλων τῶν ἐβραϊκῶν συναγωγῶν τῆς ἐπαρχίας.⁵ Πλήν τούτου οὐδεὶς ἄλλος ἀξιωματοῦχος τῶν ἐβραϊκῶν συναγωγῶν καὶ τῶν κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας μᾶς παραδίδεται. Ὅτι ὁμοῦς πᾶσα συναγωγή θὰ εἶχεν, ὅπως καὶ αἱ τῶν ἄλλων πόλεων τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, τοὺς ἄρχοντάς της, οἵτινες κατὰ τὸ πλεῖστον ἦσαν καὶ τῶν ἐβραϊκῶν κοινοτήτων ἄρχοντες, τοῦτο πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον. Ἡ ἐν Θεσσαλονικίᾳ ἀπαντῶσα κατὰ τὸν 2ον καὶ τὸν 3ον μ. Χ. αἰῶνα *γερουσία* οὐδόλως πρέπει νὰ συγγέται πρὸς τὴν Ἰουδαϊκὴν τοιαύτην, ὅπως ἐπιστεῦθη παλαιότερον.⁶ Ἡ Ἰουδαία γερουσία ἦτο συνέδριον τῶν πρεσβυτέρων τῶν ἐβραϊκῶν κοινοτήτων,⁷ ἐνῶ ἡ γερουσία τῆς Θεσσαλονίκης, ὡς μαρτυρεῖται ὑπὸ πλήθους ἐπιγραφῶν,⁸ ἦτο σύλλογός τις ἡλικιωμένων, ὅστις σκοπὸν εἶχε τὴν ἐξυτηρίτησιν τῶν ὑλικῶν

¹ P. Collart, *Philippe ville de Macédoine*, Paris 1937, 457.

² Περὶ τοῦ προβλήματος τούτου βλ. P. Lemerle, ἔ. ἀ. 24.

³ E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, Leipzig 1901/2, 2, 443-48. Krauss, RE 2R IV, 1288 ἐν λ. Synagoge. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ ὄρος *συναγωγή* χρησιμοποιεῖται πρὸς δῆλων καὶ τῆς ἐβραϊκῆς κοινότητος πόλεός τινος (J. Juster, ἔ. ἀ. 439, σμ. 3. Krauss, ἔ. ἀ. 1286). Τὴν σημασίαν αὐτὴν ἔχει, φαίνεται, ἡ λέξις καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν BCH 56 (1932) 291, στ. 5, ὅπου ἀπαντᾷ ὁ τιμητικὸς τίτλος Ἰουδαίου *πατῆρ τῆς ἐν Στόβοις συναγωγῆς*. Ἡ λέξις *συναγωγή* πρέπει νὰ σημαίῃ ἐδῶ μᾶλλον τὴν συνάθροισιν, τὴν κοινοτήτα τῶν ἐγκατεστημένων ἐν Στόβοις Ἰουδαίων, παρὰ τὸν τόπον προσευχῆς αὐτῶν, καθὼς δύναται τις νὰ συμπεράνῃ καὶ ἐκ παραλλήλων τιμητικῶν τίτλων Ἰουδαίων, ὡς *πατῆρ λαοῦ* BCH 20 (1897) 159 ἢ *πατῆρ ἔθνους* CIG 9904. Τὴν σημασίαν αὐτὴν προφανῶς ἔχει καὶ ὁ τίτλος: *πατῆρ τῆς ἐν Ἐλαίᾳ συναγωγῆς*, ὅστις ἀπαντᾷ εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Ρώμης CIG 9904.

⁴ BCH 56 (1932) 293, στ. 24 κέ.: *ὁς ἂν δὲ βουλήθῃ | τι καινοτομησῆαι παρὰ τὰ ἐπ' ἑμοῦ δοχθέντα, δώσει τῷ | πατριάρχῃ δηναρίων (μυριάδας) εἰκοσι πέντε.*

⁵ BCH, ἔ. ἀ. 297.

⁶ J. Oehler, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte des Judentums*, ἀρ. 96 ἐν *Monatsschr. f. Gesch. u. Wiss. d. Judentums* τόμ. 53. Παρβ. καὶ Krauss, ἔ. ἀ. 1302.

⁷ Kahrstedt, RE 2R V, 1350.

⁸ Ὅλαι αἱ ἐπιγραφαί, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν γερουσίαν τῆς Θεσσαλονίκης, ἔχουν συγκεντρωθῆ ὑπὸ τοῦ J. H. Olier ἐν *Hesperia*, Suppl. 6 (1941) 165-68.

συμφερόντων τῶν μελῶν τῆς καὶ τὴν ψυχαγωγίην αὐτῶν. Ἐκάστη κοινότης εἶχεν ἰδίαν περιουσίαν, οἶκον λατρείας (*ἀγιωτάτη συναγωγή, ἅγιος τόπος*) μετὰ τῶν παραρτημάτων του καὶ ἰδίας προσόδου (*ἅγια χρήματα*). Αἱ προσόδοι, αἰτινες διετηροῦντο εἰς τὴν συναγωγὴν, προήρχοντο ἐκ ποικίλων συνεισφορῶν καὶ δωρεῶν τῶν μελῶν τῆς κοινότητος, ἀλλὰ καὶ ἐκ διαφόρων προστίμων, τὰ ὁποῖα ἐπεβάλλοντο εἰς αὐτὰ συνεπεῖα παραβάσεων τοῦ νόμου, παρανόμου χρήσεως ξένων τάφων κ. ἄ.¹

Καθὼς βλέπομεν, ἡ κοινότης ἦτο αὐτόνομος ὄργανισμός, ἡ δικαιοδοσία ὅμως αὐτῆς περιορίζετο μόνον μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς. Εἰς τὰς σχέσεις αὐτῆς ἢ τῶν μελῶν τῆς πρὸς τρίτους, καὶ ὅταν ἀκόμη αὐτοὶ ἦσαν Ἰουδαῖοι ἄλλων κοινοτήτων, τὸν λόγον εἶχεν ἡ πόλις, εἰς ἣν ἀνήκεν ἡ κοινότης. Ἐτσι ὁ Παῦλος καὶ ὁ ὀπαδός του Σίλας εἰς τοὺς Φιλίππους προσάγονται ὡς Ἰουδαῖοι ὄχι εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἑβραίων ἢ εἰς τοὺς ἀρχοντας τῶν, ἀλλ' εἰς τοὺς στρατηγούς τῆς πόλεως,² εἰς δὲ τὴν Θεσσαλονικὴν οἱ ἴδιοι Ἑβραῖοι, συλλαβόντες τὸν Ἰάσονα καὶ ἄλλους ὀπαδοὺς τοῦ Παύλου, ὀδηγοῦν ἐνώπιον τῶν πολιταρχῶν τῆς πόλεως καὶ ὄχι ἐνώπιον τῆς συναγωγῆς,³ ἂν καὶ ἐκ τοῦ κηρύγματος τοῦ Παύλου καὶ τῶν ὀπαδῶν του ἐθεώρουν ἑαυτοὺς θιγομένους. Ποῖα ἐπαγγέλματα ἤσκουν οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Μακεδονίας τίποτε σχεδὸν δὲν μᾶς παραδίδεται. Ἄν ὅμως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ τρεῖς ἐκ τῶν πόλεων, ἡ Βέροια, ἡ Θεσσαλονικὴ καὶ οἱ Φίλιπποι, εἰς τὰς ὁποίας ὑπῆρχον ἐβραϊκὰ κοινότητες, εὐρίσκοντο ἐπὶ τῆς κεντρικωτέρας ἀρτηρίας τῆς Μακεδονίας, δηλ. τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οὗτοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἦσαν ἔμποροι καὶ διάφοροι ἐπαγγελματίαι.

Οἱ Ρωμαῖοι.⁴ Οὗτοι ἦσαν ἡ πολυπληθεστέρα ὁμὰς ξένων ἐν Μακεδονίᾳ. Ἡ ἐγκατάστασις αὐτῶν ἔγινεν εἴτε κατὰ συμπαγεῖς μάζας (π.χ. *vetegani*) ὑπὸ τῆς Ρώμης εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς ἰδρυομένας ἀποικίας εἴτε κατὰ μόνας καὶ ἰδιωτικῶς εἰς αὐτάς, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας μακεδονικὰς πόλεις. Πλὴν τῶν ἀποικιῶν, περὶ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω, μακεδονικαὶ πόλεις, εἰς τὰς ὁποίας διαπιστώνομεν βάσει τῶν ἐπιγραφῶν⁵ ἐγκαταστάσεις Ρω-

¹ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 89. BCH, ἔ. ἀ.

² Πράξ. Ἀποστ. 16, 19.

³ Πράξ. Ἀποστ. 17, 5. 9.

⁴ Ὑπὸ τὸν ὄρον Ρωμαῖοι (*cives Romani*) δὲν πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν μόνον τοὺς γηγενεῖς Ρωμαῖους, δηλ. τοὺς κατοίκους τῆς παλαιᾶς Ρώμης, ἀλλ' ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς Ἰταλίας (*Italici*), οἵτινες εἶχαν λάβει τὸ *ius italicum*. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 49 π. Χ. οἱ ὄροι *Italici* καὶ *cives Romani* ἦσαν ταυτῶμοι.

⁵ Ὡς βάσις πρὸς διαπίστωσιν τῆς ρωμαϊκῆς καταγωγῆς τῶν προσώπων ἐλήφθησαν μόνον λατινικαὶ ἐπιγραφαί, φέρουσαι ρωμαϊκὰ ὀνόματα, καὶ ἐπιγραφαί, εἰς αἷς ρητῶς μαρτυρεῖται ἡ ρωμαϊκὴ καταγωγή αὐτῶν. Ρωμαϊκὰ ὀνόματα εἰς ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλὲς κριτήριον περὶ τῆς ρωμαϊκῆς καταγωγῆς τῶν προσώπων, καθ' ὅσον ὁ ἐκρωμαϊσμός τῶν ὀνομάτων τῶν Μακεδόνων ἦτο εὐρύτερος τότε, ἰδίᾳ κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐποχὴν.

μαίων, εἶναι ἡ Ἀμφίπολις,¹ ἡ Βέροια,² ἡ Δερριόπος (Στύβερρα),³ ἡ Δόβηρος,⁴ ἡ Ἐδεσσα,⁵ ἡ Ἡράκλεια Λύγκου,⁶ ἡ Ἡράκλεια ἡ Σιντική,⁷ ἡ Θεσσαλονίκη,⁸ αἱ Σέρροι,⁹ ἡ Φίλα τῆς Πιερίας,¹⁰ ἄγνωστος πόλις τῆς Ἐορδαίας,¹¹ ἡ περὶ τοὺς Φιλίππους περιοχὴ,¹² διάφοροι πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς.¹³

Διδακτικώτατα εἶναι τὰ συμπεράσματα περὶ τῶν ρωμαϊκῶν ἐγκαταστάσεων ἐκ τῆς μελέτης τῶν λατινικῶν ἐπιγραφῶν. Ἔτσι πυκνάς ἐγκαταστάσεις συναντῶμεν εἰς τὴν βόρειον Μακεδονίαν, ἰδίως εἰς τὴν Λυγκηστίδα καὶ τὴν Πελαγονίαν, καὶ τὴν ἀνατολικὴν Μακεδονίαν, καθὼς καὶ κατὰ μῆκος τῆς μεγάλης στρατιωτικῆς καὶ ἐμπορικῆς ὁδοῦ Ἐγνατίας, ἐλαχίστας δὲ εἰς τὴν ἄνω Μακεδονίαν, δηλ. εἰς τὴν Ὀρρεστίδα, Ἐλιμιῶτιν καὶ τὴν Ἐορδαίαν. Οἱ ἐγκατεστημένοι (consistentes) εἰς τὰς μακεδονικὰς πόλεις Ρωμαῖοι ἦσαν ἢ μόνιμοι κάτοικοι αὐτῶν, ἔχοντες γῆς καὶ οἰκίας ἐγκτησιν, οἱ ἐνκεκτημένοι, ἢ ἔμποροι, οἱ negotiatores, οἱ συμπραγματευόμενοι, οἵτινες διέμενον ἐκεῖ, ἐφ' ὅσον αἱ ἐμπορικαὶ τῶν ἀνάγκαι ἀπῆτουν τοῦτο. Τοὺς πρώτους συναντῶμεν μόνον εἰς τὴν Βέροϊαν,¹⁴ ἂν καὶ οὗτοι πρέπει νὰ ἦσαν οἱ πολυπληθέστεροι, τοὺς ἄλλους εἰς τὴν Ἐδεσσαν,¹⁵ τὴν Ἀμφίπολιν,¹⁶ τὴν Στύβερραν¹⁷ καὶ τὴν Ἀκανθον τῆς Χαλκιδικῆς.¹⁸ Οὗτοι δὲν εἶναι μὲν πολί-

¹ Δήμιτσας, ἀρ. 894. 895. AE 1932, Ἀρχ. Χρον. 3. RA σειρ. 6, 24 (1945) 53/4, ἀρ. 6.

² Δήμιτσας, ἀρ. 58. 119. 120.

³ CIL 9, 6155. Δήμιτσας, ἀρ. 270. 271. RA σειρ. 6, 1534, 2, 285, ἀρ. 215.

⁴ RA σειρ. 6, τόμ. 16 (1940) 224, ἀρ. 89.

⁵ Δήμιτσας, ἀρ. 3. AM 27 (1902) 312 κέ., ἀρ. 19. 20. 21.

⁶ Δήμιτσας, ἀρ. 218. 221. 249. 250. BSA 18 (1911/12) 170, ἀρ. 4. V ulic', ἔ. ἀ. 13 κέ., ἀρ. 22. 51. Spomenik 98 (1941-48) 10 κέ., ἀρ. 19. 22. 23. 25.

⁷ CIL 13, 2, 2, ἀρ. 8552.

⁸ Δήμιτσας, ἀρ. 597. 598. 600. 601. 606. Ἀυτονόητον εἶναι ὅτι εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ὡς ἔδραν τῆς ἐπαρχίας διέμενον καὶ πλείστοι Ρωμαῖοι ἀξιωματοῦχοι καὶ στρατιῶται. Γνωστὴ εἶναι ἡ οἰκογένεια τῶν Ἀπουσίων. BCH 37 (1913) 125 κέ. 38 (1914) 63 κέ. ὉJh 17 (1914) 105 κέ. Hermes 63 (1928) 229 κέ.

⁹ Δήμιτσας, ἀρ. 830.

¹⁰ Δήμιτσας, ἀρ. 196.

¹¹ Ἀθηνᾶ 25 (1913) 434/35, ἀρ. 16.

¹² Πολλοὶ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἦσαν ἐκλατινισθέντες Θράκες.

¹³ Δήμιτσας, ἀρ. 770. 782. BSA 23 (1918/19) 85, ἀρ. 13.

¹⁴ Δήμιτσας, ἀρ. 58.

¹⁵ AEM 12 (1888) 189, ἀρ. 6 [= Δήμιτσας, ἀρ. 3].

¹⁶ RA σειρ. 6, 24 (1945) 53/4, ἀρ. 6.

¹⁷ N. V ulic', Une inscription grecque de Macédoine ἐν Mélanges G. Glotz 2 (1912) 875 [= RA σειρ. 6, 1934, 2, 285, ἀρ. 215].

¹⁸ BSA 23 (1918/19) 85 κέ. [=SEG 1, 65, ἀρ. 282].

ταί τῶν μακεδονικῶν πόλεων,¹ ὡς κύριοι ὄμως τῆς οἰκουμένης (dominī orbis) ἀπολαύουν πολλῶν προνομίων. Πλὴν τοῦ δικαιοῦτος τῆς ἐγκτήσεως γῆς ἠδύνατο νὰ λάβουν τιμητικά ἀξιώματα καὶ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου τῆς πόλεως νὰ ψηφίσουν ἀπονομὴν τιμῶν εἰς ἐξεχούσας προσωπικότητας.² Ὅπως οἱ παροικοῦντες, ἦσαν καὶ αὐτοὶ συγκεκοτημένοι εἰς σῶμα (conventus)³ καί, καθὼς δεικνύει ἡ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς πόλεως λήψις ἀποφάσεων, μετεῖχον ἐνίοτε τῶν ἐργασιῶν τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου (ἐξ οὗ καὶ *συμπολιτευόμενοι* ἐκαλοῦντο), ὄχι ὄμως ὡς ἄτομα, ἀλλὰ μόνον ὡς σῶμα.⁴

Οἱ ἐγκατεστημένοι ἐν Μακεδονίᾳ Ρωμαῖοι, καθὼς καὶ ὅσοι τῶν ἰθαγενῶν εἶχον ἀποκτήσει τὴν ρωμαϊκὴν ἰθαγένειαν (civitas), ἀνῆκον εἰς τινὰ τῶν ρωμαϊκῶν φυλῶν (tribus). Δὲν ἀνῆκον ὄμως ὄλοι εἰς τὴν ἰδίαν φυλὴν. Οἱ ἐγκατεστημένοι εἰς τοὺς Φιλίππους π. χ. κατετάσσοντο εἰς τὴν Βολτινίαν (Vultinia),⁵ ὅσοι ἦσαν εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν εἰς τὴν Κορνελίαν (Cornelia)⁶ καὶ κατ' ἄλλην ἔποχην εἰς τὴν Κλαυδίαν (Claudia),⁷ οἱ τῆς Ἡρακλείας τῆς Σιντικῆς (Heraclea Senticca) εἰς τὴν Φαβίαν (Fabia),⁸ οἱ τῆς Πελαγονίας εἰς τὴν Μαικίαν (Maecia),⁹ οἱ τῶν πόλεων Στόβων καὶ Δοβήρου εἰς τὴν Αἰμι-

¹ J. A. O. L a r s e n, Roman Greece 458/59, σμ. 23.

² Βλ. τὰς ἀνωτέρω παραπομπάς.

³ Περὶ τῶν σωματείων τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐγκατεστημένων Ρωμαίων καὶ τῆς ὀργανώσεώς των βλ. E. K o r n e m a n n, RE IV, 1179 κέ. ἐν λ. Conventus. Ὁ Kornemann 1185 ἐγνωρίζε δύο μόνον conventus civium Romanorum ἐν Μακεδονίᾳ, δηλ. τῆς Βεροίας καὶ τῆς Ἐδέσσης. Σήμερον γνωρίζομεν ὅτι πλὴν αὐτῶν ὑπῆρχον καὶ εἰς τὴν Ἀμφίπολιν, τὴν Στύβερραν καὶ τὴν Ἀκανθον.

⁴ Εἰς τὰς πόλεις Ἐδεσσαν, Ἀκανθον καὶ Στύβερραν τὰ σωματεῖα τῶν ἐν αὐταῖς ἐγκατεστημένων Ρωμαίων ἐμφανίζονται ὡς ἀποτελούμενα μόνον ἐξ ἐμπόρων. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἄλλων ἐπαγγελμάτων Ἴταλοὶ καὶ Ρωμαῖοι ἐγκατεστημένοι ἐκεῖ μετεῖχον αὐτῶν, τῶν ἐμπόρων ἀποτελούντων ἀναμφισβητήτως τὸν πυρῆνα αὐτῶν. Βλ. π. χ. K o r n e m a n n, De civ. Rom. in provinciis imperii consistentibus 2 κέ. καὶ RE, ε. ἀ. 1188.

⁵ Βλ. P. C o l l a r t, Philippes 258-261. Πρὸς δὲ ὈJh 37 (1948) 240 κέ., ἀρ. 1 (Beibl.). AE 1950/51, 55 κέ. ἀρ. 2. 3. 14. Εἰς δύο ἐπιγραφὰς τῶν Φιλίππων (BCH 57 (1933) 354/55, ἀρ. 19. 20) δύο μέλη τῆς αὐτῆς οικογενείας ἀνήκουν εἰς τὴν Φαβίαν, εἰς δὲ εἰς τὴν Βολτινίαν. Ἐκ τούτου δὲν πρέπει νὰ συναγάγωμεν ὅτι εἰς τοὺς Φιλίππους ὑπῆρχε καὶ φυλὴ Φαβία, ἀλλ' ὅτι αὕτη ἦτο ἡ φυλὴ τοῦ τόπου καταγωγῆς τῆς οικογενείας καὶ ὅτι τὸ τρίτον μέλος αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ἤσκησε καὶ ἀξίωμα ἐν αὐτοῖς, ἐνεγράφη εἰς τὴν φυλὴν Βολτινίαν τῶν Φιλίππων.

⁶ CIL 3, 13483. 6, 2646.

⁷ CIL 3, 3528. 6, 2382a. 2679. 2886 (γ). K u b i t s c h e k, Imp. Rom. trib. descr. 244. Βλ. O. T a f r a l i, Thessalonique 32, σμ. 2.

⁸ CIL 6, 222. 2646. 2767. 13, 2, 2, 8552. ILS 2255. RA 1934, 2, 285, ἀρ. 215.

⁹ CIL 3, 630 [= Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 249]. 2017. 3350. 6, 2382b, 8, 8, 2865.

λίαν (Aemilia),¹ οἱ τῆς Στυβέρας εἰς τὴν Σκαπτιάν (Scartia),² οἱ τῶν Σεργῶν εἰς τὴν Κυρίναν (Quirina),³ οἱ τοῦ Δίου εἰς τὴν Παλατιάν (Palatina)⁴ καὶ οἱ τῆς Κασσανδρείας εἰς τὴν Παπιρίαν (Papiria).⁵ Εἰς τρεῖς ἐπιγραφὰς τοῦ Δίου καὶ τῆς περιοχῆς αὐτοῦ μᾶς δίδονται τρεῖς διάφοροι φυλαί, ἡ Sca(ptia), Lem(onia) καὶ Pub(lilia).⁶ Αἱ φυλαὶ αὗται πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἔχουν σχέσιν μᾶλλον μὲ τὸν τόπον καταγωγῆς τῶν ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς μνημονευομένων προσώπων καὶ ὄχι μὲ τὸ Δίον. Ὁμοίως καὶ ἡ φυλὴ Ser(gia), τὴν ὁποίαν συναντῶμεν εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης (Δ ή μι τ σ α ς, ἀρ. 597), δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν Θεσσαλονικίην, ἀλλὰ εἰς τὸν τόπον καταγωγῆς τοῦ ἐν αὐτῇ μνημονευομένου καὶ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ταφέντος M. Geminus Priscus, ἡ δὲ Me(cia) Nearcol(i) μᾶς ἐπιγραφῆς τῆς περιοχῆς Φιλίππων (Μπόριανι) (CIL 3, 645) ἔχει σχέσιν πιθανῶς μὲ τὴν Νεάπολιν τῆς Καμπανίας.⁷

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω κατοίκους τῶν πόλεων δὲν πρέπει νὰ συνυπολογισθοῦν οἱ προσωρινῶς διαμένοντες εἰς αὐτάς, οἱ ταξιδιωταί, οἱ ἐπισκέπται, οἱ δι' αὐτῶν διερχόμενοι κρατικοὶ ὑπάλληλοι, οἱ δι' ἰδιωτικὰς ἢ δημοσίας ὑποθέσεις ἐπισκεπτόμενοι πόλιν τινὰ κ.ἄ.

2. Ἀσχολία τῶν κατοίκων τῶν μακεδονικῶν πόλεων.

Αἱ ἀσχολία τῶν κατοίκων τῶν μακεδονικῶν πόλεων, γηγενῶν καὶ ξένων, εἶναι ποικιλώταται. Αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ ἄλλαι πηγαὶ μᾶς δίδουν μίαν εἰκόνα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦπτον καλὴν τῶν ἐν ταῖς πόλεσιν ἀσκουμένων ἐπαγγελματίων καὶ ἀσχιολῶν τῶν κατοίκων. Ἔτσι συναντῶμεν εἰς αὐτάς ἐπιχειρηματίας,⁸ μεγαλοκτηματίας,⁹ ἐμπόρους,¹⁰ δουλεμπόρους (σωματέμποροι),¹¹ ἀρ-

¹ RM 5 (18°) 90, RA σειρ. 4, τόμ. 16 (1910) 453/54, ἀρ. 173 [= ÖJh 13 (1910) 216/7, ἀρ. 7]. Grotfend, Imperium Romanum tributim descriptum 140. Εἰς ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς τῶν Στόβων συναντῶμεν καὶ ἄλλας φυλάς, ὡς: φυλ[ῆς] Μαρτίας, φυλῆς Οὐαλερίας, φυλῆ[ς] [Μερκ?]ουρίας, ÖJh 32 (1940) 32 (Beibl.). Εἰς ταύτας ἦτο διηρημένη ἡ πόλις, ὅπως κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους ἡ Βέρουα καὶ ἡ Θεσσαλονίκη. Βλ. ἀνωτέρω.

² CIL 9, 6155.

³ Δ ή μι τ σ α ς, ἀρ. 812.

⁴ Δ ή μι τ σ α ς, ἀρ. 190. 191. Βλ. Γ. Οἰκονόμου, ἔ.ἀ. 30.

⁵ Duchesne - Bayet, ἔ.ἀ. 73/4, ἀρ. 114 [= Δ ή μι τ σ α ς, ἀρ. 770].

⁶ Γ. Οἰκονόμου, ἔ.ἀ. 29 κέ., ἀρ. 50. 55. 57.

⁷ P. Collart, Philippes 261.

⁸ BCH 24 (1900) 544/45, ἀρ. 2.

⁹ Δ ή μι τ σ α ς, ἀρ. 929. BCH 21 (1897) 530, ἀρ. 1. 24 (1900) 313. J.H.St. 29 (1909) 102, ἀρ. 30. BCH 47 (1923) 88, ἀρ. 7.

¹⁰ AEM 18 (1888) 189, ἀρ. 6. BSA 18 (1911/12) 177, ἀρ. 19 (·). 23 (1918/19) 85, ἀρ. 13. RA 1934, 2, 285, ἀρ. 215. τόμ. 24 (1945) 54.

¹¹ RA 24 (1945) 49/50, ἀρ. 3 [= 26 (1946) 229].

γυραμοιβούς,¹ γναφεῖς,² βαφεῖς (ἢ ἐμπόρους) τῆς πορφύρας (πορφυροβάφοι, πορφυροπῶλαι),³ τεχνίτας,⁴ ἀρχιτέκτονας,⁵ ἀγαλματοποιούς,⁶ γλύπτας,⁷ λιθογλύφους,⁸ λατόμους,⁹ χαλκείς,¹⁰ φοραιοφορεῖς (λεκτικάριοι),¹¹ νεκροθάπτας (κοπιᾶται),¹² κηπουρούς,¹³ ἀμπελουργούς,¹⁴ δενδροφόρους, τ.ἔ. Ξυλοργούς ἢ Ξυλεμπόρους,¹⁵ ἀγροφύλακας (ἀλτάριοι),¹⁶ κυνηγούς,¹⁷ ἀρτοποιούς (ἀρτοκόποι),¹⁸

¹ BCH 47 (1923) 78, ἀρ. 39 [= SEG 2, 73, ἀρ. 421]: ἀρκάρις ἀργενταρίων.

² Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 34.

³ Πράξ. Ἀποστ. 16, 14. Μ ε ρ τ ζ ι δ η ς, Φίλιπποι 187. Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 439.

⁴ BCH 47 (1923) 282, ἀρ. 2 [= SEG 2, 74, ἀρ. 430]. Ὑπὸ τὴν λέξιν «τεχνίτης» δέον νὰ ἐννοήσωμεν ἐνταῦθα τὸν χειροτέχνην, ὄχι τὸν καλλιτέχνην. Περὶ τῶν διαφορῶν σημασιῶν τοῦ ὄρου *τεχνίτης* βλ. P o l a n d, RE 2R, V, 2473 ἐν λ. Technitai.

⁵ Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 367-678. Καί εἰς τὰς δύο περιπτώσεις διαφαίνεται ὁ ὕπαλληλικὸς χαρακτὴρ τῶν ἀρχιτεκτόνων.

⁶ ILS 8776. SEG 1, 63, ἀρ. 269.

⁷ Bull. Inst. archéol. Bulg. 12 (1938) 288, ἀρ. 10. Μακεδονικά 2 (1941-52) 618, ἀρ. 42ε.

⁸ Ἀθηνᾶ 25 (1913) 450, ἀρ. 54. Ἀρχ. Δελτ. 8 (1923) 268, ἀρ. 1.

⁹ Θρακικά 6 (1925) 305 [= REG 49 (1986) 371].

¹⁰ Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 869 [= J.H.St. 16 (1896) 315, ἀρ. 7 = Π. Παπαγεωργίου, Ἀθήνηα 18 Φεβρουαρίου 1906 = Ditt. Syll. III³, 1140 = BCH 55 (1931) 179, ἀρ. 8].

¹¹ Β. Κ α λ λ ι π ο λ ί τ ο υ - Β. Λ α ζ α ρ ί δ ο υ, ἔ. ἀ. 37, ἀρ. 9. Βλ. καὶ REG 61 (1948) 165.

¹² Παραδίδεται ἡ δοτ. ΚΟΥ[Π]ΙΑCIN ἐξ ὑποτιθεμένης ὀνομαστικῆς κοπιᾶς, —ᾶτος, BCH 24 (1900) 305/6, ἀρ. 2. Βλ. καὶ B. L a u m, *Stiftungen in der griech. u. röm. Antike*, Leipzig - Berlin 1914, 2, 41, ἀρ. 33. E. M i c h o u, *Bull. Soc. Nat. Ant.* 1924, 234 κέ. J. Z i n g e r l e, *ÖJh* 30 (1937) 132/33 (Beibl.). L. R o b e r t, *Hellenica* 1 (1940) 30, σημ. 1.

¹³ [Λουκιανῶ] Λούκιος ἡ ὄνος 611. BCH 37 (1913) 90/1, ἀρ. 4, στ. 16. Βλ. καὶ Z i e b a r t h, *Jahresbericht* 189 (1921) 24.

¹⁴ Μακεδονικά, ἔ. ἀ. 638, ἀρ. 2. Βλ. καὶ J.H.St. 66 (1946) 113. REG 66 (1953) 145, ἀρ. 10ε.

¹⁵ BCH 58 (1934) 466, ἀρ. 7.

¹⁶ AM 21 (1896) 100/1, ἀρ. 6. Βλ. καὶ AJA 8 (1904) 354.

¹⁷ P. C o l l a r t, *Philippes* 424, σημ. 1 (ἴσως ὄχι μονομάχος). *Κυνηγοὶ* μᾶς εἶναι γνωστοὶ καὶ ἐξ ἐπιγραφῆς τῶν χρόνων τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ (248/47 π.Χ.), οἱ ὅποιοι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀπετέλουν ἔνωσιν (κοινόν) ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ἡρακλέους (BSA 18 (1911/12) 134/35, ἀρ. 1. Βλ. καὶ REG 27 (1914) 454-57). Ἡ συγχὴ παρουσία τοῦ Ἡρακλέους Κυναγίδα, τοῦ προστάτου τῶν κυνηγῶν, εἰς τὰς μακεδονικὰς ἐπιγραφὰς (Βλ. π.χ. ΠΙΑΕ 1912, 240 κέ. Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 207. Περισσότερας παραπομπὰς εἰς τὰς πηγὰς παρὰ J. M. R. C o r m a c k, BSA 40 (1939/40) 16) δεῖκνυει πόσον σημαντικὴ ἦτο ἡ ἀπασχόλησις τῶν Μακεδόνων μὲ τὸ κυνήγι. Βλ. Πολύβ. 31, 29.

¹⁸ [Λουκιανῶ], ἔ. ἀ. 610. 613. Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 156, ἀρ. 13.

δνηλάτας,¹ μονομάχους,² ἡθοποιοῦς,³ ὄαυφδοῦς,⁴ ποιητὰς ἢ ἐπιγραμματοποιούς,⁵ μουσικούς,⁶ ἀθλητὰς (*πυθαυλῶν*),⁷ κήρυκας,⁸ ἱεροκέρηκας,⁹ ἱεροσαλπικτὰς,¹⁰ ἱατροῦς,¹¹ ἱπποιατροῦς,¹² παιδαγωγούς,¹³ διδασκάλους,¹⁴ διδασκάλους ἀπαγγελίας (*φωνασκοί*),¹⁵ δικηγόρους (*ῥήτορες*) ἢ νομομαθεῖς,¹⁶ συγγραφεῖς¹⁷ καὶ ἀνθρώπους ἐν γένει τῶν γραμμάτων.¹⁸

3. Ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα καὶ λατρευτικοὶ σύλλογοι.

Πολλοὶ ἐκ τῶν ἐργαζομένων εἰς τὰς πόλεις πρὸς καλυτέραν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐπαγγελματικῶν των συμφερόντων καὶ διὰ κοινωνικοὺς λόγους ἐσχημάτιζον εἰδικὰ σωματεῖα.¹⁹ Τὰ ἐπαγγελματικὰ αὐτὰ σωματεῖα εἰς τὴν Μα-

¹ BSA 18 (1911/12) 155, ἀρ. 22.

² Duchesne-Bayet, Mission au mont Athos 107, ἀρ. 147. Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 139 [=J. M. R. C o r m a c k, Studies presented to D. M. Robinson 2 (1953) 376/77, ἀρ. 2]. 536. IGR 1, 701. 3, 215. BSA 18 (1911/12) 158, ἀρ. 30. Γ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, ἔ.ἀ. 14/15, ἀρ. 10 [=L. R o b e r t, Hellenica 7 (1949) 126, ἀρ. 321]. RA 24 (1945) 52 [=L. R o b e r t, Hellenica 5 (1948) 77/8, ἀρ. 314].

³ J. M. R. C o r m a c k, Hesperia 1944, 23, ἀρ. 1 [= REG 57 (1944) 215, ἀρ. 127].

⁴ IG VII, 420, στ. 12/3.

⁵ Μακεδονικά 1 (1940) 465. Μ. Ἀ ν δ ρ ο ν ῖ κ ο υ, ἔ.ἀ. 24, ἀρ. 2. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὕ λ η, Μακεδονικὴ προσωπογραφία, ἀρ. 138. 192. 1387.

⁶ CIG 2004. Α.Α. 55 (1940) 274. Β. Κ α λ λ ι π ο λ ῖ τ ο υ, Studies presented to D. M. Robinson, ἔ.ἀ. 371 - 73 [= SEG 12, 92/3, ἀρ. 339].

⁷ IG VII, 2726.

⁸ [Δουκιανοῦ], ἔ.ἀ. 603. IG III, 1, 129. BCH 59 (1935) 156 κέ., ἀρ. 53. Βλ. καὶ L. R o b e r t, Istros 2, 16/7.

⁹ CIG 1969 [=Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 374].

¹⁰ CIG 1969 [=Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 374]. 2007H [=Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 749].

¹¹ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 521. BSA 23 (1918/19) 95/6, ἀρ. 21 [= BCH 53 (1929) 82, ἀρ. 7]. BCH 58 (1934) 472, ἀρ. 9. Μ. Ἀ ν δ ρ ο ν ῖ κ ο υ, ἔ.ἀ. 26/7, ἀρ. 3. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὕ λ η, ἔ.ἀ. ἀρ. 547.

¹² AM 18 (1893) 417, ἀρ. 4. Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 178.

¹³ AM 21 (1896) 100, ἀρ. 5. Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 73.

¹⁴ BCH 60 (1936) 53, ἀρ. 4.

¹⁵ BSA 41 (1940 - 45) 107/8, ἀρ. 4.

¹⁶ Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ῖ ο υ, Ἐφημερὶς Ἀλήθεια 21 Ἰουλίου 1905, ἀρ. 17. BCH 47 (1923) 83/4, ἀρ. 2. Α. Α. 52 (1942) 183, ἀρ. 24 [=L. R o b e r t, Hellenica 5 (1948) 34]. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὕ λ η, ἔ.ἀ. ἀρ. 1168.

¹⁷ Δ. Κ α ν α τ σ ο ὕ λ η, ἔ.ἀ. ἀρ. 543. 1345. 1389.

¹⁸ N. V u l i c', Srpska Kraljevska Akademija, Spomenik 75, ἀρ. 179a. Fouilles de Delphes 3, 4, 465. Β. Κ α λ λ ι π ο λ ῖ τ ο υ - Δ. Λ α ζ α ρ ῖ δ ο υ, ἔ.ἀ. 36/7, ἀρ. 8.

¹⁹ Εἰδικώτερον περὶ τῶν σκοπῶν τῶν ἐπαγγελματικῶν συλλόγων βλ. W. L i e b e n a m, Zur Gesch. u. Organ. des röm. Vereinswesens, Leipzig 1890, 257 κέ. Stöckle, RE Supplb. IV, 155/56 ἐν λ. Berufsvereine.

κεδονίαν εἶναι συνήθως γνωστά μὲ τὸν τεχνικὸν ὄρον «*συνήθεια*» ἢ τὸν λατινογενῆ «*κολλήγιον*».¹ Οὐχὶ σπανίως ὅμως χρησιμοποιεῖται ἀντὶ τοῦ ἀφηρημένου οὐσιαστικοῦ, τοῦ δηλοῦντος τὴν ἑταιρειάν, τὸ συγκεκριμένον οὐσιαστικὸν κατὰ πληθυντικὸν ἀριθμὸν, π.χ. *οἱ συνήθεις*,² *οἱ συμπραγματευόμενοι*,³ *οἱ ἀλάτριοι*⁴ κ.ά. Εἰς τὴν κορυφὴν ὄλων τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἐπαγγελματικῶν σωματείων ἀναμφιβόλως ἴσαντο αἱ ἐνώσεις τῶν Ῥωμαίων ἐμπόρων, περὶ τῶν ὁποίων ἔγινεν ἤδη λόγος ἀνωτέρω. Σωματεῖα ἐμπόρων, καταγομένων ἐκ τῆς Μακεδονίας ἢ ἐξ ἄλλων χωρῶν τῆς ἐλληνικῆς Ἀνατολῆς, δὲν μᾶς ἔχουν παραδοθῆ ῥητῶς εἰς τὰς πηγὰς μας. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ἂν καὶ τὸ μέγαλον ἐμπόριον κατὰ τὸ πλεῖστον εὐρίσκετο εἰς χεῖρας τῶν Ῥωμαίων καὶ Ἰταλῶν,⁵ ὅτι καὶ γηγενεῖς καὶ ἐξ ἄλλων περιοχῶν ἔμποροι εἰς τὰς μακεδονικὰς πόλεις ὑπῆρχον καὶ σωματεῖα, ὅπως ἐκείνοι, θὰ εἶχον.

Ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Ἀμφιπόλεως μᾶς εἶναι γνωστὸς *σωματέμπορος* τις, δηλ. ἔμπορος δούλων, ἐλληνικῆς καταγωγῆς, ὡς δεικνύει τὸ ἐλληνικὸν τοῦ ὄνομα (cognomen) *Τιμόθεος*.⁶ Ἐκτὸς τούτου οἱ παραδιδόμενοι *πορφυροβάφοι* εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τοὺς Φιλίππους πιθανὸν νὰ μὴ περιωρίζοντο μόνον εἰς τὴν βαφὴν τῆς πορφύρας, ἀλλὰ νὰ ἦσκον καὶ τὴν ἔμπορίαν αὐτῆς. Ἐν σωματείον (*συνήθεια*) λοιπὸν τῶν πορφυροβάφων μᾶς παραδίδεται εἰς ἐπιγραφῆν τῆς Θεσσαλονίκης.⁷ Ἐπειδὴ εἰς τὸν τίτλον τοῦ σωματείου τούτου προστίθεται καὶ ὁ προσδιορισμὸς «*τῆς δεκάκαιδεκάτης*», δηλ. τῆς δεκάτης ὀγδόης ὁδοῦ ἢ συνοικίας τῆς πόλεως,⁸ ὑποτίθεται ὅτι ἐν Θεσσαλονίκῃ ὑπῆρχον πλείονα τοῦ ἐνὸς σωματεῖα, ἄλλως θὰ ἦτο περιττὴ ἡ διάκρισις αὐτῆ. Παρόμοιον σωματεῖον πρέπει νὰ ὑπῆρχε καὶ εἰς τοὺς Φιλίππους, καθὼς δύνатаί τις νὰ συμπεράνῃ ἀπὸ τὴν ἐν λατινικῇ ἐπιγραφῇ περισωθείσαν λέξιν : [PU]RPURARI (=purpurarii), δηλ. πορφυροβάφοι ἢ πορφυροπῶλαι.⁹ Ἐπίσης ὁ τιμητικὸς τίτλος «*πρῶτος τῶν πορφυροβάφων*», τὸν ὁποῖον

¹ Δήμιτσας, ἀρ. 439. 440. 747. BSA 18 (1911/12) 155, ἀρ. 22.

² Δήμιτσας, ἀρ. 596. Β. Καλλιπολίτου - Δ. Λαζαρίδου, ἔ.δ. 20/1, ἀρ. 12.

³ Βλ. ἀνωτέρω σ. 265.

⁴ AM 21 (1896) 100/1, ἀρ. 6. Βλ. καὶ AJA 8 (1904) 354.

⁵ Ὀλίγα περὶ τῆς δράσεως τῶν Ἰταλῶν negotiatores ἐν Μακεδονίᾳ καὶ τῆ λοιπῇ Ἑλλάδι βλ. M. Rostovzeff, The social and economic History of the Hellenistic World, Oxford 1941, 2, 759 κέ.

⁶ RA 24 (1945) 49/50, ἀρ. 3 [= 26 (1946) 229].

⁷ Duchesne-Bayet, ἔ.δ. 52, ἀρ. 83 [= Δήμιτσας, ἀρ. 439]. Τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς τελευταία ἐκδοσις ἔγινεν ὑπὸ L. Robert, Études anatoliennes, Paris 1937, 535, ἀρ. 3.

⁸ Βλ. Ziebarth, Jahresberich 189 (1921) 29.

⁹ L. Heuzey - H. Dautet, Mission archéologique de Macédoine, Paris 1876, 28 [=CIL, 3, 664].

φέρει δ' ὑπὸ τῆς πόλεως ταύτης τιμώμενος Ἀντίοχος Λύκου Θυατειρηνός, ἂν ἢ ὑπὸ τοῦ Σ τ. Μ ε ρ τ ζ ί δ ο υ, ἔ.ά. 187, δημοσιευομένη ἐπιγραφή εἶναι γνησία,¹ προϋποθέτει ὀργάνωσιν τῶν πορφυροβάφων τῶν Φιλίππων, ἐξ ἧς ἔλαβε τὸν τίτλον. Ἡ κατοργασία τῆς πορφύρας καὶ τὸ ἐμπόριον αὐτῆς ἡσκέτο κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ ἐγκατασταθέντων εἰς τὰς μακεδονικὰς πόλεις Θυατειρηνῶν.² Εἰς τοὺς Φιλίππους ὑπῆρχε καὶ σωματεῖον ἀργενταρίων (=ἀργυραμοιβῶν ἢ ἀργυροκόπων).³ Ἐκ τῆς περιοχῆς δὲ τῆς πόλεως μᾶς εἶναι γνωστὸν ἔν σωματεῖον τῶν νεκροθαπτῶν (*κοπιᾶται*) Καλπαπουρειῶν.⁴ Μίαν ἔνωσιν ἀγροφυλάκων (*οἱ περὶ... ἀλτάρειοι*)⁵ συναντῶμεν τὸν Ιον μ.Χ. αἰῶνα (98/9) εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Στρυμόνος (Μελένικον).⁶ Εἰς τὴν Βέροϊαν ὑπῆρχε σύλλογος τῶν ὀνηλατῶν, καλούμενος σκωπτικῶς «ἡ *συνήθεια τῶν ὄνων*».⁷ Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην συναντῶμεν τρεῖς ἑταιρείας, τὴν [*συν*]ήθειαν [*τῶν*] *περὶ Ἀλέξιον*, ἧτις μὲν ἀξιωματοῦχόν τινα αὐτῆς,⁸ τοὺς *συνήθεις τοῦ Ἡρακλέους*, οἵτινες μᾶς εἶναι γνωστοὶ ἔκ τοῦ ἐπιτυμβίου μνημείου, τὸ ὁποῖον οἱ ἴδιοι ἀνέθηκαν τὸ 153/54 μ.Χ. πρὸς τιμὴν συνεταιροῦ των,⁹ καὶ τοὺς *περὶ Λ. Νώνιον συνήθεις*, οἱ ὁποῖοι τιμοῦν ἐπίσης συνεταιρόν των,¹⁰ δὲν φέρουν ὅμως προσδιορισμὸν τινα, δηλωτικὸν τοῦ ἐπαγγέλματος τῶν μελῶν των. Ὁ-

¹ O. L. Robert, Rev. Phil. σειρ. 3, τόμ. 13 (1939) 136 - 150, ὑπὸ διαφόρων δικαιολογίας θεωρεῖ τὰς ὑπὸ τοῦ Μερτζίδου δημοσιευθείσας ἐπιγραφὰς τῶν Φιλίππων ὡς πλαστάς, μεταξὺ δὲ αὐτῶν συγκαταλέγει καὶ τὴν ἐν λόγῳ ἐπιγραφήν. Ἀντιθέτως ὁ P. Lemerle, ἔ.ά. 28/9 θεωρεῖ αὐτὴν ἀθεντικὴν.

² Βλ. Πράξ. Ἀποστ 16, 14. Μερτζίδης, ἔ.ά. 187. Δ ή μι τ σ α ς, ἀρ. 439.

³ BCH 47 (1923) 78, ἀρ. 39. [=SEG 2, 73, ἀρ. 421]. Περβ. CIL 6, 348: *corpus pausariorum et argentariorum*.

⁴ BCH 24 (1900) 306. Βλ. καὶ F r. P o l a n d, Geschichte des griechischen Vereinswesens, Leipzig 1909, 127. Καλπαπουρεῖται πιθανότατα ἐλέγγοντο οἱ κάτοικοι θρησκτικῆς τιος κόμης, κειμένης μεταξὺ Φιλίππων καὶ Καβάλλας.

⁵ Περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως «*ἀλτάρειος*» βλ. AJA 8 (1904) 354.

⁶ AM 21 (1896) 100/1, ἀρ. 6. Περὶ τῆς χρονολογίας βλ. T o d, BSA 24 (1919/20 - 1920/21) 57, ἀρ. 50.

⁷ BSA 18 (1911/12) 155, ἀρ. 22. Βλ. καὶ P o l a n d, RE 2 R IV, 1367 ἐν λ. *συνήθεια*. Ἐξ ἄλλων περιοχῶν γνωρίζομεν ἔν collegium mul(ionum) et asinar(ionum) (= ὀνηλατῶν) ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Potentia (Potenza) CIL 10, 143 καὶ ἔνα ἀρχονηλάτην ἐν παλῶρῳ τῆς Ἐφομπόλεως (Ἀίγυπτος) Pap. Lond. 131, 321 (ἔκδ. Kenyon). Περβ. W i l c k e n, Griech. Ostraka 1, 272. 332.

⁸ D u c h e s n e - B a y e t, ἔ.ά. 52, ἀρ. 84 [= Δ ή μι τ σ α ς, ἀρ. 440]. Συμπλήρωσις τῆς ἐπιγραφῆς παρὰ Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἀθηνᾶ 15 (1903) 46, ἀρ. 14. Βλ. καὶ N o c k, Harv. Theol. Rev. 29 (1936) 57, ἀρ. 27.

⁹ BCH 8 (1884) 462/63, ἀρ. 2 [= Δ ή μι τ σ α ς, ἀρ. 596].

¹⁰ Κ α λ λ ι π ο λ ί τ ο υ - Λ α ζ α ρ ί δ ο υ, ἔ.ά. 20/1, ἀρ. 12. Εἰς τὰς ἀνωτέρω ἑταιρείας θὰ πρέπει ἴσως νὰ προστεθῇ καὶ τετάρτη, τῆς ὁποίας μνεῖα γίνεται ἐν ἀνεκδότῳ ἐπιγραφῇ τῆς Θεσσαλονίκης (Βλ. Ἀρχ. Δελτ. 8 (1923) 269): *οἱ περὶ Ἐπικράτην [συνήθεις]... τὸν Βίθους υἱὸν συνήθη κλπ.*

πωσδήποτε ἡ χρῆσις τοῦ τεχνικοῦ ὄρου «*συνήθεια*», «*συνήθεις*» μᾶς πείθει ὅτι καὶ αὐταὶ ἦσαν ἐπαγγελματικά.¹ Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ μίαν *συνήθειαν* τῆς Ἐδέσσης² καὶ Ἰώσος³ δι' ἐν *κολλί[ή]γιον*, γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Ὀλύμπου,⁴ ὡς καὶ *συνήθειάν* τινα τῆς Ποιταδαίας.⁵ Εἶναι δηλ. καὶ αὐταὶ ἐπαγγελματικά. Ἐν *σωματεῖον* (*στέμμα*) τῶν φιλοκνηγῶν, δηλ. τῶν φίλων τῶν θηριομαχιῶν τοῦ ἀμφιθεάτρου (*gladiatores, venatores*), συναντῶμεν εἰς τοὺς Φιλίππους περὶ τὸ τέλος τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος (βλ. P. Collart, BCH 52 (1928) 109). Ἐπ' ὀνόματι τῶν ἱερέως τῆς ἀνίκητου Νεμέσεως ἀναθέτει ἐκ τῶν ἰδίων χρημάτων τὰς ἀναγλύφους εἰκόνας (*ἀφνδρέματα*, ἀντὶ *ἀφ(ε)ιδρέματα*) τῶν θεῶν ἐν τῷ θεάτρῳ τῶν Φιλίππων.⁶

Εἰς νεοερευθεῖσαν ἐπιγραφὴν τῆς Πύδνης τοῦ ἔτους 250 μ.Χ. συναντῶμεν ἑταιρείαν ὑπὸ τὸν τίτλον «*σύνδοκος θεοῦ Διὸς Ὑψίστου*».⁷ Δυστυχῶς ἡ ἐπιγραφὴ δὲν ἔχει δημοσιευθῆ ἀκόμη καὶ δι' αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποφανθῶμεν ἀσφαλῶς ἂν ὑπὸ τὸν ὄρον «*σύνδοκος*»⁸ ἔννοεῖται ἐπαγγελματικὴ ἢ λατρευτικὴ ἑταιρεία.

Αἱ ὀνομασίαι, τὰς ὁποίας λαμβάνουν τὰ ἐπαγγελματικὰ *σωματεῖα* πρὸς διάκρισίν των εἶναι ποικίλαι. Ἄλλοτε γίνεται χρῆσις τοῦ συνεχναικοῦ ὀνόματος τῶν μελῶν, π.χ. ἡ *συνήθεια τῶν πορφυροβάφων*,⁹ ἄλλοτε χαρακτηρίζεται διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἰδρυτοῦ (—ῶν) ἢ τοῦ ἐξοχοτέρου μέλους τῆς ἑταιρείας, ὡς ἡ *συνήθεια τῶν περὶ Ἀλέξιον, οἱ περὶ Α. Νώνιον συνήθεις*,¹⁰ καὶ ἄλλοτε προσαγορεύεται μὲ τὸ ὄνομα θεοῦ τίνος, οἱ *συνήθεις τοῦ Ἡρακλέους*.¹¹ Πολλοὶ τὸ *σωματεῖον* ἀφιερώνεται εἰς θεοτέτῃ τινι, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ὁποίας τοῦτο θεωρεῖται ὅτι τελεῖ. Ἔτσι εἰς τὴν Θεσσαλονίκην *σωματεῖον* ἔχει ὡς προστάτην τὸν Δία,¹² ἄλλο τὸν Ἡρακλέα,¹³ εἰς πόλιν

¹ Πρβ. καὶ Poland, Vereinsw. 51/2 καὶ RE 2R, IV, 1366/67. Ziebarth, Jahresbericht 189 (1921) 29.

² Ἀρχ. Δελτ., ἔ.ἀ. 268, ἀρ. 1.

³ βλ. Poland, RE ἔ.ἀ. 1821 ἐν λ. Συναγωγεύς.

⁴ Duchesne-Bayet, ἔ.ἀ. 76, ἀρ. 119 [= Δήμιττας, ἀρ. 747].

⁵ Ἀνέκδοτος ἐπιγραφὴ, ἀποκειμένη εἰς τὸ μουσεῖον Θεσσαλονίκης ὑπ' ἀρ. εὐρετηρίου 1307. βλ. Μακαρόνα, AE 1937, 2, 529, σημ. 3.

⁶ BCH 48 (1924) 289. 49 (1925) 240 [= SEG 3, 104, ἀρ. 499, 501]. βλ. καὶ Poland, RE 2R, III, 2331 ἐν λ. Stemma.

⁷ Μακεδονικά 2 (1941-52) 625, ἀρ. 55.

⁸ Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὄρου *σύνδοκος* βλ. Poland, Vereinsw. 158 κέ. καὶ RE 2R, IV, 1424 κέ. ἐν λ. Σύνοδος.

⁹ Duchesne-Bayet, ἔ.ἀ. 52, ἀρ. 83. [= Δήμιττας, ἀρ. 439].

¹⁰ Duchesne-Bayet, ἔ.ἀ. ἀρ. 84 [= Π. Παπαγεωργίου, Ἄθηνά 15 (1903) 46, ἀρ. 14]. Καλλιπολίτου-Λαζαρίδου, ἔ.ἀ.

¹¹ Δήμιττας, ἀρ. 596.

¹² Duchesne-Bayet, ἔ.ἀ. [= Π. Παπαγεωργίου, ἔ.ἀ.].

¹³ Δήμιττας, ἔ.ἀ.

τῆς Χαλκιδικῆς, πιθανῶς τὴν Ὀλυνθον, τὸν θρακικὸν θεὸν Ἡρωα,¹ εἰς τὴν περιόχην τοῦ Στρυμόνος (Μελένικον) τὸν θεὸν Ἀσοδούλητα,² εἰς τὴν Ἐδεσσαν τὸν ἰδιαιτέρως ἐν αὐτῇ τιμώμενον³ Δία Ὑψιστον,⁴ τὸ σωματεῖον τῶν φιλοκυνηγῶν εἰς τοὺς Φιλίππους τὴν Νέμεσιν, τὴν ταυτιζομένην πρὸς τὴν Ἄρτεμιν, τὴν προστάτιδα τοῦ κυνηγίου.⁵ Δυστυχῶς ἐκ τῶν ὀλίγων αὐτῶν παραδειγμάτων δὲν ἠμποροῦμεν νὰ συμπεράνωμεν μὲ ποῖον πνεῦμα ἐγίνετο ἡ ἐκλογὴ τῶν προστάτων θεῶν, ἐὰν δηλ. ἐκάστη συντεχνία εἶχεν ἴδιον προστάτην θεόν, ὅπως π.χ. οἱ κυνηγοὶ τὸν Ἡρακλέα Κυναγίδα, καὶ αὐτὸς ἦτο κατ' ἀνάγκην καὶ ὁ προστάτης τοῦ σωματείου ἡ ἐξέλεγεν αὐτὸν ἐλευθέρως, προτιμωμένων φυσικὰ τῶν ἐντοπίων θεῶν.

Τὰ ἐπαγγελματικά σωματεῖα εἶχον ἴδιαν ὀργάνωσιν καὶ διοίκησιν. Δὲν φαίνεται ὅμως ὅτι αὕτη ἦτο ὁμοίομορφος δι' ὅλα τὰ ἐν Μακεδονίᾳ δρῶντα σωματεῖα, καθ' ὅσον καὶ αἱ ἐπαγγελματικαὶ βλέψεις αὐτῶν ἦσαν διάφοροι καὶ αἱ συνθήκαι καὶ αἱ ἀνάγκαι τῶν μετεβάλλοντο κατὰ τόπους. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον παρατηροῦμεν εἰς σωματεῖόν τι ἢ σωματεῖά τινα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὸ γενικεύσωμεν δι' ὅλα. Ἐξ ἄλλου καὶ αἱ πηγαὶ μας εἶναι λίαν φειδωλαὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτό. Ὅπως δὲ ποτε ἐπὶ κεφαλῆς ἐκάστου σωματείου φαίνεται ὅτι ὑπῆρχεν εἰς πρόεδρος· οὗτος εἰς τὰς «*συνηθείας*» τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῶν περὶ Ἀλέξιον τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Ποιδαίας καὶ εἰς τὸ «*κολλήγιον*» τῆς Ὀλύνθου τιτλοφορεῖται ἀρχισυνάγωγος.⁶ Κύριον ἔργον αὐτοῦ ἦτο, καθὼς δεικνύει καὶ ὁ τίτλος του, ἡ σύγκλησις τῶν μελῶν τῆς ἑταιρείας καὶ ἡ διεύθυνσις τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς. Εἰς τὸν τίτλον του προστίθεται ἐνίοτε τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, εἰς ὃν ἡ ἑταιρεία ἦτο ἀφιερωμένη : π.χ. Διδὸς [θε]οῦ ἀρχισυνάγωγος,⁷ ἀρχισυνάγωγος θεοῦ Ἡ-

¹ Duchesne - Bayet, ἔ.δ. 76, ἀρ. 119. Περὶ τοῦ θρακικοῦ αὐτοῦ θεοῦ λεπτομερέστερον βλ. παρὰ Kazanow, RE 2R, VI, 478 κέ. καὶ Supplb. III, 1132 κέ. καὶ CAH 8, 550/51. P. Lemerle, BCH 60 (1936) 339/40.

² AM 21 (1896) 100/1. Ἀσοδούλης ἦτο ἐπώνυμον τοῦ ὑπὸ τῶν Θρακῶν λατρευομένου Διονύσου. Βλ. Perdrizet, RA 1904, 1, 20. Kazanow, RE 2R, VI, 490 ἐν λ. Thrake.

³ Βλ. Δήμιτσαν, ἀρ. 6. 7. 38. Ἀρχ. Δελτ., ἔ.δ. 268, ἀρ. 2. W. Baegle, De Macedonum sacris 8.

⁴ Ἀρχ. Δελτ. 8 (1923) 268, ἀρ. 1.

⁵ SEG 3, 104, ἀρ. 499. 501.

⁶ Εἰς ἐπιγραφὴν τοῦ Δίου ἀναγινώσκομεν [Μᾶς - ἡ Δέκ]μιος ἀρχισυνάγωγος (ΠΑΕ 1930, 50). Ὁ καθηγητὴς Σωτηριάδης οὐχὶ ὀρθῶς συσχετίζει τὸν ἀρχισυνάγωγον αὐτὸν μὲ τοὺς ἀξιωματούχους τῶν ἐβραϊκῶν συναγωγῶν. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ παραδεκτὴ ἄνευ ἄλλων τεκμηρίων (Βλ. Μακρὸν, AE 1937, 2, 529, σημ. 3), τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον εἰς τὴν Μακεδονίᾳ ὁ τίτλος ἀρχισυνάγωγος ἀπαντᾷ μόνον εἰς τοὺς ἐπαγγελματικούς συλλόγους (συνηθείας).

⁷ Ἀθηνᾶ 15 (1903) 46, ἀρ. 14. Παρὰ Duchesne - Bayet, ἔ.δ. 52, ἀρ. 84 καὶ Δήμιτσα, ἀρ. 440 ἡ γραφὴ δὲν εἶναι ὀρθή.

ρωος.¹ Πλήν τοῦ προϊσταμένου εἰς τὴν *συνήθειαν* τοῦ Ἡρακλέους ἐν Θεσσαλονίκη ὑπάρχουν τρεῖς γράμματαις καὶ εἷς ἐπιμελητής, εἰς τὴν τῆς Ἐδέσης δὲ 19 ἐπιμεληταί (*συνήθεις ἐπιμεληταί*).² Οἱ ἐπιμεληταί³ ἦσαν πραγματικοὶ ἄρχοντες τῶν σωματείων τῶν, καθὼς δεικνύει ἡ ἐν τῇ ἐταιρείᾳ τοῦ Ἡρακλέους μνεῖα αὐτῶν μετ' ἄλλων ἀρχόντων τῆς ὡς ἐπωνύμων⁴ καὶ ὁ τίτλος «*συνήθεις ἐπιμεληταί*», τὸν ὁποῖον φέρουν οὗτοι εἰς τὴν ἐταιρείαν τῆς Ἐδέσης. Κύριον δὲ ἔργον αὐτῶν ἦτο ἡ ἀναγραφὴ τῶν ἐγγράφων τοῦ σωματείου καὶ ἡ φροντίς περὶ τὴν ἀνάγεσιν τῶν τιμητικῶν μνημείων αὐτοῦ. Ἄλλος ἄρχων, τὸν ὁποῖον συναντῶμεν μόνον εἰς τὸ σωματεῖον τῶν ἀργυρομοιβῶν τῶν Φιλίππων (*καλεῖται ἀργάρις*)⁵ καὶ τὸν ὁποῖον θὰ εἶχον ὅλα τὰ ἐπαγγελματικά σωματεῖα, ἦτο ὁ ταμίαις. Εἰς τὴν ἐταιρείαν τῆς Ἐδέσης συναντῶμεν καὶ ἕνα ἱερέα ἐπόνυμον.⁶ Ἱερεῖς ἀναμιββόλως πρέπει νὰ εἶχον καὶ ὅλα τὰ ἐπαγγελματικά σωματεῖα, τὰ ἀφερωμένα εἰς θεότητά τινα.⁷

Εἰς τὰς μακεδονικὰς ἐπιγραφὰς συχνότερον ἀπαντοῦν οἱ λατρευτικοὶ σύλλογοι. Οὗτοι ἦσαν ἐνώσεις ἀτόμων, λατρευόντων τὴν αὐτὴν θεότητα. Πρὸς δὴλώσιν τῶν συλλόγων αὐτῶν γίνεται χρῆσις τοῦ ὄρου «*θίασος*» (λατ. *thiasus*),⁸ ἐνίοτε μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ λατρευομένου θεοῦ, π.χ. *θίασος Διόνυσου*,⁹ *θίασος Ἡρακλέους*,¹⁰ *thiasus Maenad(orum)*,¹¹ [*thiasi*] *Bacc[hi]*,¹² ἢ χρησιμοποιεῖται γενικός τις χαρακτηρισμὸς τῶν μελῶν, ὡς *συνθιασῖται*,¹³

¹ BCH 8 (1884) 462, ἀρ. 2 [= Δήμιττας, ἀρ. 747]. Βλ. Poland, *Verinswesen* 356 καὶ RE 2R, IV, 1317.

² Δήμιττας, ἀρ. 596. Ἀρχ. Δελτ. 8 (1923) 268, ἀρ. 1.

³ Περὶ τῶν ἐπιμελητῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀρμοδιότητων τῶν βλ. J. Oehler, RE VI, 169 κέ. Poland, *Verinswesen* 405 κέ. G. Glotz, *Daremberg - Saglio* 2, 1, 692 κέ. ἐν λ. *Epimelētai*.

⁴ Πρβ. Poland, ἔ.ἀ. 408.

⁵ BCH 47 (1923) 78, ἀρ. 39.

⁶ Ἀρχ. Δελτ. 8 (1923) 268, ἀρ. 1, στ. 18.

⁷ Περὶ τοῦ ἱερέως ἐν γένει τῶν ἐπαγγελματικῶν συλλόγων βλ. Poland, ἔ.ἀ. 339 κέ.

⁸ P. Collart, *Philippes* 417, σημ. 2. AE 1948/49, Ἀρχ. χρον. 36, ἀρ. 4.

⁹ BCH 24 (1900) 317. Ch. Edson, ἔ.ἀ. *Macedonica* III, 159. Εἰς τὰς ρωμαϊκὰς ἀποικίας ὁ Διόνυσος ἐταυτίσθη μετὰ τὸν ρωμαϊκὸν θεὸν *Liber Pater*, *ÖJh* 26 (1930) 68 κέ. AE 1937, 2, 529, ἀρ. 2 καὶ 1948/49, Ἀρχ. Χρον. 37 κέ., ἀρ. 5. 6. 7.

¹⁰ AM 27 (1902) 311, ἀρ. 18. Ἴσως ἐν στ. 10/1 ἡ ἐπιγραφὴ θὰ πρέπει νὰ συμπληρωθῇ: *θ[ίασος τοῦ] Ἡρακ[λέους]*.

¹¹ P. Collart, ἔ.ἀ. 414, σημ. 1.

¹² CIL 3, 662 [= Δήμιττας, ἀρ. 1060].

¹³ Heuzey-Daumet, ἔ.ἀ. 77, ἀρ. 121 [= L. Robert, *Rev. Phil.* 65 (1933) 133].

θηροσκευαί (ἢ συνθηροσκευαί),¹ cultores ἢ sodales² καὶ ἐπὶ μυστηριακῆς λατρείας μύσται (consacrani).³ Εἰς τὴν Θεσσαλονικίην τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα ὑπῆρχον δύο θιάσοι τοῦ Διονύσου, ὁ θιάσος τῶν *Προνοφόρων* καὶ ὁ θιάσος τῶν *Δρονοφόρων* (παραδίδεται *Δροιοφόρων*).⁴ Ἀμφότεροι ἐτέλουν εἰς στενήν πρὸς ἀλλήλους σχέσιν καί, καθὼς δεικνύει ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν μελῶν τοῦ πρώτου ὡς μυστῶν, εἶχον μυστηριακὸν χαρακτήρα. Εἰς ἐπιγραφήν τῆς ἰδίας πόλεως τοῦ ἔτους 209 μ.Χ. συναντῶμεν ἐπίσης θιάσους τοῦ Διονύσου, ἔχοντας τὸν αὐτὸν ἱερέα (συγχρόνως ἢ διαδοχικῶς)⁵ καὶ ἄρα τελοῦντας καὶ αὐτοὺς πρὸς ἀλλήλους ἐν στενῇ ἐπαφῇ. Εἰς τὴν Θεσσαλονικίην λοιπὸν τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα ὑπῆρχον ἀρκετοὶ διονυσιακοὶ σύλλογοι. Οὗτοι, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ C. h. E d s o n, *Macedonica* III, 177/78, δὲν ἦσαν ἰδιωτικοί, ἀλλ' εἶχον ἐπίσημόν τινα χαρακτήρα, πρᾶγμα ὅχι ἀσύνηθες εἰς τοὺς διονυσιακοὺς συλλόγους καὶ ἄλλων περιοχῶν τῆς ἀρχαιότητος.⁶ Ἐκτὸς τούτων συναντῶμεν ἕνα σύλλογον τῶν *Ἀσκληπιαστῶν*⁷ καὶ δύο ἄλλους, ἔχοντας σχέσιν με ἀιγυπτιακὰς θεότητας, δηλ. ἕνα σύλλογον τῶν *θηροσκευτῶν* καὶ τῶν *σηκοβατῶν θεοῦ Ἐρμανούβιδος*⁸ καὶ ἄλλον τῶν *συνθηροσκευτῶν κλεινης θεοῦ μεγάλου Σαράπιδος*.⁹ Εἰς τοὺς λατρευτικοὺς αὐτοὺς συλλόγους τῆς Θεσσαλονικῆς πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ ἕνα ἄλλον, τὸν τῶν *ἱεραφόρων συνκλιτῶν*, τὸν τελοῦντα ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἀιγυπτίου θεοῦ Ἀνούβιδος.¹⁰ Ἦτο ἰδιωτικὸς σύλλογος μᾶς ὁμάδος ἱεραφόρων (θηροσκευτικῶν ἀξιωματοῦχων, φερόντων

¹ Duchesne - Bayet, ἔ.ἀ. 77, ἀρ. 121. Π. Παπαγεωργίου, Ἐφημερίς Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 27. BCH 37 (1913) 94. 59 (1935) 141, ἀρ. 40. 41. Περὶ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τοῦ ὄρου *θηροσκευαί* καὶ *συνθηροσκευαί* βλ. P o l a n d, RE 2R, IV, 1461/62.

² Δήμιτσας, ἀρ. 934. 935. P. Collart, Philippes 409, σημ. 4. BCH 62 (1938) 428/29, ἀρ. 10.

³ BCH 18 (1894) 444/45 (Πρβ. καὶ Ziebarth, Zeitschr. f. vgl. Rechtswissenschaft. 16 (1906) 305, ἀρ. 75). 24 (1900) 317. 62 (1938) 431, ἀρ. 11. RA σειρ. 6, τόμ. 13 (1939) 250, ἀρ. 41. C. h. E d s o n, ἔ.ἀ. *Macedonica* III, 167/68.

⁴ C. h. E d s o n, ἔ.ἀ. 167/68. Βλ. καὶ Δήμιτσαν, ἀρ. 396. Perdrizet, BCH 24 (1900) 322. P. P a r a g e o r g i u, Die Ἱερεῖα - θύσα - Inschrift von Saloniki, Triest 1901. F r. P o l a n d, Vereinswesen 37.

⁵ C. h. E d s o n, ἔ.ἀ. *Macedonica* III, 159.

⁶ F r. P o l a n d, Vereinswesen 198.

⁷ Καλλιπολίτου - Δαζαρίδου, ἔ.ἀ. 38/9, ἀρ. 10.

⁸ BCH 37 (1913) 94. Βλ. καὶ BSA 23 (1918/19) 87. Περὶ τοῦ Ἐρμανούβιδος εἰδικώτερον βλ. C. h. A v e z o u - C. h. P i c a r d, BCH 37 (1913) 96 καὶ P i e r e r, RE VIII, 714 ἐν λ. Hermanubis.

⁹ Π. Παπαγεωργίου, Ἐφημερίς Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 27. Βλ. καὶ REG 20 (1907) 70. BCH, ἔ.ἀ. 95. O. T a f f a l i, Thessalonique des origines au XIVE siècle 37, σημ. 2. Περὶ τῶν τῶν *θηροσκευτῶν* καὶ *συνθηροσκευτῶν* ἰδὲ F r. P o l a n d, Vereinswesen 36 καὶ RE 2R, IV, 1461/62.

¹⁰ C. h. E d s o n, ἔ.ἀ. *Macedonica* III, 183 κέ.

τὰ ἱερὰ σκευή τῶν θεῶν), οἵτινες συνήρχοντο ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡς δημοτράπεζοι (*συνκλίται*) χάριν ψυχαγωγίας καὶ διὰ κοινωνικοῦ λόγου. Ὁ σύλλογος διέθετεν ἴδιον *οἶκον*, δηλ. ἐντευκτήριον, ὅπου συνηνητῶντο τὰ μέλη καὶ ἐτέλουν τὰ θρησκευτικὰ καὶ κοινωνικὰ καθήκοντά των. Ἐκ τῶν ἄλλων πόλεων μᾶς εἶναι γνωστὸς *θ[ί]ασος* τῆς τοῦ Ἡρακλέους τῆς Ἐδέσσης,¹ καὶ ἄλλος (*συνθιασῖται*),² ἀφιερωμένος εἰς τὸν αὐτὸν θεόν, τῆς Δερριόπου,³ ἐκ δὲ τῆς Ἀκάνθου σύλλογος (*[οἶ σ]υ[ν]θ[ρ]ησκευταί*), τελῶν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ *[Π]εργάμου Ἡρώος*.⁴ Εἰς τοὺς Στόβους μᾶς παραδίδεται ὅτι ὑπῆρχε διονυσιακὴ τις ἔταιρεία ὑπὸ τὸν τίτλον *Βακχεῖον πρεσβύτερον*.⁵ Εἰς τὴν ἴδιαν πόλιν πρέπει νὰ ὑπῆρχε καὶ ἄλλος διονυσιακὸς σύλλογος, τὸ Βακχεῖον νέον (ἢ νεώτερον),⁶ καθὼς δεικνύει ὁ προστιθέμενος εἰς τὸν τίτλον τῆς προηγουμένης ἔταιρείας προσδιορισμὸς *πρεσβύτερον*. Τὸ Βακχεῖον πρεσβύτερον θὰ ἦτο ἢ ἡ ἀρχαιότερα διονυσιακὴ ἔταιρεία τῶν Στόβων ἢ, τὸ καὶ πιθανώτερον, ἔταιρεία τις πρεσβυτέρων, ἀντιδιαστέλλομένη πρὸς ἄλλην τῶν νέων. Ὁμοίως εἰς τὸ Διον ὑπῆρχε θίασος τοῦ Διονύσου, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ τὸν Πατέρα Διονύσου προσεφέροντο ἀναθήματα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τῶν ἐκάστοτε ἀγορανόμων (*aediles*) τῆς πόλεως.⁷ Εἰς πόλιν τῆς Ὀδομαντικῆς, πιθανῶς τὴν Βέργην, ὑπῆρχε διονυσιακὴ ἔταιρεία (*συνμύσται*) μὲ ἓνα ἀρχιβουκόλον ἐπὶ κεφαλῆς.⁸ Εἰς τοὺς Φιλίππους καὶ τὴν περιοχὴν συναντῶμεν ἐπίσης ἀρκετοὺς διονυσιακοὺς συλλόγους· εἰς ἐπιγραφὴν λ.χ. τῆς Ἀλιστρά-

¹ AM 27 (1902) 311, ἀρ. 18.

² Περὶ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τοῦ συνθέτου «*συνθιασῖται*» (ἢ *συνθιασῶται*) καὶ τοῦ ἀπλοῦ *θιασῶται* βλ. Poland, Vereinswesen 28 καὶ RE 2R, IV, 1461.

³ Heuzey-Daumet, Macédoine, ἀρ. 133 [= Δήμιτσα, ἀρ. 284].

⁴ L. Robert, Rev. Phil. 65 (1939) 133, βλ. καὶ Hellenica 2 (1946) 132, 4 [= Duchesne-Bayet, ξ. ἀ. 77, ἀρ. 121 = Δήμιτσα, ἀρ. 789 = Ziebarth, Jahresbericht 189 (1921) 30]. Βλ. προσέτι Poland, Vereinswesen 555, 60 καὶ RE 2R, IV, 1461/62. Ὁ Robert, ξ. ἀ., συσχετίζει τὸν Πέργαμον τῆς ἐπιγραφῆς μὲ τὴν(;) Πέργαμον, φρούριον τῶν Πιέρων ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Παγγαίου, μνημονεύομενον ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου 7, 112. Ἐν τούτοις Πέργαμος Ἡρώος ἀπαντᾷ εἰς δύο ἐπιγραφὰς τῆς Περγᾶμου (J.H.St. 5 (1884) 261 (3ος ἢ 2ος π.Χ. αἰ.). M. Fraenkel, Die Inschriften von Pergamon 2 (1895), ἀρ. 289. Βλ. καὶ W. H. Roscher, Lexicon der griech. u. röm. Mythologie, τόμ. 3, (1958). Οὗτος ἐθεωρεῖτο ἐπόνομος καὶ κτίστης τῆς Περγᾶμου καὶ ἐλατρεύετο ἐν αὐτῇ. Ἴσως ἡ περγαμηνὴ αὐτῆ θεότης μετεφέρθη εἰς τὴν Μακεδονίαν ὑπὸ κατοίκων τῆς πόλεως Περγᾶμου ἢ τῆς περιοχῆς τῆς, ἐγκατασταθέντων εἰς τὴν Ἀκαθῶν, ἀφιέρωθι δ' εἰς αὐτὴν ἢ ὑπ' αὐτῶν συμπηχθεῖσα λατρευτικὴ ἔταιρεία τῶν θρησκευτῶν.

⁵ N. Vulić, ξ. ἀ. ἀρ. 55. Βλ. καὶ REG 47 (1934) 31, σημ. 3. 231.

⁶ Ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Θάσου μᾶς παραδίδεται *νέον Βακχεῖον*. IG XII, 8, 387. Βλ. καὶ C. H. Picard, Xénia, Ἀθῆναι 1912, 72.

⁷ AE 1937, 2, 529. 1948/49, Ἀρχ. χρον. 36 κέ. ἀρ. 4. 5. 6. 7. Εἰς τὰ ἀναθήματα στερεώτυπος εἶναι ἡ φράσις *Libero Patri et thiaso ἢ Διονύσῳ καὶ θιάσῳ*.

⁸ RA σειρ. 6, τόμ. 13 (1939) 250, ἀρ. 41.

της μνημονεύεται σύλλογος τῶν *μυστῶν βότρυος Διονύσου*,¹ εἰς ἄλλην τοῦ ἰδίου χωρίου [thiasi] *Bacc[hi :]*,² εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Ποδγόρας σύλλογος τῶν *μυσ(τ)ῶν [Διονύσου]*,³ εἰς ἐπιγραφὴν δὲ τῆς πόλεως τῶν Φιλίππων *thiasus Maenad(orum)* ⁴ καὶ εἰς ἄλλην ἀπλῶς *thiasus*, προφανῶς *διονυσιακός*.⁵ Ἐξ ἄλλου ἐκ δύο ἐπιγραφῶν τῆς Ρεσσόλοβας (παρὰ τὴν Ζίχναν) μᾶς εἶναι γνωστοὶ θίασοι τοῦ Πατρὸς Διονύσου Τασιβαστηνοῦ [thiasi Lib(eri) Pat(ris) Tasibas(teni)].⁶ Ἴσως δὲ μὲ τὴν διονυσιακὴν λατρείαν τῶν Φιλίππων ἔχουν σχέσιν καὶ οἱ *co(n)sacrani* (= *συμύσται*) τῆς ἐπιγραφῆς BCH 62 (1938) 431, ἀρ. 11. Πλὴν τῶν διονυσιακῶν αὐτῶν συλλόγων ὑπῆρχον εἰς τοὺς Φιλίππους καὶ ἄλλοι, σχέσιν ἔχοντες πρὸς ἄλλας θεότητες, πρὸς τοὺς αἰγυπτίους θεοὺς Σάραριν καὶ Ἴσιν (*οἱ θρησκευτὲ* (sic) *τοῦ Σεράπιδος*, *cultores deor(um) Serapis [et] Isidis*),⁷ πρὸς τὴν θεὰν Ἄρτεμιν (Deane),⁸ πρὸς τὸν Ἐρωτα (*cultores Cupidinis*)⁹ καὶ πρὸς τὸν ρωμαϊκὸν θεὸν Σιλβανὸν (*cultores ἢ sodales Silvani*).¹⁰ Εἰς τοὺς συλλόγους αὐτοὺς πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ δύο κοινωνικοθρησκευτικὰς ἑταιρείας συμποσιαστῶν, τὸ *συμπόσιον*¹¹ *θεοῦ Σουρεγέθου*¹² καὶ τοὺς *ποσιαστὰς Ἡρῶνος ἢ —ως*]. Καὶ τὰς δύο ἑταιρείας γνωρίζομεν ἐκ τῆς διαθήκης Οὐδαερίας τινὸς Μοντάνας,

¹ BCH 17 (1893) 634 [= 24 (1900) 317]. Βλ. καὶ P. Collart, *Philippes* 416, σμ. 4.

² CIL 3, 662 [= Δ ή μι τ σ α ς, ἀρ. 1060].

³ BCH 18 (1894) 444/45. Βλ. καὶ BCH 24 (1900) 304/5, ἀρ. 1. Ziebarth, *Zeitschr. f. vgl. Rechtswissensch.* 16 (1903) 305, ἀρ. 75.

⁴ P. Collart, *ἔ.ἀ.* 414, σμ. 1 καὶ 415.

⁵ P. Collart, *ἔ.ἀ.* 417, σμ. 2.

⁶ CIL 3, 703 [= Δ ή μι τ σ α ς, ἀρ. 1057 = BCH 24 (1900) 312, ἀρ. 4]. 704 [= Δ ή μι τ σ α ς, ἀρ. 1058 = BCH, *ἔ.ἀ.* ἀρ. 5]. Βλ. καὶ BCH 47 (1923) 61. P. Collart, *ἔ.ἀ.* 416, σμ. 2. 3. Ὁ τίτλος *Tasibastenus* ἀπαντᾷ μόνον εἰς τὰς δύο ἐπιγραφὰς τῆς Ρεσσόλοβας, ἦτο δὲ τοπικὴ θρησκευτικὴ προσωνυμία, ἀποδιδομένη εἰς τὸν Διόνυσον. Βλ. W. H. Roscher, *ἔ.ἀ. τόμ. 5*, 132 ἐν λ. *Tasibastenus*. Kazarow, *RE* 2R, IV, 2461 ἐν λ. *Tasibastenus*.

⁷ BCH 59 (1935) 140 κέ., ἀρ. 40. 41. 62 (1938) 428/29, ἀρ. 10.

⁸ BCH 24 (1900) 310, ἀρ. 3: *Dedu her(edibus) meis * (= denarios) LX ut (e)x usuris eius adaiant Rosal(ibus) sub curat(ione) Zipae Mesti fil(ii). Ad arbitrio eius q(ui) s(upra) n(ominatus) e(st) Diane * CCL*. Περὶ τῆς σημασίας τοῦ *Diane* εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν βλ. Δ. Κανατσούλη, *Μακεδονικὴ προσωπογραφία* 76, ἀρ. 703.

⁹ Collart, *Philippes* 409, σμ. 4.

¹⁰ Δ ή μι τ σ α ς, ἀρ. 934. 935.

¹¹ Ἡ λέξις «*συμπόσιον*» δὲν σημαίνει τὴν εὐωχίαν, ἀλλὰ τὸν σύλλογον τῶν συνευωχουμένων, τῶν *συμποσιαστῶν*. Παρομοία χρῆσις τῆς λέξεως *συναρίσιον* γίνεται καὶ εἰς δύο ἐπιγραφὰς τῆς Νισούρου, IG XII, 3, 93. 94.

¹² Περὶ τοῦ θρησκευτοῦ Σουρεγέθου βλ. P. Lemerle, *BCH* 60 (1936) 338, σμ. 7.

ἤτις κατόπιν ἐπιθυμίας τοῦ ἀποθανόντος ἀνδρός της ἐκκληροδότησεν εἰς αὐτὰς χρηματικὸν ποσόν, ἵνα ἐκ τῶν τόκων αὐτῶν τεληται ὑπὸ τῶν ἑταιρειῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν νεκρῶν κατ' ἔτος ἐπιμνημόσυνος τελετῆ ἐπὶ τοῦ τάφου του.¹ Καθὼς δεικνύουν τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν, εἰς τοὺς ὁποίους αἱ ἑταιρεῖαι ἦσαν ἀφιερωμένοι, καὶ τὰ ὀνόματα τῶν προσώπων, ποὺ εἶχον σχέσιν μὲ αὐτάς, πρέπει νὰ υποθέσωμεν ὅτι αὐταὶ ἦσαν σύνδεσμοι τῶν Θρακῶν κατοίκων τῶν Φιλίππων. Ὅπως βλέπομεν, τὴν πρώτην μεταξὺ τῶν λατρευτικῶν συλλόγων τῆς Μακεδονίας θέσιν ἔχουν οἱ θίασοι τοῦ Διονύσου (Βάκχου), ὅστις εἰς τὰς ρωμαϊκὰς ἀποικίας ἐταυτίσθη μὲ τὸν ρωμαϊκὸν θεὸν Liber Pater. Οὐχὶ εὐκαταφρόνητοι εἶναι οἱ σύλλογοι, οἱ ἀφιερωμένοι εἰς τὴν λατρείαν αἰγυπτιακῶν θεοτήτων, αἵτινες εἰς τὴν Μακεδονίαν εἶχον εἰσαχθῆ ἀπὸ τῆς ἑλληνιστικῆς ἀκόμῃ ἐποχῆς καὶ ἐλατρεύοντο ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν ἐγκατασταθέντων ἐν αὐτῇ Ἀνατολιτῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Μακεδόνων.² Ἐπίσης ὑπάρχουν σύλλογοι, ἀφιερωμένοι εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Διὸς Ὑψίστου καὶ τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ γενάρχου καὶ ἐθνικοῦ ἥρωος τῶν Μακεδόνων. Αἱ ἐπιγραφαί, εἰς τὰς ὁποίας γίνεται μνεῖα τῶν συλλόγων αὐτῶν, ἀναφέρονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς ἐπιτύμβια μνημεῖα, τὰ ὁποῖα ἐγείρονται τὰ μέλη πρὸς τιμὴν τῶν συνεταίρων τῶν ἢ εὐεργετῶν τοῦ συλλόγου.³ Ἐνίοτε εἰς ταύτας μνημονεύονται δωρεαί, τὰς ὁποίας ἀφῆνον πλούσια μέλη εἰς τὸν σύλλογον μὲ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ τύχουν μετὰ θάνατον τιμῶν εἴτε διὰ τῆς διακοσμῆσεως τοῦ τάφου τῶν κατὰ τὰ Ροσάλια³ εἴτε διὰ κοινῶν συμποσιῶν τῶν ἐπιζώντων εἰς μνήμην αὐτῶν.⁴ Κατὰ ταῦτα τὸ ἔργον τῶν λατρευτικῶν συλλόγων ἦτο ὄχι μόνον ἡ λατρεία τῶν θεῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἦσαν ἀφιερωμένοι, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς κοινωνικότητος μεταξὺ τῶν συνεταίρων καὶ πρὸ παντὸς ἡ φροντίς διὰ τὴν μετὰ θάνατον τιμὴν τῶν.

Ὅπως οἱ ἐπαγγελματικοὶ σύλλογοι, ἔτσι καὶ οἱ λατρευτικοὶ εἶχον ἰδίαν ὀργάνωσιν. Ὅλοι ἀνεξαιρέτως λόγῳ τῆς ιδιότητός των εἶχον τὸν ἱερέα των, ὅστις ἐτέλει τὰ τῆς λατρείας.⁵ Οὗτος εἰς τὸν σύλλογον τῶν θρησκευτῶν καὶ τῶν σηκοβατῶν θεοῦ Ἐρμανούβιδος ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ ἀρχινομοκῶρου καὶ

¹ BCH 60 (1936) 337 κέ. [=RA 10 (1937) 340, ἀρ. 51].

² Βλ. π.χ. Duchesne - Bayet, ἔ.ἀ. 77, ἀρ. 121. Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 284. Π. Παπαγεωργίου, ἔ. ἀ. ἀρ. 27. BCH 24 (1900) 317. 37 (1913) 94. 59 (1935) 141/42, ἀρ. 40. 41.

³ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 1057. 1060. BCH 24 (1900) 304/5, ἀρ. 1. 306, ἀρ. 2.310, ἀρ. 3. 60 (1936) 337, στ. 17. C h. E d s o n, ἔ.ἀ. 167/68. Αἱ χρησιμοποιούμεναι ἐπὶ τούτῳ φράσεις εἶναι: παρακαλοῦσιν μοι ῥόδοις.— [φρετέωσαν δέ] καὶ οἱ μύστε (sic) μικρὸς μέγας ἕκαστος στέφανον ῥόδιον.— ex quor(um) (= denariorum) redid(u) annuo Rosal(ibus)... vescentur.— ut (e)x usuris eius adaiant Rosal(ibus).

⁴ BCH 60 (1936) 337.

⁵ C h. E d s o n, ἔ.ἀ. 159. 167/68.

ἐχορσίμειεν ὡς ἐπάνωμος ἄρχων τοῦ συλλόγου.¹ Ἐπίσης ἕκαστος σύλλογος εἶχε τὸν πρόεδρόν του (ὁ τοῦ Ἐρμανούβιδος δύο), τὸν *προστάτην*² ἢ *ἄρχοντα*,³ ἢ ἐπὶ μυστηριακῆς λατρείας (ὡς τοῦ Διονύσου) τὸν *ἀρχιμύστην*⁴ καί, ἐφ' ὅσον ἐπέτρεπον τὰ οἰκονομικά του, διέθετεν ἴδιον οἶκημα (*οἶκον, μέγαρον*)⁵ πρὸς συγκέντρωσιν τῶν μελῶν καὶ τέλεσιν τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων αὐτῶν.

Εἰς τὰς μακεδονικὰς πόλεις δὲν ὑπῆρχον μόνον ἐπαγγελματικοὶ καὶ λατρευτικοὶ σύλλογοι. Συνδέσμους ἐσηματίζον μεταξύ των οἱ φίλοι, καθὼς καὶ ὅσοι ἐκ τῶν ξένων πόλεώς τιнос εἶχον κοινὴν καταγωγὴν καὶ προέλευσιν. Εἰς ἐπιγραφὴν τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας βλέπομεν 49 τὸν ἀριθμὸν φίλους νὰ τιμοῦν διὰ μνημείου Γ. Ἀρβειανόν τινα Σεκοῦνδον.⁶ Εἰς ταύτην δὲν ὑπάρχει βέβαια συντεχνιακὸς τις ὄρος, ἐκ τοῦ ὁποῦ νὰ φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ ὀργανώσεώς τινος τῶν φίλων, εἰ μὴ ἀπλῶς ἢ φράσις «οἱ ὑπογεγραμμένοι φίλοι», ἀλλ' ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν τιμώντων φίλων καθιστᾷ πιθανόν, ὅπως καὶ ἐν παρομοίᾳ ἐπιγραφῇ τῆς Ἀκραιφίας,⁷ ὅτι πρόκειται περὶ κανονικοῦ συνδέσμου, περὶ συλλόγου δηλ. φίλων μᾶλλον παρὰ περὶ συμπωματικῆς συναντήσεως τόσων γνωρίμων ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀπονομῆς τιμῶν εἰς φίλων των. Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, καθὼς εἶδομεν ἀνωτέρω, ὑπῆρχε σύλλογος τῶν Μικρασιατῶν, τῶν Ἀσιατῶν.⁸ Οὗτος δὲν εἶχεν ἀποκλειστικῶς τοπικὸν χαρακτῆρα, ἀλλ', ὡς δεικνύει ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτοῦ ὡς *θείσου* καὶ τῶν μελῶν του ὡς *μυστῶν*, ἦτο λατρευτικὸς, τελῶν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Διονύσου. Λόγῳ δὲ τῆς ἰδιότητος του αὐτῆς πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν θὰ ἀπεκλείοντο ἀπ' αὐτὸν καὶ μὴ Ἀσianoί.⁹ Φυσικὰ τὸν πυρῆνα, ὅπως δηλοῖ καὶ ὁ τίτλος, ἀπετέλουν οἱ ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας προερχόμενοι καὶ ἐγκατεστημένοι ἐν Θεσσαλονίκῃ. Οὗτος, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ τελοῦντες ὑπὸ τὴν προστασίαν θεότητος τινος σύλλογοι, εἶχε τὸν ἱερέα του.

¹ BCH 37 (1913) 94 στ. 6: *ἀρχιναχοροῦντος*.

² BCH, ἔ.ἀ. στ. 2: *προστάτες* (sic) *θρησκευτῶν*. Π. Παπαγεωργίου, Ἐφημερίς Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 27.

³ Ὁ ὄρος ἀπαντᾷ μόνον μίαν φορὰν, C h. E d s o n, ἔ.ἀ. Macedonia III, 184, στ. 18. Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὄρους «*ἄρχων*» εἰς τοὺς ἰδιωτικούς συλλόγους βλ. P o l a n d, Vereinswesen 361 κέ.

⁴ N. V u l i c', ἔ.ἀ., Spomenik 75 (1933), ἀρ. 55.

⁵ RA σειρ. 6, τόμ. 14 (1939) 250, ἀρ. 41. C h. E d s o n, ἔ.ἀ. 183/84, στ. 4.

⁶ Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 234.

⁷ BCH 22 (1898) 246, στ. 3. Πρβ. καὶ P o l a n d, ἔ.ἀ. 54.

⁸ Π. Παπαγεωργίου, Ἐφημερίς Ἀλήθεια 12 Ἰουνίου 1904 [= C h. E d s o n, ἔ.ἀ. 154/55, ἀρ. 1]. Βλ. καὶ Κ α λ λ ι π ο λ ί τ ο υ - Λ α ξ α ρ ί δ ο υ, ἔ.ἀ. 38/9.

⁹ Πρβ. C h. E d s o n, ἔ.ἀ. 155.

4. Αἱ ὀργανώσεις τῶν ἐφήβων, τῶν νέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων.

Πολὺ σημαντικώτεροι ἦσαν αἱ ἐνώσεις τῶν διαφόρων ἡλικιῶν, δηλ. τῶν ἐφήβων, τῶν νέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων. Αἱ ἐνώσεις αὐταὶ διέφερον οὐσιαστικῶς τῶν ἐπαγγελματικῶν καὶ λατρευτικῶν συλλόγων. Εἰς ἐκείνους κυριαρχεῖ ὁ ἰδιωτικὸς χαρακτήρ, ἐνῶ εἰς αὐτὰς ἐντονώτερος εἶναι ὁ δημόσιος. Διότι ὄχι μόνον αἱ ἐνώσεις τῶν ἐφήβων ὀργανώνονται ἐκ τῶν προτέρων καὶ πρωτοβουλία τῆς πόλεως καὶ τελοῦν ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι εὐρίσκονται εἰς στενὴν σχέσιν μετ' αὐτῆς. Οἱ νέοι τῆς Βεροίας λ.χ. τιμοῦν δι' ἀνδριάντος ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς βουλῆς τῆς πόλεως γυμνασάρχον τινὰ διὰ δωρεάν τοῦ πρὸς τοὺς ἀγωνιζομένους.¹ Ἐπὶ πλέον οἱ ἀξιωματοῦχοι τῶν ἐνώσεων αὐτῶν εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον δημοτικοὶ ἄρχοντες, ἐκλεγόμενοι ὑπὸ τῆς ἰδίας πόλεως καὶ διοριζόμενοι ἐπ' αὐτῆς.² Εἰδικώτερον ὁ δημοτικὸς χαρακτήρ τῆς γερουσίας διαφαίνεται εἰς φράσιν ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου δωρεά, γενομένη πρὸς τὴν γερουσίαν, συγχεῖται μετὰ τὴν πόλιν : ἐπιδοῦσα τῇ πόλει | ἐπ' ὀνόματος | αὐτοῦ εἰς γερουσίαν Ἀττικὰς μυρίας.³ Κοινὸν γνώρισμα τῶν ἐνώσεων εἶναι ὅτι ὅλοι σχεδὸν ἀποσκοποῦν εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ σώματος διὰ γυμναστικῶν ἀσκήσεων καὶ ὅτι τὰ μέλη αὐτῶν συγχάζουν εἰς τὸ γυμνάσιον.⁴

Α') **Οἱ ἐφηβοί.** Αἱ ὀργανώσεις τῶν ἐφήβων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἐπαγγελματικούς καὶ λατρευτικούς συλλόγους, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰς τὰς ὀργανώσεις τῶν ἄλλων ἡλικιῶν, δὲν προήρχοντο ἐκ τῆς πρωτοβουλίας τῶν μελῶν τῶν, ἀλλ' ὀργανοῦντο ὑπὸ τῆς πόλεως καὶ ἐτέλουν ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν αὐτῆς,⁵ εὐλόγως, ἀφοῦ οἱ ἐφηβοὶ ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας τῶν δὲν ἦσαν τέλειοι πολῖται, ὥστε νὰ δύνανται νὰ προβαίνουν εἰς σύμπηξιν συνδέσμων. Διὰ τῶν ἐφηβικῶν ὀργανώσεων ἀπεσκοπεῖτο, ὅπως καὶ εἰς ὅλας τὰς πόλεις τοῦ

¹ Δ ή μι τ σ α ς, ἀρ. 51.

² Ὁ γυμνασάρχος π.χ. ἦτο ἄρχων τῶν τριῶν ἐνώσεων, ἐκλεγόμενος ὑπὸ τῆς πόλεως. Βλ. Ὁ Jh 1 (1898) 180 κέ. Ἐπετηρ. Φιλοσ. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλονίκης 6 (1950) 293 κέ., ἀρ. 1.

³ Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἐφημερίς Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 32. Ἐπίσης ὁ προϊστάμενος τῶν πρεσβυτέρων πρέπει νὰ εἶχε σχέσιν μετὰ τὴν πόλιν, καθὼς δεικνύει ἡ συχνὴ σύνδεσις τοῦ τίτλου του (πρεσβυτεράρχης, γερουσιάρχης) μετ' ἄλλων δημοτικῶν τίτλων. Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 3. B. C h. E d s o n, ἔ.ἀ. 196.

⁴ Βλ. π.χ. Ὁ Jh, ἔ.ἀ. Δ ή μι τ σ α ς, ἔ.ἀ. Ἐπετηρ. Φιλοσ. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλονίκης, ἔ.ἀ.

⁵ Εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Ἐδέσσης, περιέχουσαν κατάλογον ἐφήβων, ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἀπογραφὴ τῶν ἐφήβων ἐγένετο «κατὰ τὸ δόγμα τῆς βουλῆς», ΑΕΜ 12 (1888) 181 κέ. Τοῦτο προϋποθέτει ὅτι ἡ πόλις εἶχε τὴν ἐποπτεῖαν ἐπ' αὐτῶν. Ἄμεσον ἐπαγροῦνησιν ἦσκουν ἐπὶ τῶν ἐφήβων τῶν κατὰ τοὺς ἑλληνιστικούς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ πόλεις, P. G i r a r d, Daremberg - Saglio 2, 634.

Ἑλληνισμοῦ, ἢ σωματικὴ διάπλασις τῶν ἐφήβων καὶ ἡ πνευματικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ διαπαιδαγώγησις αὐτῶν. Ὅθεν κέντρον αὐτῶν ἦτο τὸ γυμνάσιον. Αἱ ἐφηβικαὶ ὀργανώσεις ἦσαν διαδεδομένα καθ' ὅλην τὴν Μακεδονίαν. Τὰς συναντῶμεν εἰς τὴν Βερόιαν,¹ τὴν Δερριόπον,² τὴν Ἐδεσσαν,³ τὴν Θεσσαλονίκην,⁴ τὴν Λητὴν⁵ καὶ εἰς ἄγνωστον πόλιν τῆς Ὀρεστίδος.⁶ Ἄν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὅπου ὑπῆρχε γυμνάσιον ἢ γυμνασίαρχος κατὰ τεκμήριον ὑπῆρχον καὶ ἐφηβοὶ ἀσκούμενοι, πρέπει νὰ προσθέσωμεν εἰς τὰς ἀνωτέρω καὶ τὴν Ἀμφίπολιν, τὴν Βέργην(ι), τὰς Σέρρας, τοὺς Φιλίππους, τὴν λυγκηστικὴν Ἡράκλειαν καὶ ἄγνωστον πόλιν τῆς Ἀμφαξίτιδος Παιονίας,⁷ διὰ τὰς ὁποίας μᾶς παραδίδεται εἰς τὰς πηγὰς γυμνάσιον ἢ γυμνασίαρχος. Ἡ παλαιότερα ἐκ τῶν ἐφηβικῶν ὀργανώσεων, αἱ ὁποῖα μᾶς εἶναι γνωσταὶ ἐκ τῶν μακεδονικῶν ἐπιγραφῶν, εἶναι ἡ τῆς Δερριόπου τοῦ ἔτους 74/5 μ.Χ.⁸ Ὅτι ὁμως ὁ θεσμὸς οὗτος ὑπῆρχεν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης συμπεραίνομεν ὅχι μόνον ἐκ τοῦ τίτλου τοῦ ἐφηβάρχου, τὸν ὁποῖον συναντῶμεν εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ τέλους τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος,⁹ καθὼς καὶ ἐκ τοῦ γυμνασιαρχικοῦ νόμου τῆς Βεροίας τῶν μέσων τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος,¹⁰ ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Θεσσαλονίκης, περιεχούσης κατάλογον πιθανῶς ἐφήβων ἐκ 13 ὀνομάτων, τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς.¹¹ Ὅθεν ὁ θεσμὸς πρέπει νὰ θεωρηθῆ παλαιότατος, εἰσαχθεὶς εἰς τὰς μακεδονικὰς πόλεις ἤδη ἐπὶ τῶν Μακεδόνων βασιλείων. Αἱ γνωσταὶ μέχρι σήμερον ὀργανώσεις τῶν ἐφήβων κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν εἶναι αἱ ἑξῆς: 1) Δερριόπου τοῦ ἔτους 74/5 μ. Χ., 2) Δερριόπου τοῦ ἔτους 87/8 μ. Χ.,¹² 3) Δερριόπου τοῦ

¹ Β. Καλλιπολίτου, Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου 1953, 303 - 9. Βλ. καὶ REG 67 (1954) 145, ἀρ. 158.

² Δήμιττας, ἀρ. 261. Spomenik 98 (1941 - 48), ἀρ. 388. 389.

³ Duchesne - Bayet, ἔ. ἀ. 102, ἀρ. 135 [= Δήμιττας, ἀρ. 2]. AEM 12 (1888) 186 κέ., ἀρ. 1 [= Δήμιττας, ἀρ. 1].

⁴ Duchesne - Bayet, ἔ. ἀ. 44, ἀρ. 60 [= Δήμιττας, ἀρ. 406]. Ἐπετηρ. Φίλοσ. Σχολ. Πανετ. Θεσσαλον. 6 (1950) 301 κέ., ἀρ. 2. 3.

⁵ Μακεδονικά 2 (1941 - 52) 619, ἀρ. 420.

⁶ Δήμιττας, ἀρ. 216 [= BSA 18 (1911/12) 185/86, ἀρ. 34].

⁷ Δήμιττας, ἀρ. 248. 811. ὉJh 1 (1898) 180 κέ. BSA 23 (1918/19) 91, ἀρ. 17 [= SEG 1, 66, ἀρ. 286]. BCH 59 (1935) 141, ἀρ. 41. Z'iva Antika (Antiquité vivante), Σκόπια II, 2 (1952) 262 κέ.

⁸ Spomenik, ἔ. ἀ. ἀρ. 388, στ. 1 - 65. 389, στ. 1 - 68.

⁹ Duchesne - Bayet, ἔ. ἀ. 13, ἀρ. 2 [= Δήμιττας, ἀρ. 372].

¹⁰ Ἀνέκδοτος ἐπιγραφὴ Βεροίας, ἀποκεκμημένη εἰς τὸ μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης. Βλ. Μακεδονικά, ἔ. ἀ. 629/30, ἀρ. 71. Περὶ τῆς χρονολογίας βλ. Δ. Κανατσούλη, Περὶ τῶν πολιταρχῶν τῶν μακεδονικῶν πόλεων, Ἐπετηρ. Φίλοσ. Σχολ. Πανετ. Θεσσαλονίκης 7 (1956) 170.

¹¹ REG 20 (1907) 70.

¹² Spomenik, ἔ. ἀ. 185, ἀρ. 388, στ. 66 κέ.

90/1 μ. Χ.,¹ 4) Δερριόπου του 107/8 μ. Χ.,² 5) Δερριόπου του 121/22 μ. Χ.,³ 6) ὀρεστικῆς πόλεως παρὰ τὸ Σισάνι τοῦ 146/47 μ. Χ.,⁴ 7) Θεσσαλονίκης τοῦ 162/63 μ. Χ.,⁵ 8) Βεροίας τοῦ 177/78 μ. Χ.,⁶ 9) Ἐδέσσης τοῦ 180/81 μ. Χ.,⁷ 10) Θεσσαλονίκης τοῦ 206/7 μ. Χ.,⁸ 11) Ἐδέσσης τοῦ 229/30 μ. Χ.,⁹ 12) Λητῆς ἀγνώστου ἐποχῆς.¹⁰ Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ τινες ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι δὲν μᾶς παραδίδονται μὲν ἀπ' εὐθείας, προϋποτίθενται ὅμως λόγφ τῆς μνείας τοῦ τίτλου τοῦ ἐφηβάρχου: 1) Βεροίας τοῦ Ιου μ.Χ. αἰῶνος,¹¹ 2) Θεσσαλονίκης τοῦ ἔτους 248/49 μ. Χ.,¹² 3) Θεσσαλονίκης τοῦ ἔτους 258/59 μ. Χ.,¹³ 4) Θεσσαλονίκης τοῦ 3ου μ. Χ. αἰῶνος.¹⁴ Αἱ ἀνωτέρω ἐφηβικαὶ ἐνώσεις εἶναι μικραὶ ὁμάδες, ἀποτελοῦμεναι ἐκ μᾶς ἢ δύο δεκάδων ἐφήβων. Οὕτως εἰς τὴν Δερριόπον οἱ ὑπὸ τὸν ἐφήβαρχον Μ. Ἰνστέιον Γέμελλον καταταγέντες τὸ 87/8 μ. Χ. ἦσαν εἴκοσι δύο, τὸ 90/1 μ. Χ. οἱ ὑπὸ τὸν ἐφήβαρχον Σίμωνα Φιλίστου ὑπὲρ τοὺς δέκα, τὸ 107/8 μ. Χ. οἱ ὑπὸ τὸν ἐφήβαρχον Φίλωνα Παραμόνου δώδεκα, τὸ δὲ 120/21 μ. Χ. οἱ ὑπὸ τὸν ἐφήβαρχον Μινέτιον (ὁρθότερον Μ. Ἰνστέιον) Κασσιανὸν Φιλόξενον μόνον ὀκτώ. Εἰς τὴν ὀρεστικὴν πόλιν παρὰ τὸ Σισάνι τὸ 146/47 μ. Χ. ἐπὶ γυμνασιάρχου (ἄρχοντος γυμνασίου) Τι. Κλαυδίου Ἰουλιανοῦ καὶ ἐφηβάρχου Τι. Κλαυδίου Παριανοῦ μνημονεύονται περὶ τοὺς εἴκοσι· εἰς τὴν Βέροϊαν τὸ 177/78 μ. Χ. ἐπὶ ἐφηβάρχου Στατίου Ἀντιγόνου εἴκοσι πέντε· εἰς τὴν Ἐδεσσαν τὸ 180/81 μ. Χ. ἀπεγράφησαν ὑπὸ τὸν ἐφήβαρχον Λυσίμαχον Ἀβιδιανοῦ δέκα ἑννέα, ἐπὶ δὲ ἐφηβάρχου Ἰουλίου ΕΟΡ...ΤΑ τὸ 229/30 μ. Χ. εἴκοσι τρεῖς· εἰς τὴν Λητὴν ἐπὶ τοῦ μεγάλου γυμνασιάρχου Δημητρίου τοῦ Περεΐτου δέκα ἑννέα.¹⁵ Μόνον εἰς τὴν Δερριόπον κατὰ τὸ ἔτος 74/5 μ. Χ. ἀναφέρονται δύο ὁμάδες ἐφήβων ὑπὸ τὸν

¹ Spomenik, ἔ.ἀ. 187, ἀρ. 389, στ. 69 κέ.

² Spomenik, ἔ.ἀ. 185, ἀρ. 388, στ. 84 κέ.

³ Δήμιτσα, ἀρ. 261. Βλ. καὶ B. L. a. u. m, Stiftungen in der griech. u. röm. Antike, Leipzig - Berlin 1914, 2, 40, ἀρ. 36. AM 46 (1921) 11.

⁴ Δήμιτσα, ἀρ. 216. Οὐχὶ ὀρθῶς θεωρεῖται ὑπὸ τῶν D u c h e s n e - B a y e t, ἔ.ἀ. 100, ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἦτο τὸ ὀρεστικὸν Κέλετρον.

⁵ Δήμιτσα, ἀρ. 406.

⁶ Β. Κ α λ λ ι π ο λ ί τ ο υ, Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλου 303 - 9.

⁷ Δήμιτσα, ἀρ. 1 [= AEM 12 (1888) 186/87, ἀρ. 1].

⁸ Ἐπετηρ. Φιλολ. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον. 6 (1950) 301/2, ἀρ. 2.

⁹ Δήμιτσα, ἀρ. 2. [= AEM 12 (1888) 190, ἀρ. 8].

¹⁰ Μακεδονικά, ἔ.ἀ. ἀρ. 420.

¹¹ Δ. Κανατσούλη, Μακεδονικά μελετήματα, Θεσσαλονίκη 1955, 20, σημ. 3.

¹² Πελεκίδης, ἔ.ἀ. 62/3, ἀρ. 19.

¹³ Πελεκίδης, ἔ.ἀ. 66, ἀρ. 24.

¹⁴ Πελεκίδης, ἔ.ἀ. 55, ἀρ. 7 [= C h. E d s o n, Macedonia III, 192/93].

¹⁵ Ἐκ τῶν ἐφηβικῶν καταλόγων τῆς Θεσσαλονίκης (Ἐπετηρ. Φιλολ. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον., ἔ.ἀ. ἀρ. 2. 3) οὐδεὶς ἀριθμὸς ἐφήβων ἐσώθη.

γυμνασίαρχον Νεικόλαον Ἀπολλοδώρου ἐξ 65 περίπου ἐφήβων ἐκάστη.¹ Δηλ. εἰς τὴν Δερριόπον ὑπῆρχον 150 τοῦλάχιστον ἐφηβοὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο. Ἄλλ' ἂν ἡ Δερριόπος εἶχεν ἓνα τόσον μέγαν ἀριθμὸν ἐφήβων, εἶναι δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ἡ Βέροια, φέρ' εἰπεῖν, ἐκ τῶν σημαντικωτέρων καὶ πολυανθρωποτέρων πόλεων τῆς Μακεδονίας,² θὰ εἶχεν ἔστω καὶ μετὰ ἓνα αἰῶνα (177/78 μ. Χ.) μόλις τὸ 1/6 τῶν ἐφήβων αὐτῆς. Οὕτε δὲ εἰναι νοητὸν ὅτι ἡ ἰδία πόλις ἢ ἡ Ἔδεσσα π.χ. θὰ εἶχον τόσους ἐφήβους, ὅσους καὶ ἡ ἄγνωστος ὁρεστικὴ πόλις. Μᾶλλον πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ μικραὶ αὐταὶ ὁμάδες τῶν ἐφήβων, τοῦλάχιστον εἰς τὰς μεγαλυτέρας πόλεις, ἀπετέλουν τμήματα τῶν ἐφηβικῶν ὁργανώσεων, ὅχι τὸ σύνολον. Ὅτι δὲ αἱ ὁργανώσεις αὐταὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ὅπως καὶ ἄλλαχοῦ, ἦσαν διηρημένα εἰς τμήματα δεικνύουν οἱ δύο χωριστοὶ ἐφηβικοὶ κατάλογοι τῆς Δερριόπου τοῦ ἔτους 74/5 μ. Χ. Καὶ εἰς μὲν τὴν Δερριόπον φαίνεται ὅτι ἔγινε καθολικὴ³ ἀπογραφή τῶν ἐφήβων ἢ μᾶλλον ἀναγραφή τῶν ὀνομάτων τῶν ὑπὸ τοῦ γυμνασίαρχου ἀπολυθέντων ἐφήβων⁴ ἐπὶ τῆς γυμνασιαρχίας του, ἐνῶ εἰς τὰς ἄλλας πόλεις ἐγένετο αὕτη πιθανῶς κατὰ τάξεις ἢ καθ' ὁμάδας ἀσκομένων, δὲν μᾶς ἐσώθησαν δὲ ὅλοι οἱ κατάλογοι τῶν ἐφήβων τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ὅπως εἰς τὴν Δερριόπον. Ἄν οἱ ἐφηβικοὶ κατάλογοι ἐκάστου ἔτους ἦσαν πλήρεις, θὰ εἶχομεν πολυτιμώτατα στοιχεῖα διὰ τὴν ἐξαγωγήν συμπερασμάτων περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν μακεδονικῶν πόλεων. Δυστυχῶς οἱ ἀριθμοί, πὸν μᾶς δίδουν σήμερον, εἶναι τόσον ἀλληλοσυγκρουόμενοι, ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ συναγάγωμεν θετικὸν τι συμπέρασμα.

Πόλεις τινὲς φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευον ὡς ἐκπαιδευτικὰ κέντρα, ὅπου συνέρρεον πρὸς ἀγωγήν καὶ παιδείαν νέοι καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν.⁵ Εἰς τὴν Δερριόπον π.χ. μετὰ τῶν ἐφήβων τῆς συναντῶμεν ἓνα Δοληνεστὴν καὶ τινος Κομβρεάτας,⁶ κατοίκους ἴσως ἀγνώστων χωρίων ἢ πόλεων τῆς Δερριόπου. Εἰς τοὺς Φιλίππους ἐπίσης συναντῶμεν ἓνα δεκατετραετῆ Θεσσαλονι-

¹ Spomenik, ἔ.ἀ. ἀρ. 388, στ. 1 - 65. ἀρ. 389, στ. 1 - 68.

² [Λουκιανῶ] Λούκιος ἡ ὄνος 34. Hesperia 1944, 23, ἀρ. 1 [=REG 57 (1944) 215, ἀρ. 127].

³ Ἐνίοτε εἰς τοὺς ἐφηβικοὺς καταλόγους καθολικῆς ἀπογραφῆς σημειώνεται ἡ φράσις: ἐφηβευκότες πάντες, IGR 1, 1124. 1125. Τοῦτο βέβαια προϋποθέτει ὅτι εἰς τινὰς περιπτώσεις ἡ ἀπογραφή ἠδύνατο νὰ μὴ εἶναι καθολικὴ.

⁴ Ἔτσι πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ φράσις: ἀπέταξεν (δηλ. ὁ γυμνασίαρχος) τοὺς ἐφ' ἑαυτῷ γενομένους ἐφήβους, Spomenik, ἔ.ἀ. Ἄντιθέτως, ὅταν πρόκειται νὰ δηλωθῇ ἡ εισδοχή, ἢ κατάταξις τῶν ἐφήβων, γίνεται χρῆσις τοῦ ρήματος «ἀνέταξεν», Δ ή μ ι τ σ α ς, ἔ.ἀ. 261, στ. 7. Spomenik, ἔ.ἀ. ἀρ. 388, στ. 70. 90/1. 389, στ. 74.

⁵ Κλασσικὸν παράδειγμα ἐφηβικοῦ κέντρου κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ Δῆλος, ἐνθα ὑπὸ τὸν γυμνασίαρχον Ἀρίστωνα τὸν Ἀρίστωνος συνέρρεον ἐφηβοὶ ἐξ ἀπομεμαχρυσμένων περιοχῶν. Μεταξὺ αὐτῶν ἀνήκε καὶ εἰς Ἀμφιπόλιν. BCH 55 (1931) 439/40, στ. 35.

⁶ Spomenik, ἔ.ἀ. ἀρ. 388, στ. 79/80.

κέα, σπουδάζοντα ρητορικήν.¹ Θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἄλλαι πόλεις τῆς Μακεδονίας, πολὺ σημαντικώτεραι ἀπὸ τὰς προμνημονευθείσας, θὰ συνεκέντρωνον νέους ἐκ τῆς περιοχῆς των ἢ καὶ ἐξ ἀπομακρυσμένων μερῶν τῆς Μακεδονίας.

Αἱ ὀργανώσεις τῶν ἐφήβων εἶχον τοὺς ἄρχοντας των. Ἐπὶ κεφαλῆς ὄλων ἦτο ὁ ἄρχων τοῦ γυμνασίου, ὁ γυμνασίαρχος,² ὅστις εἶχε τὴν γενικὴν ἐποπτεῖαν ἐπὶ τῶν φοιτῶντων εἰς τὸ γυμνάσιον. Ἐπὶ αὐτὸν ἴστατο ὁ ἐφήβαρχος,³ ὅστις ἐμερίμνα διὰ τὴν κατάταξιν τῶν ἐφήβων καὶ ἤσκει τὴν ἐποπτεῖαν τῶν ὑπὸ αὐτὸν ἐφήβων.⁴ Οὗτοι ἦσαν οἱ κυριώτεροι ἄρχοντες. Ἐκτὸς αὐτῶν ἀναφέρονται οἱ ἐπιμελούμενοι τῶν ἐφήβων⁵ καὶ ὁ ἐπιμελούμενος τοῦ ἀλείμματος.⁶ Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὅπου αἱ ἐφηβικαὶ ὀργανώσεις ἐτέλουν πιθανώτατα ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ θεοῦ Φούλβου,⁷ τὴν ἱερωσύνην τοῦ θεοῦ τούτου, τὴν ἀγωνοθεσίαν⁸ καὶ ἐνίοτε τὴν ἐφηβαρχίαν⁹ ἤσκουν ἐφηβοὶ ἢ νέοι ἐξ ἐφήβων προερχόμενοι.¹⁰

Ἐπιμελομένης,¹¹ τὸν ὅποιον συχνὰ συναντῶμεν εἰς τὰς ἐφηβικὰς ὀργανώσεις τῆς Λεργίδου, δὲν ἦτο ἄρχων, ἀλλ' εἰς τῶν ἐφήβων, τασσόμενος κατὰ τὴν παράταξιν εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν δεξιᾶ. Ὅπως δὲ ἦτο ἡ θέσις αὐτοῦ ἦτο τιμητικὴ καὶ θὰ ἐδίδετο εἰς ἐφηβον, διακρινόμενον διὰ τὸ παρυσιαστικὸν καὶ τὸ ἦθος του.

Β) *Οἱ νέοι.* Ἀραιότερον ἐμφανίζονται εἰς τὰς μακεδονικὰς πόλεις καὶ αἱ ἐνώσεις τῶν νέων. Τὰς συναντῶμεν εἰς ἐπιγραφὰς τῆς Ἀμφιπόλεως, τῆς Βεροίας, τῆς Θεσσαλονίκης, τῶν Σερρῶν καὶ ἀγνώστου πόλεως τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας (παρὰ τὸ σημ. Δοξᾶτον).¹² Ἐπειδὴ ὅμως αἱ ἐνώσεις αὐ-

¹ BCH 47 (1913) 83/4, ἀρ. 2 [= SEG 2, 73, ἀρ. 423].

² Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 216. Spomenik, ἔ.ἀ. στ. 1-15. ἀρ. 389, στ. 1-15.

³ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἔ.ἀ., στ. 3. Spomenik, ἔ.ἀ.

⁴ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 1. 261. Spomenik, ἔ.ἀ. 388, στ. 70. 90/1. ἀρ. 389, στ. 73/4. Β. Κ α λ λ ι π ο λ ί τ ο υ, Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλου 303-9.

⁵ Ἐπετηρ. Φιλοσ. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον. ἔ.ἀ. 301/2, ἀρ. 2, στ. 8/9.

⁶ Β. Κ α λ λ ι π ο λ ί τ ο υ, ἔ.ἀ. 305, στ. 7. Βλ. καὶ Spomenik, ἔ.ἀ. ἀρ. 388, στ. 91/2: διὰ τῆς τοῦ πατρὸς ἐπιμελείας.

⁷ Βλ. C. H. E d s o n, Harv. Stud. Class. Phil. 51 (1941) 135/36. Περὶ τοῦ θεοῦ Φούλβου, ὅστις κατὰ τὸν L. R o b e r t, Hellenica 2 (1946) 37 κέ., ἦτο ὁ ἐν νεαροῦ ἡλικίᾳ ἀποθανὼν υἱὸς τοῦ Μ. Αὐρηλίου Τ. Aurelius Fulvus Antoninus, βλ. ἐιδικώτερον C. H. E d s o n, ἔ.ἀ. καὶ L. R o b e r t, ἔ.ἀ.

⁸ Π ε λ ε κ ί δ η ς, ἔ.ἀ. 56 κέ. «Οἱ ἱερεῖς τοῦ θεοῦ Φούλβου» καὶ X. Μ α κ κ ὀ ν ὁ ν α ς, Ἐπετηρ. Φιλοσ. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον., ἔ.ἀ. 301 κέ., ἀρ. 2.

⁹ Π ε λ ε κ ί δ η ς, ἔ.ἀ. 62/3 κέ. ἀρ. 19. 62 κέ. ἀρ. 24. 26. Ἐπετηρ. Φιλοσ. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον., ἔ.ἀ. ἀρ. 2, στ. 6/7.

¹⁰ Βλ. L. R o b e r t, ἔ.ἀ. 41.

¹¹ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 261, στ. 11/2. Spomenik, ἔ.ἀ. ἀρ. 388, στ. 71. ἀρ. 389, στ. 75.

¹² Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 51. 811. 1084. ÖJh 1 (1898) 180 κέ., στ. 21. 30. 55. Μακεδονικά, ἔ.ἀ. 603/9, ἀρ. 29.

ταὶ προήρχοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ ἀτόμων, συνδεθέντων διὰ φιλίας κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐφηβείας τῶν,¹ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αὐταὶ ὑπῆρχον καὶ εἰς ὄσας πόλεις μᾶς παραδίδονται ὀργανώσεις ἐφήβων μόνον, π. χ. εἰς τὴν Ἔδεσσαν, τὴν Δερρίοπον, τὴν Λητὴν κ. ἄ., ὅχι δὲ καὶ νέων. Κύριον ἔργον τῶν νέων ἦτο ἡ ἀσκήσις τοῦ σώματος διὰ τῆς γυμναστικῆς καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς κοινωνικότητος μεταξὺ τῶν. Κατὰ πόσον ὁμος οὗτοι παραλλήλως ἐθεράπευον καὶ πνευματικώτερα ἔργα, δηλ. παρηκολούθουν καὶ θεωρητικὰ μαθήματα ἢ ἐσύχναζον εἰς βιβλιοθήκας, δὲν ἠμποροῦμεν νὰ εἰπώμεν τι. Ὅπωςδὴποτε κέντρον καὶ αὐτῶν ἦτο τὸ γυμνάσιον.² Δι' αὐτὸ οὗτοι καὶ ὅσοι ἄλλοι ἐσύχναζον εἰς αὐτὸ ἐκαλοῦντο «οἱ ἀπὸ τοῦ γυμνασίου».³ Οἱ νέοι ἀπετέλουν ἴδιον σῶμα, ὀργανωμένον κατὰ τὸ πρότυπον τῆς πόλεως. Εἶχον τὰς συνελεύσεις,⁴ διὰ τῶν ὁποίων ἐλάμβανον τὰς ἀποφάσεις, τοὺς ἄρχοντας, δηλ. τὸν γυμνασάρχον,⁵ τὸν ἱερέα (τοῦ γυμνασίου),⁶ τοὺς ταμίαις,⁷ τοὺς ἐπιμελητάς,⁸ καθὼς καὶ ἴδιον ταμεῖον.⁹ Πρὸς τούτους εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἀπονεύμουν τιμὰς εἰς διαπρέψαντας ἄρχοντάς των καὶ εἰς ἄνδρας τῆς πόλεως, εὐεργετήσαντας κατὰ τινα τρόπον αὐτοὺς καὶ τὸ γυμνάσιον, νὰ στεφανώσουν δηλ. αὐτοὺς «*θαλλοῦ στεφάνῳ*», νὰ ἀναθέσουν πρὸς τιμὴν τῶν βωμῶν ἢ ἀνδριάντα ἢ εἰκόνα χαλκῆν, νὰ ἀναγράψουν τὸ τιμητικὸν ψήφισμα εἰς στήλην λιθίνην καὶ νὰ τὸ τοποθετήσουν εἰς ἐμφανὲς σημεῖον τοῦ γυμνασίου.¹⁰ Ἐνίοτε τὰς τιμὰς αὐτὰς ἀπονέμουν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς βουλῆς τῆς πόλεως.¹¹

Γ') *Οἱ πρεσβύτεροι*. Ἐξ ὄλων τῶν ἐνώσεων τῶν ἡλικιῶν ἡ σημαντικώτερα ἀναμφιβόλως ἦτο ἡ τῶν πρεσβυτέρων. Ἡ ἔνωσις αὕτη μᾶς εἶναι γνωστὴ μὲ τὸν τεχνικὸν ὄρον «οἱ πρεσβύτεροι»¹² καὶ συνηθέστερον, ἀλλὰ μόνον ἐξ ἐπιγραφῶν τῆς Θεσσαλονίκης, μὲ τὸ περιεκτικὸν ὄνομα «*γερονσία*».¹³

¹ Βλ. F r. P o l a n d, Vereinswesen 93/4.

² Ὁ Jh, ἔ.ἀ. στ. 23. 60. Ἐπετηρ. Φίλος. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον., ἔ.ἀ. ἀρ. 1.

³ Ἐπετηρ. Φίλος. Σχολ. κλπ., ἔ.ἀ. ἀρ. 1, στ. 20.

⁴ Ἐπετηρ. Φίλος. Σχολ. κλπ., ἔ.ἀ. Ἐν Περὶ γάμψ αι συνελεύσεις τῶν νέων καλοῦνται *σύνδοδοι*, IGR 4, 349. 351, στ. 15.

⁵ Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 51. 811. Ὁ Jh, ἔ.ἀ. Ἐπετηρ. Φίλος. Σχολ. κλπ., ἔ.ἀ. στ. 6 κέ.

⁶ Ὁ Jh, ἔ.ἀ. στ. 49.

⁷ Ἐπετηρ. Φίλος. Σχολ. κλπ., ἔ.ἀ. στ. 25.

⁸ Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 811: *ἐπιμεληθέντος*.

⁹ Ἐπετηρ. Φίλος. Σχολ. κλπ., ἔ.ἀ. στ. 25/6.

¹⁰ Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 51. 811. 1084. Ὁ Jh, ἔ.ἀ. στ. 56 κέ.

¹¹ Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 51. 1084(γ). Ὅμοιως εἰς τὴν Τλῶν τῆς Λυκίας οἱ νέοι ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς γερονσίας τῆς πόλεως τιμοῦν τὸν αὐτοκράτορα Αἰγυσιον, CIG 4238 [= IGR 3, 546].

¹² Ὁ Jh, ἔ.ἀ. στ. 32 (Ἀμφίπολις).

¹³ Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἐφημερίς Ἀλήθεια 16 Σεπτεμβρίου 1904, στήλ. 4/5. 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 3. 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 23. 32. Π ε λ ε κ ί δ η ς,

Τὴν συναντῶμεν ἀπαξ εἰς τὴν Ἀμφίπολιν¹ καὶ ἐπανειλημμένως εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.² Ἐπίσης, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀξιωματοῦχος τις τῆς ἔδρας τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων Βεροίας φέρει τὸν τίτλον «*πρεσβυτεράρχης*»,³ δηλ. ἄρχων τῶν πρεσβυτέρων, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν πόλιν ταυτὴν ὑπῆρχε τοιαύτη ἔνωσις.⁴ Γερουσίαι ἠδύναντο νὰ συσταθοῦν εἰς μίαν πόλιν περισσότερα τῆς μιᾶς εἰς τὴν Θεσσαλονίκην γνωρίζομεν ὅτι κατὰ τὸ δεύτερον τέταρτον τοῦ 3ου μ. Χ. αἰῶνος ὑπῆρχον δύο.⁵ Ἡ παλαιότερα ἐκ τῶν παρατιδομένων εἰς τὰς ἐπιγραφὰς μακεδονικῶν γερουσιῶν εἶναι ἡ τῆς Ἀμφιπόλεως, ἀνήκουσα εἰς τὸν 1ον π. Χ. αἰῶνα, καὶ τελευταία μία τῆς Θεσσαλονίκης, δυναμένη νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν ἐποχὴν μετὰ τοῦ 253 καὶ 268 μ. Χ.⁶ Κατὰ ταῦτα ἡ γερουσία ὑπῆρχεν εἰς τὴν Μακεδονίαν καθ' ὅλους τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ πρὸ αὐτῶν. Αἱ γερουσίαι τοῦ τύπου αὐτοῦ δὲν ἦσαν πολιτικὰ σώματα, ὡς παλαιότερον ἢ τῆς Σπάρτης π. χ., ἀλλὰ κοινωνικαὶ ὀργανώσεις τῶν ἡλικιωμένων, ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ὑλικῶν συμφερόντων τῶν μελῶν καί, ἐφ' ὅσον τὸ ἐπέτρεπον αἱ σωματικαὶ δυνάμεις αὐτῶν, εἰς τὴν διὰ τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων καὶ ἄλλων μέσων ψυχαγωγῆσίν των. Πρὸς τούτοις αἱ γερουσίαι ἐλάμβανον μέρος, καθὼς δύναται τις νὰ συμπεράνη ἀπὸ τὴν σύνδεσιν τοῦ τίτλου «*πρεσβυτεράρχης*» μὲ τὰ «*Ὀλύμπια*», δηλ. τοὺς ἐν Βεροίᾳ τελουμένους ὑπὸ τοῦ κοινοῦ ἀγῶνας,⁷ μὲ ἄλλα πολιτικὰ ἢ θρησκευτικὰ σώματα εἰς τὰς ἐορτὰς καὶ τοὺς ἀγῶνας τῶν πόλεων καὶ συνέβαλλον διὰ τῆς οἰκονομικῆς τῶν ἐνισχύσεως καὶ τῆς προσωπικῆς παρουσίας τῶν μελῶν των εἰς τὸν λαμπρότερον ἐορτασμὸν τῶν ἀγῶνων. Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι αὐταὶ λόγῳ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς κοινωνικῆς θέσεως τῶν μελῶν, τὰ ὅποια συνήθως ἀνήκον εἰς τὰς ἀριστοκρατικὰς οἰκογενεῖας τοῦ τόπου, εἶχον μέγα κύρος καὶ ἐκτίμησιν εἰς τὸν λαόν. Δι' αὐτὸ βλέπομεν τὸν τίτλον τοῦ «*γερουσιάρχου*»,⁸ δηλ.

ἔ.ἀ. 58. ἀρ. 10: [γερ]ουσι (:) .

¹ ΌJh, ἔ.ἀ. 180 κέ., στ. 32.

² Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, ἔ.ἀ. Π ε λ ε κ ί δ η ς, ἔ.ἀ.

³ C h. E d s o n, ἔ.ἀ. Macedonica III, 196.

⁴ Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, Μακεδονικά τόμ. 3 (1953-55) 79 κέ. 102.

⁵ Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἐφημερίς Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 2 καὶ 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 23.

⁶ Κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν αἱ παρατιδόμεναι εἰς τὰς ἐπιγραφὰς γερουσίαι εἶναι: 1) Ἀμφιπόλεως, 1ος π.Χ. αἰών, 2) Θεσσαλονίκης, 221/22 μ.Χ., 3) Θεσσαλονίκης, δεύτερον τέταρτον τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος, 4) Βεροίας, μετὰ τὸ 242 μ.Χ., 5) Θεσσαλονίκης, 249 - 251 μ.Χ., 6) Θεσσαλονίκης, 261/62 μ.Χ. (περὶ τῆς χρονολογίας βλ. Π ε λ ε κ ί δ η ν, ἔ.ἀ. 26, 4) καὶ 7) Θεσσαλονίκης, 253 - 268 μ.Χ.

⁷ Περὶ τοῦ πρεσβυτεράρχου καὶ τῆς σχέσεώς του μὲ τὰ Ὀλύμπια τῆς Βεροίας βλ. Δ. Κανατσούλη, ἔ.ἀ. 99 κέ.

⁸ Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἐφημερίς Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ.

τοῦ προέδρου τῆς γερουσίας, νὰ φέρουν οἱ Μακεδόνες εἰς τὰ μνημεῖα τὸν μὲ τὸν ἴδιον ζῆλον καὶ ὑπερηφάνειαν, ὅπως καὶ τοὺς τίτλους τῶν δημοτικῶν ἀξιωματίων. Ἐνδεικτικὸν τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς ἐκτιμῆσεως, τὴν ὁποίαν ἔτρεφον οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων πρὸς τὸ σῶμα τοῦτο, εἶναι ὅτι ἄτομα, ἀνήκοντα εἰς ἀριστοκρατικούς κύκλους, εἰς τὴν γερουσίαν κάμνουν παραμυθητικὰς δωρεὰς ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ προσφιλῶν τῶν προσώπων.¹

Ἐκάστη γερουσία εἶχε τὴν ὀργάνωσίν της· εἶχε τὸν πρόεδρόν της, τὸν *γερουσιάρχην*, ἢ ὅπως ἐλέγετο εἰς τὴν Βέροian, τὸν *πρεσβυτεράρχην*.² Πρόεδρος δὲ ἠδύνατο νὰ εἶναι κατ' ἀρχὴν ὁ ἰδρυτὴς τῆς γερουσίας, ἢ θητεία ὅμως αὐτοῦ δὲν διήρκει, φαίνεται, πλέον τοῦ ἔτους.³ Τὴν προεδρίαν ἠδύνατο νὰ λάβουν καὶ γυναῖκες, αἱ *γερουσιάρχισσαι*.⁴ Δὲν γνωρίζομεν ὅμως ἂν αὐταὶ ἦσαν πρόεδροι ἀποκλειστικῶς γυναικεῶν γερουσιῶν ἢ ἠδύνατο νὰ εἶναι καὶ ἀνδρικῶν. Πρὸς τοῦτοις ἐκάστη γερουσία εἶχε τὸν *γυμνασιάρχον* της, ὅστις ἠδύνατο νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ πρόεδρος αὐτῆς.⁵ Ὁ γυμνασίαρχος ἠδύνατο νὰ ἀνήκη ταυτοχρόνως καὶ εἰς ἄλλην ὀργάνωσιν τῶν ἡλικιῶν. Εἰς τὴν Ἀμφίπολιν π.χ. οἱ νέοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι εἶχον κοινὸν γυμνασίαρχον.⁶ Βεβαίως ἐκάστη γερουσία εἶχεν ἰδικὸν της ταμεῖον, συντηρούμενον ἐκ τῶν συνεισφορῶν τῶν μελῶν καὶ ἐκ διαφόρων δωρεῶν.

5. Σχέσεις τῶν πόλεων πρὸς τὴν ρωμαϊκὴν διοίκησιν.

Ὅλαι αἱ πόλεις τῆς Μακεδονίας, ἔξαιρέσει τῶν «ἐλευθέρων», εὐρίσκοντο ἔναντι τῆς Ρώμης εἰς κατάστασιν πλήρους ὑποτελείας. Αὐταὶ ὄχι μόνον ὑπεχρεοῦντο εἰς τὴν καταβολὴν φόρου πρὸς τὴν κυρίαρχον Ρώμην, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἢ παραχωρηθεῖσα ἀρχῆθεν δημοτικὴ αὐτονομία περιοριζέτο οὐσιωδῶς ὑπὸ τοῦ ἐπαρχιακοῦ νόμου (*lex provinciae*) καὶ ὑπὸ τῶν διαφόρων διαταγμάτων τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν ἐκάστοτε διοικητῶν τῆς ἐπαρχίας.

3: τὸν *γυμνασιάρχον* καὶ *γερουσιάρχην*. ἀρ. 5: τὴν [ἀξιο]λογωτάτην | [ἀρχι]έριαν καὶ γε[ρονα]ιάρχισσαν (Βλ. καὶ Θεσσαλονίκης κατεσφρ. βιβλ. ἀνοιχθ. 2 καὶ σημ.). C. h. E d s o n, ἔ.ἀ. 196: ὁ μακεδονιάρχης[ς] καὶ ἀρχιερέως καὶ(ι) πρεσβυτεράρχης τῶν Ὀλυμπίων καὶ ἱεροφάντης[ς].

¹ Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἀλήθεια 16 Σεπτεμβρίου 1904, στήλ. 4/5 καὶ 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 32.

² Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, ἔ.ἀ. 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 3 καὶ 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 23. C. h. E d s o n, ἔ.ἀ.

³ Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, ἔ.ἀ. ἀρ. 3: τὸν *γυμνασιάρχον* καὶ *γερουσιάρχην* γερουσιῶν δύο, καὶ ἀρ. 23: *γυμνασιάρχσαντα* | *πανδημί δι' ὅλον ἔτους* καὶ *καταστήσαντα γερουσίας* | δύο.

⁴ Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, ἔ.ἀ. 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 5.

⁵ Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, ἔ.ἀ. ἀρ. 3.

⁶ Ὁ Jh 1 (1898) 181 κέ., στ. 21/2. 31/2. Ἐκτὸς τῆς Μακεδονίας γνωρίζομεν καὶ ἕνα «γυμνασιάρχσαντα Κορινθαί[λέων τῶν τ]ε νέων καὶ τῆς γερουσίας, IGR 3, 739 IX.

Ἦδη μετὰ τὸν 3ον μακεδονικὸν πόλεμον (167 π.Χ.) καὶ προτοῦ ἀκόμη καταστῆ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία, ἡ Μακεδονία ὑπεχρεώθη νὰ καταβάλλῃ εἰς τὴν Ρώμην τὸ ἡμισυ τῶν εἰσπραττομένων πρότερον κατ' ἔτος ὑπὸ τῶν Μακεδόνων βασιλέων φόρων, ἀνερχόμενον εἰς 100 τάλαντα ἑτησίως.¹ Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἡ χώρα διηρέθη εἰς τέσσαρας διοικητικὰς καὶ φορολογικὰς περιφερείας, τὰς γνωστὰς *μερίδας*. Ὑπεύθυνα ἔναντι τῆς Ρώμης διὰ τὴν εἰσπραξίν καὶ τὴν καταβολὴν τῶν φόρων ἦσαν τὰ συνέδρια τῶν μερίδων. Μετὰ τὸ 148, ὅτε ἡ Μακεδονία μετεβλήθη εἰς ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, οἱ εἰσπραττόμενοι ὑπὸ τῆς Ρώμης φόροι τῶν μακεδονικῶν πόλεων φαίνεται ὅτι παρέμειναν οἱ ἴδιοι.² Ἐπειδὴ ὁμοῦ δ' ἐπὶ τοῦ Αἰμιλίου Παύλου ἐπιβληθεὶς φόρος εἰς τοὺς Μακεδόνας ἦτο ἐνιαῖος (500 τάλαντα εἰς χρῆμα), πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ὁ ὑπὸ τῆς ἐπαρχίας καταβαλλόμενος κατ' ἀρχὰς θὰ ἦτο τοιοῦτος. Πιθανῶς οὗτος ἦτο ἓν εἶδος ἔγγειου φόρου (*tributum soli*). Ἀργότερον δὲ κατὰ τὸ κρατοῦν εἰς τὰς ἐπαρχίας φορολογικὸν σύστημα³ προσετέθη καὶ ὁ κεφαλικὸς (*tributum capitis*),⁴ ἡ ἴσως ὁ ἀρχικὸς συνολικὸς φόρος διεκρίθη εἰς ἔγγειον καὶ κεφαλικόν. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δημοκρατίας οἱ φόροι τῶν ἐπαρχιῶν ἔξεμισθοῦντο ἐν Ρώμῃ ὑπὸ τοῦ κράτους εἰς τοὺς δημοσιώνας, *publicanos*, οἵτινες ἀκολούθως διὰ τῶν πρακτόρων τῶν εἰσπραττομένων αὐτοὺς εἰς τὴν ἐπαρχίαν, συναποκομίζοντες φυσικὰ καὶ δι' ἑαυτοὺς ὄχι μικρὰν λείαν. Περὶ τοῦ συστήματος αὐτοῦ τῶν δημοσιωνῶν δὲν μᾶς παραδίδεται τι διὰ τὴν Μακεδονίαν, πρέπει ὁμοῦ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τοῦτο θὰ ἴσχυε καὶ εἰς αὐτήν, ἀφοῦ εἶχεν ἐπεκταθῆ εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἐπίσης

¹ Liv. 45, 29, 4: *tributum dimidium eius, quod rependissent regibus, pendere populo Romano*. Iust. 33, 2. Διόδ. 31, 8, 3. Πλουτ. Αἰμίλ. 28, 6: *ἐκατὸν τάλαντα Ρωμαίοις ὑποτελεῖν, ὃ πλεόν ἢ διπλάσιον τοῖς βασιλεῦσιν εἰσέφερον*. Eutrop. Brev. 4, 7, 3. Σύγκελλ. 267D. Ἰωάνν. Ἀντιοχ. παρὰ Müller, FHG 4, 558, 57.

² Περὶ τῶν ἐπιβληθέντων τὸ 148 εἰς τὴν ἐπαρχίαν φόρων δὲν μᾶς παραδίδεται τι. Ἐπειδὴ ὁμοῦ αἱ νομοθετικαὶ διατάξεις, αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὸ δημόσιον δίκαιον καὶ τὸ φορολογικὸν σύστημα, αἱ ἰσχύουσαι ἐν Μακεδονίᾳ ἀπὸ τῆς συνθήκης τῆς Ἀμφιπόλεως, ὑφίσταντο κατὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Λιβίου (45, 32, 7) καὶ τοῦ Ἰουστίνου (33, 2, 7: *legesque, quibus ad huc utitur, a Paulo accepit*) μέχρι τοῦλάχιστον τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου, συνάγομεν ὅτι τὸ ἴδιον φορολογικὸν σύστημα θὰ ἴσχυε κατ' ἀρχὰς καὶ μετὰ τὴν μεταρροπὴν τῆς Μακεδονίας εἰς ἐπαρχίαν. Bl. T. h. M o m m s e n, Römische Geschichte 2, 41 (13η ἔκδ.). Herzberg, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τόμ. 1, 345, 63 (μετάφρ. ἑλλ.). Ἄλλως ὁμοῦ Niese, Geschichte der griech. u. maked. Staaten 3, 335.

³ Bl. π.χ. B. K ü b l e r, ἑ.ἀ. 39 κέ. Walter Sch w a h n, RE 2R, VII, 10 κέ. ἐν λ. *Tributum und tributus*.

⁴ Εἰδικώτερον περὶ τοῦ *tributum capitis* καὶ τῶν κατηγοριῶν τῶν βλ. C. h. L. c r i v a i n, Daremberg - Saglio 5, 433/34. Fr. A b b o t - A. J o h n s o n, Municipal Administration in the Roman Empire, Princeton 1926, 119 κέ. W a l t e r S c h w a h n, ἑ.ἀ. 68/9.

περὶ τοῦ τρόπου τῆς εἰσπράξεως τῶν φόρων ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον καὶ περὶ τοῦ ρόλου τῶν πόλεων κατὰ τὴν συγκέντρωσιν αὐτῶν ἐκ μέρους τῶν δημοσιωνῶν τίποτε δὲν γνωρίζομεν. Φαίνεται ὅμως ὅτι αἱ παλαιαὶ φορολογικαὶ περιφέρειαι διειρηθῆσαν καὶ μετὰ τὸ 148 π.Χ., καθ' ὅσον αἱ μερίδες, αἰτινες ἀπέτελουν ταύτας ἀπὸ τοῦ 167 μέχρι τοῦ 148 π.Χ., ὑπῆρχον καὶ κατὰ τοὺς αυτοκρατορικοὺς ἀκόμη χρόνους.¹ Εἰς τοῦτο ἐνισχυόμεθα καὶ ἐκ τινος ἡμιεφθαραμένης ἐπιγραφῆς, περιεχούσης ἐπιστολὴν τοῦ αυτοκράτορος Ἀδριανοῦ πρὸς τὴν πόλιν Βέρροιν,² ὅπου ἀναφέρεται ποσὸν τι ἐκ 50.000 σηστερτίων (ἢ δηναρίων), τὸ ὁποῖον κατενέμετο εἰς τέσσαρα ἴσα μέρη, καθὼς δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τοῦ εὐθὺς ἀμέσως σημειουμένου ποσοῦ τῶν 12.500 σηστερτίων (ἢ δηναρίων), ἀποτελοῦντος τὸ τέταρτον τοῦ ἀνωτέρου ποσοῦ. Ἐπειδὴ εἰς τὴν ἰδίαν ἐπιγραφὴν ἀναφέρεται καὶ τὸ ἐπαρχιακὸν συνέδριον καὶ οἱ σύεδροι, τὸ ὧς ἄνω ποσὸν συσχείζεται μὲ τὸν φόρον τῆς ἐπαρχίας, κατανεμόμενον εἰς τέσσαρα ἴσα μέρη, ὅσαι δηλ. ἦσαν καὶ αἱ μερίδες. Κατὰ τοὺς αυτοκρατορικοὺς χρόνους κατηγορήθη τὸ σύστημα τῶν δημοσιωνῶν, ἀνετέθη δὲ ἡ εἰσπράξις τῶν φόρων τὸ μὲν εἰς τὰς κοινότητας τῆς ἐπαρχίας, τὸ δὲ εἰς εἰδικούς ὑπαλλήλους.³ Εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἐπαρχιακὴ ὀργάνωσις, τὸ κοινὸν δηλ. τῶν Μακεδόνων, τὸ ὁποῖον συνεκροτεῖτο ἐκ τῶν ἀποστελλομένων ὑπὸ τῶν πόλεων ἀντιπροσώπων (σύνεδροι), ἐκδηλοῖ τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ φορολογικὰ ζητήματα,⁴ πρὸς δὲ ὅτι πρόεδρος τις αὐτοῦ (ὁ ἀρχιρεὺς τῶν Σεβαστῶν τοῦ κοινοῦ Μακεδόνων) κατέβαλέ ποτε ἕξ ἰδίων ὀλόκληρον τὸν κεφαλικὸν φόρον (ἐπικεφάλιον) ὑπὲρ τῆς ἐπαρχίας,⁵ ἡμποροῦμεν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ κοινὸν ἤσκει ἐποπτεῖαν τινὰ κατὰ τὴν συγκέντρωσιν τῶν φόρων, συναρκαζόμενον μετὰ τῆς πολιτικῆς διοικήσεως, καὶ ἴσως ἦτο ὑπεύθυνον διὰ τὴν ἔγκαιρον καὶ τακτικὴν καταβολὴν αὐτῶν εἰς τὸ δημόσιον.⁶

¹ Βλ. Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων καὶ τὰ συνέδρια τῶν μερίδων, «Προσφορά εἰς Στ. Π. Κυριακίδην» Ἑλληνικά παραρτ. ἀρ. 4, 294 κέ.

² J. R. St. 30 (1940) 148 [=BCH 47 (1923) 184 = SEG 2, 69/70, ἀρ. 398]. Βλ. καὶ M. R o s t o v t z e f f, The social and economic History of the Roman Empire, Oxford 1926, 586, σμ. 3.

³ Βλ. M o m m s e n, Staatsrecht II⁹, 1017 κέ. H i r s c h f e l d, Kaiserl. Verwaltungsbeamte 68 κέ. 467. M a r q u a r d t, Römische Staatsverwaltung II⁹ 312. U. W i l c k e n, Grundzüge 212 κέ. O. S e e c k, Geschichte des Untergangs der alten Welt 2, 216 κέ. R o s t o v t z e f f ἐν Dizionn. Epigr. 3, 107 κέ. W a l t e r S c h w a h n, ἔ.δ. 67.

⁴ A. A. 57 (1942) 176, ἀρ. 9 [=L. R o b e r t, Hellenica 5 (1948) 29].

⁵ Bull. Inst. arch. russ. à Constantinople IV, 3 (1899) 170, ἀρ. 2 [=RA 37 (1900) 489, ἀρ. 131 = Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 148, ἀρ. 4]. Βλ. καὶ J. R. St. 30 (1940) 51. Rev. Phil. 65 (1939) 131, ἀρ. 2.

⁶ Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, Μακεδονικά τόμ. 3, 44/5.

Ποιαί ἦσαν αἱ φορολογικαὶ ὑποχρεώσεις τῶν «ἐλευθέρων» πόλεων (civitates liberae) κατὰ τὸν χρόνον τῆς δημοκρατίας ἔναντι τῆς Ρώμης δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος· δὲν γνωρίζομεν ἂν αὐταί, ὡς «ἐλεύθεραι»,¹ ἦσαν ἀπηλλαγμένα παντελῶς φόρων ἢ ὑπερχεοῦντο νὰ τελοῦν τοιοῦτους καὶ ποίους. Ὁπωσδήποτε ἐκ τῶν διατυπωμένων κατηγοριῶν τοῦ Κικέρωνος² κατὰ τοῦ Λευκίου Καλπουρνίου Πείσωνος Καισωνίου, ὅτι οὗτος κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀνθυπατείας του ἐν Μακεδονίᾳ ἐπέτυχε διὰ τοῦ κομματικοῦ του φίλου Ποπλίου Κλωδίου νὰ παραχωρηθῇ εἰς αὐτὸν κατὰ παράβασιν νόμου τινὸς τοῦ 59 π.Χ., διατάσσοντας τὴν αὐστηρὰν τήρησιν τῶν προνομίων τῶν ἐλευθέρων πόλεων, τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίη εἰς τὴν οἰκονομικὴν διοίκησιν αὐτῶν καὶ εἰς δικαστικά ζητήματα, ἀφορῶντα εἰς αὐτὰς καὶ τοὺς Ρωμαίους πιστωτάς, συμπεραίνομεν ὅτι αἱ ἐλεύθερα πόλεις εὐρίσκοντο τοῦλάχιστον εἰς πλεονεκτικωτέραν θέσιν τῶν ὑπηκόων.³ Κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς ὅμως χρόνους μὲ τὴν ἐπελθούσαν μεταβολὴν εἰς τὰς ἐλευθέρας πόλεις ὡς πρὸς τὸ δημόσιον δίκαιον⁴ αὐταὶ ἐπλήρωνον φόρους, ὅπως καὶ αἱ civitates stipendiariae.⁵ Πράγματι εἰς τὸ δόγμα τῆς ὀρεστικῆς πολιχνῆς τῶν Βαττυναίων βλέπομεν «διάταξιν» τοῦ Γεντιανοῦ (περὶ τὸ 118

¹ Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὰς πιστεῦνται ὅτι αἱ «ἐλεύθεραι» πόλεις εἰς προγενεστέραν τοῦλάχιστον ἐποχὴν εἶχον αὐτοτέλειαν καὶ ἀνεξαρτησίαν πολιτικὴν καὶ ὡς ἐκ τούτου, κατὰ τὴν κρατούσαν εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἀντίληψιν, ἦτο ἀσυμβίβαστον νὰ εἰσπράττῃ ἀνεξάρτητος πολιτεία φόρους παρ' ἄλλης ἀνεξαρτήτου. Ὅσοι δὲν διακρίνουν διαφορὰν κατ' εἶδος μεταξὺ τῶν πόλεων τούτων καὶ τῶν ἐλευθέρων καὶ συμμάχων (liberae et foederatae) ἢ τῶν ἐλευθέρων καὶ ἀτελῶν (liberae et immunes). Κατ' αὐτοὺς ἡ παρεχομένη ἐλευθερία (libertas) συνωδεύετο καὶ ὑπὸ τῆς ἀτελείας (immunitas). Βλ. M. V o i g t, Jus naturale 2 (1858) 273. A b b o t t-J o h n s o n, ἔ.ἀ. 40. H. L a s t, CAH XI, 450/51. G. H. S t e v e n s o n, Roman provincial Administration, Oxford 1949, 164/65. Ἄλλοι ἀντιθέτως παραδέχονται ὅτι αὐταὶ ἦσαν ἀπλῶς αὐτόνομοι, ἀλλὰ φόρον ὑποτελεῖς εἰς τοὺς Ρωμαίους. Βλ. M a r q u a r d t, Römische Staatsverwaltung 247 κέ. M o m m s e n, Römische Geschichte 2 (1925) 382.

² Cic. de prov. cons. 3, 6, 4, 7 καὶ in Pison. 16, 37, 24, 57.

³ Ὁ M a r q u a r d t, Römische Staatsverwaltung 78/9 ἀπαριθμεῖ ἔξ προνόμια, παραχωρηθέντα ὑπὸ τῶν Ρωμαίων εἰς τὰς ἐλευθέρας πόλεις: 1) τὸ δικαίωμα νὰ δικάζουν αἱ ἴδιαι τοὺς πολίτας των καὶ τοὺς ἐγκατεστημένους εἰς τὴν περιόχην των Ρωμαίους, 2) νὰ διαχειρίζονται τὰ οἰκονομικά των, 3) ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὴν στάθμευσιν ρωμαϊκῶν φρουρῶν, 4) ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὸν ἔγγειον φόρον τῶν Ρωμαίων, 5) τὸ δικαίωμα νὰ εἰσπράττουν δασμοὺς ἐντὸς τῆς περιόχης καὶ 6) τὸ δικαίωμα τῆς νομισματοκοπίας. Βλ. καὶ L i e b e n a m, Die Städteverwaltung 465.

⁴ M. V o i g t, ἔ.ἀ. 770.

⁵ Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ἐλευθερία (libertas) καὶ ἡ ἀτέλεια (immunitas) διεκρίνοντο σαφῶς. Πᾶσα δὲ πόλις καλουμένη «ἐλευθέρα» δὲν ἦτο ἀπηλλαγμένη φόρων, εἰμὴ ἐκεῖναι, εἰς τὰς ὁποίας εἶχε παραχωρηθῇ ἡ immunitas. Βλ. H. L a s t, ἔ.ἀ. 451.

μ.Χ.),¹ ἀφορῶσαν εἰς ἀπογραφὴν καὶ ἀποτίμησιν τῶν περιουσιῶν τῆς ἐπαρχίας, νὰ ἰσχύη καὶ διὰ τοὺς «ἐλευθέρους» Ὁρέστας.² Αἱ ἀποτιμήσεις³ αὐταί, αἰτίνες ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου ἐνηγοῦντο κατὰ καιροὺς εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος, εἶχον βέβαια σχέσιν μὲ τὸν καθορισμὸν καὶ τὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων. Ὅτι δὲ ὑπὸ τύπον φόρων καὶ εἰσφορῶν εἰσπεράττητο ἕκ μέρους τοῦ δημοσίου χρήματα ἀπὸ τοὺς Βαττυναίους καὶ γενικώτερον ἀπὸ τοὺς Ὁρέστας ἐπιμαρτυρεῖ ἢ ἐν αὐτῇ τῇ ἐπιγραφῇ παρουσία τοῦ φίσκου (fiscus), τοῦ αὐτοκρατορικοῦ δηλ. ταμείου, μνημονευομένου παραλλήλως πρὸς τὸ τῆς πόλεως.⁴ Τοῦτο βεβαίως θὰ ἴσχυε καὶ διὰ τὰς ἄλλας civitates liberas τῆς Μακεδονίας.

Ἀμφότεραι αἱ κατηγορίαι τῶν πόλεων, αἱ τε ὑπήκοοι καὶ αἱ ἐλεύθεραι, πλὴν τῶν ἀνωτέρω φορολογιῶν ὑπέκειντο καὶ εἰς ἄλλα βάρη, τακτικά καὶ ἔκτακτα. Ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς ὑποφόρου πόλεως Λητῆς μανθάνομεν ὅτι πολίτης τις αὐτῆς, ὁ Μάνιος Σαλαρίου Σαβεῖνος, παρέσχε κατὰ τὰς διελεύσεις τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων (ταῖς | τοῦ κυρίου Καίσαρος τῶν στρατευμάτων διοδείαις) πρὸς κάλυψιν τοῦ ἀναλογοῦντος εἰς τὴν Λητὴν ποσοῦ ἐπιτηδείων διὰ τὴν διατροφήν αὐτῶν 400 μεδίμνους σίτου, 100 μεδίμνους κριθῆς, 60 μεδίμνους κνάμων καὶ 100 μετρητὰς οἴνου εἰς τιμὴν πολὺ κατωτέραν τῆς ὑπαρχούσης εἰς τὴν ἐλευθέραν ἀγορὰν (πολὺ τῆς | οὐσης τιμῆς εὐνοότερον).⁵ Ὁ Α. Η. Μ. Jones (ἔ. ἀ. 143), ἄλλως ἐννοῶν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὴν ἐπιγραφὴν, πιστεύει ὅτι ἡ πόλις διὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνωτέρω εἰδῶν ἀπεζημιώθη ἕκ μέρους τοῦ δημοσίου, ἀλλ' εἰς τιμὴν κατωτέραν τῆς τρεχούσης, καὶ ὅτι χάρις εἰς τὴν γενναιοδορίαν τοῦ Μανίου Σαλαρίου Σαβεῖνου ἐβάστασε τὴν ζημίαν. Τὸ πρᾶγμα, νομίζω, ἐκτίθεται σαφῶς εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ὅ ἐν λόγῳ εὐεργέτης δὲν ἐκάλυψε τυχὸν ζημίαν ἐκ τῆς ἀποζημιώσεως τοῦ δημοσίου πρὸς τὴν πόλιν, ἀλλὰ ἐπώλησεν εἰς αὐτὴν τὸ ἀναλογοῦν ποσὸν τροφίμων, τὸ ἐπιδικασθὲν εἰς αὐτὴν πρὸς διατροφήν τῶν διερχομένων στρατευμάτων, εἰς τιμὴν κατωτέραν τῆς τρεχούσης καὶ δι' αὐτὸ τιμᾶται ὑπὸ τῆς πατρίδος. Ὅπως δὲ καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφῆς δὲν ἐξάγεται ὅτι ἡ πόλις ἀπεζημιώθη ἕκ μέρους τοῦ δημοσίου. Πρέπει λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ Λητὴ, ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι πόλεις τῆς ἐπαρχίας, ὑπεχρεοῦτο νὰ παραδῶσῃ ἀνάλογον ποσὸν τροφίμων καὶ ἄλλων εἰδῶν

¹ Bl. G r o a g, RE 2R, V, 659/60 ἐν λ. Terentius, ἀρ. 48.

² J. H. St. 33 (1913) 337/38, ἀρ. 17, στ. 17.

³ Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους διενεργουμένων ἀποτιμήσεων (census) βλ. G. H u m b e r t ἐν Daremberg - Saglio 1, 2, 1006 κέ. Kubitschek, RE III, 1918 κέ. ἐν λ. census.

⁴ J. H. St., ἔ. ἀ. στ. 29 - 30: ἀποδοῦναι εἰς φίσκον δηνάκια πεντακισχίλια καὶ ἄλλα τῇ πολιτείᾳ δηνάκια πεντακισχίλια.

⁵ BSA 23 (1918/19) 72 κέ., ἀρ. 7 [= SEG 1, 64, ἀρ. 276].

(annona) πρὸς συντήρησιν τῶν στρατευμάτων καὶ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων τῆς ἐπαρχίας εἰς τὰς δημοσίας ἀποθήκας (horrea) ὑπὸ τύπον ἀμέσου φόρου. Ὡς τοιοῦτον δὲ θεωροῦν τὴν annona militaris καὶ οἱ Humbert, Oehler καὶ ἄλλοι ἐρευνῶνται.¹ Πλὴν τῶν διαλαμβανομένων εἰς τὴν ἐπιγραφὴν εἰδῶν αἱ πόλεις ὄφειλον νὰ παράσχουν κρέας, ἔλαιον, ὄξος, χόρτον διὰ τὰ ὑποζύγια τοῦ στρατοῦ, ξύλα καὶ δέρματα διὰ τὴν κατασκευὴν δορῶν καὶ ἀσπίδων καὶ ἐνδύματα ἀκόμη.² Αἱ ὑποχρεώσεις αὐταὶ πολλάκις ἐγίνοντο ἐπαχθέσταται διὰ τὰς πόλεις, ἰδίως δι' ὅσας εὐρίσκοντο πλησίον τῶν στρατιωτικῶν ὁδῶν, ὁπόθεν διήρχοντο τὰ στρατεύματα.³

Εἰς ἐπιστολὴν αὐτοκράτορος (ἢ διοικητοῦ τῆς ἐπαρχίας)⁴ πρὸς τὴν ἐλευθέραν πόλιν Ἡράκλειαν τὴν Λυγκηστικὴν καθορίζεται ὁ τρόπος, καθ' ὃν πρέπει νὰ γίνῃ ἡ συγκέντρωσις εἰδικοῦ φόρου, ἐπιβληθέντος διὰ τὴν ἐπισκευὴν δρόμου τινός, πιθανῶς τῆς Ἑγνατίας.⁵ Ἐπειδὴ εἰς τὴν ἐπιστολὴν ἀναφέρεται ὅτι προηγουμένως εἶχεν ἐκδοθῆ ἡ γενικὸν διάταγμα (κοινὸν διάταγμα) ὑπὸ τοῦ ἰδίου, καθορίζον τὸν τρόπον τῆς στρώσεως τῶν ὁδῶν, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ ἐπισκευὴ τῆς ὁδοῦ δὲν ἐγίνετο ὑπὸ μόνῃς τῆς Ἡρακλείας, ἀλλὰ καὶ ὑπ' ἄλλων πόλεων, πιθανῶς ὑπ' ὅλων τῶν κατὰ μῆκος τῆς Ἑγνατίας εὐρισκομένων ἐλευθέρων πόλεων τῆς Ἄνω Μακεδονίας.⁶ Κατὰ ταῦτα λοιπὸν αἱ ἐλευθεραὶ πόλεις ὑπεχρεοῦντο εἰς τὴν καταβολὴν εἰδικοῦ φόρου διὰ τὴν κατασκευὴν ἢ ἐπισκευὴν τῶν δημοσίων ὁδῶν, ἰδιαίτερος τῶν στρατιωτικῶν. Καὶ ναὶ μὲν αἱ στρατιωτικαὶ ὁδοὶ (viae militares) τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατεσκευάζοντο εἰς τὰς ἐπαρχίας ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν διοικητῶν ἢ τῶν ἐπιτρόπων (procuratores) μὲ προσωπικὴν ἐργασίαν τῶν στρατιωτῶν τῶν λεγεῶνων καὶ μὲ ἔξοδα τοῦ κρατικοῦ ταμείου,⁷ οὐχ ἤττον ὅμως καὶ αἱ πόλεις ἐνίοτε ἀνελάμβανον τὴν δα-

¹ G. Humbert, *Annona militaris* ἐν *Daremberg-Saglio* 1, 279. Oehler RE I, 2320/21 ἐν λ. *Annona militaris*. Hertzb erg, ἔ.ἀ. 2, 9, σμ. 5. M. N. Tod, *BSA* 23 (1918/19) 78.

² C o d. T h e o d. I, 22, 4. *Papyr. Oxyr.* 1115. 1414, 19. 1415, 5-7. *Pap. Tebt.* 403. *Pap. Leipz.* 57.

³ Βλέπε τὰ διατυπούμενα παράπονα ὑπὸ τῶν Σκαπτοπαρηγῶν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Γορδιανὸν (238 μ.Χ.) διὰ τὰς κακοπαθείας τῶν ἐκ μέρους τῶν διερχομένων διὰ τοῦ ἐδάφους τῶν στρατιωτῶν ἐν ἐπιγραφῇ CIL 3, 12336 [= IGR 1, 674 = Ditt. Syll. II, 888].

⁴ Βλ. P. C o l l a r t, *BCH* 59 (1935) 414, σμ. 3.

⁵ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἄρ. 247 [= *BCH* 21 (1897) 161/62 = *REG* 47 (1934) 33]. Βλ. καὶ L a r s e n, *Roman Greece* 45⁸, σμ. 23, ἐνθα καὶ συμπληρώσεις καὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς.

⁶ Βλ. L a r s e n, *Roman Greece*, ἔ.ἀ.

⁷ G. L a f a y e ἐν *Daremberg - Saglio* 3, 1898. V. C h a p o t ἐν *Daremberg - Saglio* 5, 787 ἐν λ. *via*. A.H.M. J o n e s, *The Greek City* 140.

πάνην, ἀπὸ δὲ τοῦ 3ου αἰῶνος κανονικῶς.¹ Τοῦτο διαπιστώνομεν διὰ τὴν Μακεδονίαν ἐκ τῶν *μυλιαρίων*, δηλ. τῶν μαρμαρίνων ἐκείνων στηλῶν, αἵτινες ἐστήθησαν κατὰ μῆκος τῶν στρατιωτικῶν ὁδῶν ἀνὰ πᾶν ρωμαϊκὸν μίλιον καὶ ἐδήλουν τὰς μεταξὺ τῶν ἀποστάσεις. Ὅσα ἐξ αὐτῶν φέρουν τὸ ὄνομα τῆς πόλεως κατ' ὀνομαστικὴν, κατὰ δοτικὴν δὲ ἢ αἰτιατικὴν τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνατίθεται τὸ μυλιάριον, δεικνύουν ὅτι ὄχι μόνον ταῦτα κατεσκευάσθησαν μετὰ τὴν ἐξοδα τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ τὸ τμήμα τῆς ὁδοῦ, τὸ ὁποῖον συνήθως σημειώνεται εἰς αὐτά.² Τοιαῦτα πόλεις, αἵτινες μνημονεύονται ὀνομαστικῶς εἰς τὰ μυλιάρια ἢ δύνανται κατὰ συμπερασμὸν νὰ καθορισθοῦν, εἶναι ἢ Ἀμφίπολις,³ ἢ Ἐδεσσα,⁴ ἢ Θεσσαλονίκη,⁵ οἱ Στόβοι (*municipium Stobensium*),⁶ ἄλλαι πόλεις ἄγνωστοι τῆς Λυγκηστίδος καὶ τῆς Ἑορδαίας.⁷ Ὅλα τὰ μυλιάρια, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν εἰς τὰς πόλεις αὐτάς, εἶναι τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων καὶ δὴ τοῦ 2ου, 3ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος, προέρχονται δὲ ὄχι μόνον ἐξ ἐλευθέρων πόλεων, ἀλλὰ καὶ ὑπηκόων καὶ ἐν ἐκ τῆς ἰσοπολιτίδος πόλεως τῶν Στοβαίων. Ἄρα αἱ πόλεις τῆς Μακεδονίας, ὑπήκοοι, ἐλεύθεραι καὶ ρωμαϊκαὶ ἀποικίαι, ὑπερρεοῦντο ἀπὸ τοῦ 2ου τοῦλάχιστον μ.Χ. αἰῶνος νὰ ἀναλάβουν μετὰ ἴδια ἐξοδα τὴν κατασκευὴν καὶ συντήρησιν τοῦ τμήματος τῆς στρατιωτικῆς ἢ τῆς δημοσίας ὁδοῦ, τὸ ὁποῖον εὗρισκτο ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῶν (*territorium*), ἐκτὸς ἂν τὸ ἴδιον κράτος ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν ταυτήν.

Πλὴν τῶν ὑποχρεώσεων, αἵτινες ἀφεώρων εἰς τὴν συντήρησιν τῶν διερχομένων στρατευμάτων, αἱ πόλεις συμμετείχον κατὰ τινα τρόπον καὶ τῆς κατὰ καιροὺς διενεργουμένης ἐν Μακεδονίᾳ στρατολογίας νεοσυλλέκτων διὰ τὰς ρωμαϊκὰς λεγεῶνας, εἰς ἐξαιρετικὰς δὲ ἀνάγκας, ἰδίως ὅταν ἠπειλεῖτο αὐτὴ ἢ ἀσφάλειά τῶν, ὑπερρεοῦντο νὰ δώσουν σώματα στρατιωτῶν εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ ἀγωνιζομένου ρωμαϊκοῦ στρατοῦ.⁸ Ἦδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν

¹ A.H.M. Jones, ἔ.ἀ.

² Δήμιτσα, ἀρ. 866 [= BCH 19 (1895) 111 = J.H.St. 16 (1896) 315/16, ἀρ. 10]. ÖJh 6 (1903), Beibl. 10/1, ἀρ. 13. Ἀθηνᾶ 25 (1913) 432 κέ., ἀρ. 8 (Bl. καὶ C h. E d s o n, Cl. Phil. 46 (1951) 8]. 21 [= C h. E d s o n, ἔ.ἀ. 4/5]. BCH 47 (1923) 187 κέ., εἰκ. 11. AE 1932, Ἀρχ. Χρον. 2, ἀρ. 17. C h. M a c a r o n a s, Via Egnatia and Thessalonike ἐν Studies presented to David Moore Robinson 380 κέ.

³ Δήμιτσα, ἀρ. 866.

⁴ BCH 47 (1923) 187/88 καὶ εἰκ. 11.

⁵ C h. M a c a r o n a s, ἔ.ἀ. 381, στ. 18/9.

⁶ CIL 3, 12316 [= ÖJh, ἔ.ἀ.]. Οἱ Στόβοι μόνον ἐκ τῶν ἀνωτέρω πόλεων ἐκείνου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἢ ὁποῖα συνήγωνε τὴν Θεσσαλονίκην μετὰ τὴν Μοισίαν (V. C h a p o t, ἔ.ἀ. 811. G e y e r, RE XIV, 678). Αἱ ἄλλαι εὗρισκοντο κατὰ μῆκος τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ.

⁷ Bl. C h. E d s o n, ἔ.ἀ. 4 κέ., ἀρ. 2. 3. 4.

⁸ Ditt. Syll. II², 700, στ. 24/5: καὶ ἐτέρους μὲν στρατιώτας ἐπὶ συμμαχίαν παρὰ

ἐμφυλίων πολέμων διενηργεῖτο εὐρυτάτη στρατολογία εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας καὶ φυσικὰ καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὅπου, ὡς γνωστόν, διεξήχθη μέγα μέρος τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ κατάσταση αὕτη ἐξηκολούθησε καὶ ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ στρατολογία τῶν νεοσυλλέκτων ἐγένετο δι' εἰδικῶν στρατολόγων (*dilectatores*) ἐκ τῆς τάξεως τῶν συγκλητικῶν ἢ τῶν ἱππέων, ἐπὶ τούτῳ ἀποστελλομένων εἰς τὰς ἐπαρχίας.¹ Διὰ τὴν Μακεδονίαν δὲν μᾶς παρεδόθη τι περὶ τῶν στρατολογιῶν αὐτῶν.² Πρέπει ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἐδῶ θὰ συνέβαινε ὅ,τι καὶ εἰς τὰς πόλεις τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν.³ Αἱ πόλεις δηλ. θὰ εἶχον κατ' ἀρχὴν τὴν μέριμναν τῆς ἐξευρέσεως νέων, ἐπιθυμούντων νὰ καταταγοῦν εἰς τὸν ρωμαϊκὸν στρατὸν, κατόπιν δὲ θὰ παρέπεμπον αὐτοὺς εἰς τοὺς στρατολόγους πρὸς ἐπιλογήν. Πρέπει δὲ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι πολλοὶ νεαροὶ Μακεδόνες, ἰδιαίτερος ὅσοι κατήγοντο ἐκ τῆς ὄρεινῆς καὶ πτωχῆς Ἄνω Μακεδονίας, θὰ ἐπροτίμων νὰ καταταγοῦν εἰς τὸν ρωμαϊκὸν στρατὸν, δολοφονούμενοι ἀπὸ τὰ πολλαπλὰ ὄφελήματα, τὰ ὁποῖα προσεπόριζεν εἰς αὐτοὺς ἢ ἰδιότης τοῦ Ρωμαίου στρατιώτου.⁴ Πράγματι εἰς τὰς ἐπιγραφὰς συναντῶμεν ρευστὸν ἀριθμὸν στρατιωτῶν ἐκ Μακεδονίας. Οὗτοι προέρχονται ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν ἀποικιών, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐλευθέρων καὶ τῶν ὑποτελῶν πόλεων. Εἶναι δὲ οἱ ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν ἀποικιῶν προερχόμενοι ἐν ἀναλογία πολὺ περισσώτεροι, δὲν εἶναι ἀσήμαντοι ὅμως καὶ οἱ ἐκ τῶν ἄλλων πόλεων. Συναντῶμεν λοιπὸν στρατιώτας ἢ στρατιωτικοὺς βαθμοῦχους, ἀφυπηρητήσαντας ἢ ἐν ἐνεργῶ ὑπηρεσίᾳ ὄντας, ἐκ τῶν ἀποικιῶν Φιλίππων,⁵ Δίου⁶ (μετὰ τῶν περιοχῶν τῶν)

τῶν Μακεδόνων οὐ κέραιε μεταπέμψασθαι (χρόνιοι τῆς δημοκρατίας, 119/18 π.Χ.). Βλ. A.H.M. Jones, *The Greek City* 126.

¹ Βλ. π.χ. Liebenam, RE V, 618 ἐν λ. *Dilectus*. A.H.M. Jones, *The Greek City* 142.

² Ἐκ τῆς γειτονικῆς ἐπαρχίας Θράκης γνωρίζομεν ἀνόνημόν τινα ἀξιωματοῦχον, ἀποσταλέντα εἰς αὐτὴν πρὸς στρατολογία: *πεμφθέντα ἐπὶ στρατολογίαν ἀπὸ Ρωμ[αίων] εἰς τὴν αὐτὴν ἐπαρχίαν*, IGR 1, 824. [=BCB 4 (1880) 507, ἀρ. 1].

³ Βλ. A.H.M. Jones, ἔ.ἀ. 144.

⁴ Βλ. H. Dessau, *Geschichte der römischen Kaiserzeit* 1 (1924) 291.

⁵ CIL 3, 641. 645. 646. 647 [= Δήμιτσα, ἀρ. 954. 956. 994. 1000]. 648. 2031. 2717. 5636 [= Δήμιτσα, ἀρ. 971]. 7334 [= ILS 2080 = Δήμιτσα, ἀρ. 969]. 14206, 14. 14507 [= ÖJh 4 (1901), Beibl. 91, στ. 18]. 4933. 6, 2382a, 1. 3559, στ. 9 [= ILS 9081]. 3597. 32515b, 32. 32516. 32518a. 32520a, col. 3, στ. 10. 32624. 32624b, στ. 3. 4. 5. 20. 24. 33625a, στ. 12. 14. 32625b, στ. 3. 8, 1026 [= ILS 2127]. 9, 4684 [= ILS 2460 = Δήμιτσα, ἀρ. 970]. ÖJh 4 (1901), Beibl. 98. 17 (1914) 151/52. 37 (1948), Beibl. 240 κέ., ἀρ. 1. BCH 47 (1923) 63, ἀρ. 23. 87, ἀρ. 5 [= 57 (1933) 358]. 56 (1932) 213 κέ., ἀρ. 8. 9. 57 (1933) 321 κέ., ἀρ. 4. 19. 20. 25(γ). 34. 61 (1937) 417, ἀρ. 11 [= RA σειρ. 6, 12 (1938) 324, ἀρ. 55]. 418, ἀρ. 12. Bull. Inst. arch. Bulg. 6 (1930/31) 144 κέ. [= RA σειρ. 5, τόμ. 37 (1932) 203/4, ἀρ. 27]. AE 1950/51, 55 κέ., ἀρ. 2 [= RA 40 (1952) 233, ἀρ. 224]. 3. 4. 14. P. Collart, *Philippes* 293/94.

⁶ Δήμιτσα, ἀρ. 190. Γ. Οικονόμου, ἔ.ἀ. 32 κέ., ἀρ. 52. 55. 57.

ἰσπολίτιδος πόλεως τῶν Στοβαίων,¹ ἐκ τῶν πόλεων καὶ περιοχῶν Ἀλμοπίας,² Ἀλώρου,³ Ἀμιφιπόλεως,⁴ Βεροίας,⁵ Δερριόπου (ἢ Στυβέρρας),⁶ Ἐδέσσης,⁷ Ἐορδαίας,⁸ Εὐρωποῦ,⁹ Ἡρακλείας Λύγκου,¹⁰ Ἡρακλείας Σιντικῆς,¹¹ Θεσσαλονίκης,¹² Λητῆς,¹³ Λυχνιδου,¹⁴ Πελαγονίας¹⁵ καὶ ἄλλων τινῶν, τῶν ὁποίων ὁ καθορισμὸς δὲν εἶναι δυνατός.¹⁶ Ὅλοι οἱ στρατεύμενοι ἐκ τῶν μερῶν τούτων δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν γηγενεῖς. Οἱ προερχόμενοι ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν ἀποικιῶν ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον ρωμαϊκῆς ἢ ἰταλικῆς καταγωγῆς,¹⁷ ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων περιοχῶν ὑπῆρχον πολλοὶ μὴ μακεδονικῆς

¹ CIL 16, 78. Röm. Mitt. 5 (1890) 90. RA σειρ. 4, τόμ. 16 (1910) 453/54, ἀρ. 173 [= Spomenik 1909, ἀρ. 146 = ὉJh 13 (1910), Beibl. 216/17, ἀρ. 29]. ὉJh 24 (1929) 85, ἀρ. 2. 26 (1930) 68/9. 28 (1933) 138/39, ἀρ. 12. Spomenik 75 (1933) 22 κέ. ἀρ. 42. 51.

² ΠΑΕ 1934, 70.

³ Bosn. Mitt. 12 (1912) 132.

⁴ ΑΕ 1932, Ἀρχ. Χρον. 2/3, ἀρ. 24.

⁵ CIL 6, 3559 [= ILS 9081]. 32624b, στ. 6. 26. ILS 2157. J.R.St. 31 (1941) 24.

⁶ CIL 9, 6155. Δήμιτσα, ἀρ. 270. 281. 282.

⁷ CIL 3, 14492. ΑΕΜ 18 (1888) 190, ἀρ. 7 [= Δήμιτσα, ἀρ. 34]. Ath. Mitt. 27 (1902) 312, ἀρ. 19 [= Année épigraph. 1903, ἀρ. 323].

⁸ CIL 10, 2, 8219. Ἀθηνᾶ 25 (1913) 430 κέ., ἀρ. 13.

⁹ ὉJh 4 (1901), Beibl. 86, στ. 26b.

¹⁰ Δήμιτσα, ἀρ. 222. 250. BSA 18 (1911/12) 170, ἀρ. 3. Spomenik 75 (1933) 13, ἀρ. 22.

¹¹ CIL 6, 222 [= ILS 2161]. 2645 [= ILS 2030 = Δήμιτσα, ἀρ. 846]. 2767 [= ILS 2032]. 13, 2, 2, 8552. ILS 2255. Spomenik 77 (1934) 9, ἀρ. 3 [= RA 1934, 2, 283, ἀρ. 205].

¹² CIL 3, 3528 [= Δήμιτσα, ἀρ. 606]. 13483 [= ΑΕΜ 18 (1895) 213, ἀρ. 4]. 14149, 4 [= RA 37 (1900) 502, ἀρ. 161]. 6, 2382a, 1. 2646. 2679 [= Δήμιτσα, ἀρ. 600. 601]. 2886. Δήμιτσα, ἀρ. 419. 597. 602. 603. ΑΕΜ 17 (1894) 117 [= ILS 9009 = Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 19]. K u b i t s c h e k, Imperium Romanum tributum descriptum 244. ὉJh 4 (1901), Beibl. 89, στ. 2a. Πελεκίδης, ἔ.ἀ. 52 κέ., ἀρ. 4. 11. RA 10 (1937) 376, ἀρ. 144. ΑΕ 1950/51, 72 κέ., ἀρ. 16, 17.

¹³ Δήμιτσα, ἀρ. 689 [= ILS 8873].

¹⁴ CIL 9, 1602. Spomenik 75 (1933) 58, ἀρ. 176.

¹⁵ CIL 3, 2017. 3350. 6, 2382b, 8. 8, 2865. Spomenik, ἔ.ἀ. 22, ἀρ. 43 [= Δήμιτσα, ἀρ. 249]. 24, ἀρ. 51. 98 (1941 - 48) 165, ἀρ. 341. 342. BCH 47 (1923) 277.

¹⁶ ILS 2163. 2345. Bull. Inst. arch. Bulg. 12 (1938) 286, ἀρ. 7. Δήμιτσα, ἀρ. 303 [= Ath. Mitt. 50 (1925) 135].

¹⁷ Βλ. π.χ. CIL 3, 592. 644. 646. 647. 648. 3597. 7334. 14507. 6, 32624b, στ. 3. 32625a, στ. 14. 8, 1026. 9, 4684. Δήμιτσα, ἀρ. 190. ὉJh 13 (1910), Beibl. 216/17, ἀρ. 7. 17 (1914) 152. 159. BCH 47 (1923) 63, ἀρ. 23. 87, ἀρ. 5. 61 (1937) 417 κέ., ἀρ. 11. 12. RA σειρ. 6, 33 (1949) 77, ἀρ. 147. ΑΕ 1950/51, 55 κέ., ἀρ. 2.3.4.14. Ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν ἀποικιῶν προερχόμενοι στρατιῶται δὲν εἶναι ρωμαϊκῆς ἢ ἰταλικῆς κατα-

καταγωγής. Οὔτοι ἀνήκον πιθανώτατα εἰς τοὺς μονίμως ἐν Μακεδονίᾳ ἐγκατεστημένους Ρωμαίους. Οἱ ἐκ τῆς Μακεδονίας στρατευόμενοι κατετάσσοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον εἰς λεγεῶνας, σταθμενούσας εἰς τὰς βορειοτέρους περιοχὰς τῆς Βαλκανικῆς, εἰς τὴν Μοισίαν, τὴν Δαλματίαν, τὴν Παννονίαν, τὴν Δακίαν, ἢ σπανιώτερον εἰς μετακινουμένας λόγῳ πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἐξ ἀπομακρυσμένων ἐπαρχιῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν ἢ τὰς γειτονικὰς τῆς περιοχὰς,¹ ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πραιτωριανὴν φρουρὰν (cohors praetoria) καὶ τὰς cohortes urbanas καὶ cohortes vigilum.²

¹ Ἐκ τῶν μέχρι σήμερον γνωστῶν ἀνδρῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ, οἱ ὅποιοι κατήγοντο ἐκ Μακεδονίας ἢ εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς αὐτὴν μετὰ τὴν

γῶγῆς, ἀλλὰ peregrini, Μακεδόνες δηλ. ἢ Θερᾶκες, ὅσοι ἔχουν ἑλληνικὰ ἢ θρακικὰ ὀνόματα (π.χ. [Ne]mesa[eus], *ÖJh* 4 (1901), Beibl. 98. [Theo]ni, *ÖJh* 24 (1929) 85, ἀρ. 2. Α. Δέξιος Δουγενίος, *ÖJh* 26 (1930) 68/9. Hezbenus Dulazeni f Sappa(eus), *ÖJh* 17 (1914) 151/52) ἢ μόνον τὸ cognomen ἑλληνικὸν (P. Herennius Macedo, *Röm. Mitt.* 5 (1890) 90. Aurelius Dionysius, Γ. Οἰκονόμου, ἔ.ἀ. ἀρ. 52) ἢ καὶ σπανιώτερον ὅσοι στεροῦνται παντελῶς τούτου (C. Fulvius C. f. Vol. Phil., *CIL* 3, 2031. L. Valerius L. f. Vol. domo Philippis, 2717. Βλ. Ο. G u n t z, *ÖJh* 25 (1929) 75/6 καὶ Α. Β e t z, *ÖJh* 37 (1948), Beibl. 242/43). Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς στρατιώτας τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ, οἱ ὅποιοι προέρχονται ἐξ ἄλλων πόλεων τῆς Μακεδονίας, π.χ. Αὐρήλιος Ἀγαθήμερος, Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 419. P. Aelius Lusimacus, *CIL* 3, 3528. [Aul]r(elius) Sosigenes, *ÖJh* 4 (1901), Beibl. 89, στ. 2α. Δημήτριος, Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 34. Πάρμονος Μενάνδρου, Ἀθηναῖ 25 (1913) 430/31, ἀρ. 1. Α. Ἄννιος Μακεδών, Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 689. M. Livius dom(o) Aloro, *Bosn. Mitt.* 12 (1912) 132 κ.ἀ.

² Λεγεῶνες, εἰς τὰς ὁποίας συναντῶμεν ἄνδρας, προερχομένους ἐκ πλοσων τῆς Μακεδονίας ἢ ἐγκατασταθέντας εἰς αὐτάς μετὰ τὴν ἀφαιρητέτησίν των, εἶναι: legio I Minervia (*BCH* 47 (1923) 277), I. II adiutrix (*CIL* 3, 3528), I. Herculia (*CIL* 3, 14203, 40), I. secunda Parthica (*BCH* 61 (1937) 418, ἀρ. 12), I. II Traiana fortis Germanica (*CIL* 3, 6592), I. III Augusta (*CIL* 8, 2865), I. III Cyrenaica (*CIL* 3, 14149, 4), I. III Gallica (Spomenik 75 (1933) 22, ἀρ. 42), I. IIII Flavia (*BSA* 18 (1911/12) 170, ἀρ. 3), I. IIII Macedonica (*BCH* 57 (1933) 321, ἀρ. 4), I. IIII Skythica (*CIL* 3, 572), I. V Macedonica (*CIL* 3, 647), I. VI ferrata (*BCH*, ἔ.ἀ. 354, ἀρ. 19. 20), I. VII Claudia pia fidelis (*CIL* 3, 2717. *ÖJh* 4 (1901), Beibl. 86, στ. 26b. 89, στ. 2α 91, στ. 10. 18), I. VIII Augusta (*CIL* 3, 630), I. VIII (CIL 7, 183), I. XI Claudia (p. f.) (*CIL* 3, 394, 3), I. XIII Gemina (*CIL* 3, 14203, 14), I. XV Apollinaris (*CIL* 3, 5636. 13483. *ÖJh* 37 (1948), Beibl. 240, ἀρ. 1), I. XVI (*CIL* 13, 2, 2, 8552), I. XXVIII (*BCH* 47 (1923) 87, ἀρ. 5).

³ *CIL* 6, 2382a, 1. 2328 b, 3. 6, 2645. 2646. 2767. 9, 1602. 10. 2, 8219. Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 281. 282. 597. 953. *ÖJh* 26 (1930) 68/9. *BCH* 56 (1932) 213/14, ἀρ. 8 (cohors praetoria). *CIL* 8, 1026. 2886. *Röm. Mitt.* 5 (1890) 90. Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 270. *BCH* 57 (1933) 377, ἀρ. 34. AE 1950/51, 58/9, ἀρ. 4. (cohortes urbanae). *CIL* 6, 222. *BCH* 56 (1932) 213/14, ἀρ. 8. AE, ἔ.ἀ., ἀρ. 14 (cohortes vigilum). Ἄλλα σώματα: εἴλη β' Γαλλικὴ (Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 689), classis Missenensis (*ÖJh* 17 (1914) 151/52), classis praetoria Missenensis pia vindex Philippiana (*Ath. Mitt.* 6 (1881) 132), praefecti fabrum (*CIL* 3, 646. AE, ἔ.ἀ., ἀρ. 2. 3).

ἀφυληγέτησίν των ἦσαν milites (στρατιῶται) περὶ τοὺς 60, ἔξ ὧν 6 equites (ἵππεις),¹ veterani (οὐετρανοὶ) 33² καὶ εἰς missicius (ἀπολυθνεὶς στρατείας),³ evocati Augusti (ἠονοκάτοι Σεβαστοῦ) 4,⁴ singulares (συγγάρτοι) 3, ἔξ ὧν εἰς eques singularis καὶ εἰς singularis tribunus,⁵ beneficiarii (βενεφικιάρτοι) 7,⁶ [libr]arius leg(ionis) II Her(culiae) εἰς,⁷ tesserarius εἰς,⁸ optiones 4,⁹ signiferi 5,¹⁰ decuriones (δεκουριῶνες) 3,¹¹ centuriones 13,¹² primipili (πριμιπίλοι) 4,¹³ praefecti (=ἐπαρχοὶ) 15, ἔξ ὧν praefecti legionis 2,¹⁴ praef. cohortis 5,¹⁵ praef. nationum

¹ CIL 3, 394, 3 647. 2031. 2717. 3528. 5336. 7334. 9734. 13483. 13933. 6, 2382a, στ. 1. 2645. 2646. 2667. 2779. 2886. 3559. 3597. 32515b, 32. 32516, 32. 32518a. 32520a, col. 3, στ. 10. 32624b, 3. 5. 6. 20. 24. 32625a, 12. 7. 183. 9, 1602. 10, 2, 8219. Röm. Mitt. 5 (1890) 90. Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 34. 222. 270. 603. ILS 2163. ÖJh 13 (1910) 216/17, ἀρ. 29. 17 (1914) 152. 28 (1933) 138/39, ἀρ. 12. 37 (1948), Beibl. 240 κέ., ἀρ. 1. BSA 18 (1911/12) 170, ἀρ. 3. Ἀθηνᾶ 25 (1913) 431, ἀρ. 1. 3. Bull. Inst. arch. Bulg. 6 (1930/31) 145 κέ. AE 1932, Ἀρχ. Χρον. 2/3, ἀρ. 24. BCH 53 (1932) 213/14, ἀρ. 8. 57 (1933) 377, ἀρ. 34. ΠΑΕ 1934, 70. P. C o l l a r t, Philippes 294. RA 10 (1937) 376, ἀρ. 144. 33 (1949) 77, ἀρ. 147. J. R. St. 31 (1941) 24. Spomenik 98 (1941-48) 165, ἀρ. 341. 342 (milites). CIL 6, 2679. 13, 2, 2, 8552. Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 250. 419. Ἀθηνᾶ 25 (1913) 430/31, ἀρ. 1. ÖJh 28 (1933) 138/39, ἀρ. 12 (equites).

² CIL 3, 648. 2017. 14206, 14, 9, 4684. 6155. Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 130. 249. 281. 282. 303. 597. 970. ÖJh 4 (1901), Beibl. 86, στ. 26b. 89, στ. 2a. 91, στ. 10. 18. 17 (1914) 159. 26 (1930) 65/9. 28 (1933) 138/39, ἀρ. 12. Ath. Mitt. 27 (1902) 312, ἀρ. 19. K u b i t s c h e k, ἔ.δ. 244. Bosn. Mitt., ἔ.δ. Γ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, ἔ.δ. 32 κέ., ἀρ. 52. 57. BCH 47 (1923) 63, ἀρ. 23. 61 (1937) 418, ἀρ. 12. Bull. Inst. arch. Bulg. 6 (1930/31) 146. Spomenik 75 (1933) 24, ἀρ. 51. RA 1934, 2, 283, ἀρ. 205. P. C o l l a r t, Philippes 294. AE 1950/51, 58/9, ἀρ. 4. 72, ἀρ. 16.

³ Spomenik, ἔ.δ. 13, ἀρ. 22.

⁴ CIL 6, 32625a, 14. BCH 56 (1932) 213/14, ἀρ. 8. Bull. Inst. arch. Bulg. 12 (1938) 286, ἀρ. 7.

⁵ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 250. BCH, ἔ.δ., ἀρ. 8. Π ε λ ε κ ῖ δ η ς, ἔ.δ. 35, σημ. 4.

⁶ CIL 3, 645. 7334. Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 303. [=Ath. Mitt. 50 (1925) 135, ἀρ. 2]. 320. ILS 2185, βλ. καὶ BCH, ἔ.δ. AE 1950/51, 58, ἀρ. 4.

⁷ CIL 3, 14203, 40 [= AE, ἔ.δ. 73, ἀρ. 17].

⁸ CIL 3, 644 [=Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 954].

⁹ CIL 3, 3350. 7334. 8, 1026. BCH, ἔ.δ.

¹⁰ CIL 3, 6592. 7331. 14492. Röm. Mitt. 5 (1890) 90. Γ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, ἔ.δ. 28/9, ἀρ. 49 (Bl. καὶ BCH 49 (1923) 166/67).

¹¹ CIL 3, 647. Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 689. AE, ἔ.δ. 70, ἀρ. 14.

¹² CIL 3, 3530. 7334. 6, 222. 8, 1026. 2865. Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 602. ILS 2157 (Bernae); Γ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, ἔ.δ. 34, ἀρ. 55. ÖJh 17 (1914) 151/52. 24 (1929) 85, ἀρ. 2. BCH, ἔ.δ. 277. 56 (1932) 214 κέ., ἀρ. 8. 9. 57 (1933) 354/55, ἀρ. 20.

¹³ CIL 3, 7334. 14149, 4. BCH 47 (1923) 288, ἀρ. 4. 57 (1933) 354, ἀρ. 19.

¹⁴ BCH 61 (1937) 417, ἀρ. 11: praef(ectus) leg(ionis) XIII Gemine (sic). AE 1932, Ἀρχ. Χρον. 3: praef(ectus) leg(ionis) X Fret(ensis).

¹⁵ CIL 3, 644. 646. 647. BCH 57 (1933) 321, ἀρ. 4. 354, ἀρ. 19.

εἷς,¹ praef. fabrum 4,² praef. equitum 2,³ praef. classis (στολάρχης) εἷς,⁴ praepositus vexilationum εἷς,⁵ tribuni militum (χιλίαρχοι) 11, ἕξ ὧν trib. militum legionis 7⁶ καὶ trib. militum cohortis 4.⁷ Οὐδείς legatus legionis, δηλ. διοικητῆς λεγεῶνος, ἀπαντᾷ. Ἐὰν ριψωμεν ἐν βλέμμα εἰς τὸν τόπον καταγωγῆς καὶ τὴν ἐθνικότητα τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν, βλέπομεν ὅτι οἱ στρατιῶται καὶ οἱ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ προέρχονται τόσον ἐκ τῶν ὑπηκόων καὶ ἐλευθέρων πόλεων τῆς Μακεδονίας, ὅσον καὶ ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν ἀποικιῶν. Δὲν συμβαίνει ὁμως τὸ ἴδιον καὶ μὲ τοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικούς, δηλ. τοὺς centuriones, primipilos, praefectos καὶ tribunos. Οὗτοι κατὰ τὸ πλεῖστον προέρχονται ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν ἀποικιῶν καὶ κατὰ μεγίστην πλειονότητα εἶναι ρωμαϊκῆς ἢ ἰταλικῆς καταγωγῆς, μόνον εἷς tribunus militum εἶναι Μακεδῶν, εἷς primipilus ἐκ Θεσσαλονίκης γηγενῆς, ὡς δεικνύει τὸ ἑλληνικὸν cognomen Basilides, εἷς centurio ἐκ Στόβων γηγενῆς καὶ εἷς ἄλλος ἐκ Σαλπῶν Θοῤῥξ.⁸ Τοῦτο ἀποτελεῖ ἀδιάψευστον ἀπόδειξιν ὅτι οἱ Μακεδόνες οὐτε κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς ἀκόμη χρόνους δὲν ἔλαβον ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ, πολὺ ὀλιγώτερον δὲ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους βαλκανικοὺς λαοὺς, τοὺς Ἰλλυριοὺς π.χ., οἱ ὁποῖοι ἐν τέλει ἔλαβον εἰς χεῖρας καὶ αὐτὴν τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους.

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω φόρους καὶ τὰ ἄλλα βάρη τῶν πόλεων πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰς προσόδους τῶν Ρωμαίων, τὰς προερχομένας ἐκ τῶν δημοσίων κτημάτων (ager publicus populi Romani), δηλ. τῶν καλλιεργησίμων γαιῶν καὶ δασῶν (agri in Macedonia, praedia rustica)⁹ καὶ τῶν πλουσιῶν μεταλλείων τῆς Μακεδονίας (metallum macedonicum)¹⁰. Ταῦτα

¹ BCH 57 (1933) 321, ἀρ. 4.

² CIL 3, 646. AE 1950/51, 55 κέ., ἀρ. 2. 3. 4.

³ ILS 2718; praef. equit. alae I Scubulorum. Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἐφημερίς Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 1: *Ἐπαρχος εἷλης ἱππέων ἀριθμοῦ Παλμηρονῶν Πορολοσσηνῶν.*

⁴ Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 25.

⁵ Spomenik 75 (1933) 58, ἀρ. 176.

⁶ CIL 3, 646. 647; trib. mil(itum) leg. II Aug[ust]ae. 9, 1129. IG XIV, 888. ILS 2718; trib. mil. leg. XIII Gem. BCH 57 (1933) 321, ἀρ. 4: trib. mil. [leg. I] III M[acedonicae]. Spomenik, § ἀ. 22, ἀρ. 42; trib. mil. leg. III Gallicae.

⁷ Ath. Mitt 25 (1900) 117/18: *τριβοῦνος Βασιόνων.* ILS 2718; trib. mil. coh. XXXII voluntarior(um). Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἐφημερίς Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 1: *χιλίαρχος σπειρῆς πρώτης Μουσουλαιμῶν ἱππικῆς.* ἀρ. 19; trib. coh. I F(laviae) m(iliariae) Bryttonum Malvensis.

⁸ CIL 3, 14149, 4. IG XIV, 888. ὉJh 17 (1914) 151/52. 24 (1929) 85, 2.

⁹ Cic. de leg. agr. 2, 50. Liv. 45, 18, 3.

¹⁰ Liv. 45, 18, 3.

ἄλλοτε ἀπετέλουν τὰ βασιλικά κτήματα (agri regii),¹ τὰ ὁποῖα μὲ τὴν κατάκτησιν τῆς Μακεδονίας ἐδημεύθησαν ὑπὸ τῆς Ρώμης. Κατ' ἀρχάς, καθὼς μᾶς παραδίδει ὁ Λίβιος (45, 18, 3/4), δὲν ἐπετράπη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ἡ ἐκμίσθωσις τῶν μεταλλείων καὶ τῶν δημοσίων κτημάτων ἐν γένει εἰς πλουσίους Μακεδόνας ἢ Ρωμαίους μισθωτὰς (publicani). Τῶν μεταλλείων μάλιστα ἀπηγορεύθη πᾶσα ἐκμετάλλευσις διὰ τὸν φόβον, μήπως προκληθοῦν στάσεις καὶ ταραχαὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀνυποληψίαν, πού ἔτρεφεν ἡ σύγκλητος—μερὶς τοῦλάχιστον αὐτῆς—πρὸς τοὺς ἀπλήστους republicanos. Μετὰ δέκα ὄμως ἔτη, τὸ 158 π.Χ., ἐπετράπη ἐκ νέου τὸ ἀνοίγμα καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις αὐτῶν,² ὁπότε ἤρχισε πιθανῶς καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν δημοσίων κτημάτων,³ τὰ ὁποῖα κατὰ τοὺς χρόνους πλέον τοῦ Κικέρωνος (de leg. agr. 2,5') ἀπετέλουν διὰ τὸ ρωμαϊκὸν δημόσιον ἀσφαλεστάτην πηγὴν προσόδων (certissimum vectigal). Κατὰ τίνα τρόπον ἐγένετο ἡ ἐκμετάλλευσις ἀμφοτέρων δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Rostovtzeff 758 πιστεύει ὅτι αἱ καλλιεργήσιμοι γαῖαι (praedia rustica) εὑρίσκοντο εἰς χεῖρας εὐαρίθμων ἐνοικιαστῶν, οἱ ὁποῖοι φυσικὰ ἦσαν ὑπεύθυνοι ἔναντι τοῦ δημοσίου. Τὰ κτήματα ταῦτα ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ κράτους καθ' ὅλους τοὺς χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἔκτασις αὐτῶν δὲν ἦτο πάντοτε οἷα κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἐξεχωρήθησαν εἰς ἐγκατασταθέντας ἐν Μακεδονίᾳ Ρωμαίους (οἱ ἐνεκτημένοι Ρωμαῖοι)⁴ καὶ ἄλλους ὑπηκόους τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, τοὺς κενκτημένους (ἐνεκτημένους),⁵ εἰς τὰς διαφόρους πόλεις, ἄλλα πάλιν ἀπηλλοτριώθησαν κατὰ τὴν ἴδρυσιν τῶν ρωμαϊκῶν ἀποικιῶν εἰς τὰς ἀρχὰς ἤδη τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων.

Ἡ ρωμαϊκὴ διοίκησις ἐν Μακεδονίᾳ δὲν περιορίζετο εἰς τὴν εἴσπραξιν μόνον τῶν φόρων καὶ τὴν ἐπιβολὴν διαφόρων οικονομικῶν βαρῶν καὶ ἄλλων ὑποχρεώσεων εἰς τοὺς ὑπηκόους. Ἡ ἐπέμβασις τῆς εἰς τὰ ἔσωτερικὰ τῶν πόλεων ἦτο πολὺ μεγαλυτέρα, καθίστατο δὲ ἀκόμη μεγαλυτέρα μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου. Ἡ διαφημισθεῖσα λοιπὸν «αὐτονομία» ἦτο μᾶλλον τυλική. Οὐδεὶς δὲ σχεδὸν τομεὺς τῆς πολιτικῆς δραστηριότητος ἔμεινεν ἄθικτος ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴν διοίκησιν. Τοιουτοτρόπως ἡ ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης ἐγένετο ὄχι μόνον διὰ τῶν τοπικῶν δικαστηρίων, ἀλλὰ καὶ διὰ

¹ Cic. de leg. agr. 1, 5.

² Mommsen, Römische Geschichte 1, 772 (ἐκδ. 13η). Geyer, RE XIV, 763. M. Rostovtzeff, The social and economic History of the Hellenistic World 2, 758.

³ L. Arsen, Roman Greece, ἔ.δ. 460.

⁴ Δήμιτσα, ἀρ. 58.

⁵ BCH 21 (1897) 162. ÖJh 41 (1954) 110, στ. 12.

τοῦ διοικητοῦ τῆς ἐπαρχίας, ὅστις καὶ διώριζε τοὺς δικαστὰς καὶ ἐνόρκους κατὰ τὰς δίκας,¹ πολλάκις δὲ καὶ ὁ ἴδιος περιοδεύων ἀνά τὴν ἐπαρχίαν ἐδίκαζεν αὐτοπροσώπως.² Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ Μακεδονία, ὅπως καὶ ἄλλαι ἐπαρχίαι, ἦτο διηρημένη, καθὼς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἴσως ἐκ τοῦ ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Βεροίας³ ἀπαντῶντος τεχνικοῦ ὄρου «ἀγοραίας» (=conventus iuridicus), εἰς δικαστικὴς περιφερείας.⁴ Ἐπὶ ποίων δικῶν ἀρμοδιότητα εἶχον τὰ ἐπαρχιακὰ δικαστήρια οὐδὲν ἀπολύτως μᾶς παραδίδεται, οὔτε δὲ εἶναι ἀσφαλὲς νὰ συναγάγωμεν συμπεράσματα κατ' ἀνάλογίαν ἐκ τῶν conventus ἄλλων ἐπαρχιῶν. Παρὰλλήλως ἐκάστη πόλις εἶχε φυσικὰ τὰ δικαστήριά της καὶ τοὺς ἀρχόντας ἐπὶ τῶν δικῶν, οἵτινες ἐδίκαζον τὰς δίκας ὄχι μόνον τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐγκατεστημένων ξένων ἐν τῇ πόλει καὶ ἄλλων μὴ πολιτῶν. Ἡ δικαιοδοσία τῶν πόλεων καὶ ἐπὶ τῶν μὴ πολιτῶν τῶν διαπιστοῦνται τὸ μὲν εἰς ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου Πίου πρὸς πόλιν τῆς Μαιδικῆς, ἐνθα ρητῶς καθορίζεται ἡ ἀρμοδιότης τῶν ἀρχόντων ἐπὶ τὰς δίκας ἐπὶ τῶν ἐγκατεστημένων ἐν τῇ πόλει,⁵ τὸ δὲ εἰς τὰ δύο γνωστὰ χωρία τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων 16, 19, 17, 5, ὅπου ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ἡ ἀκολουθία του προσάγονται ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων ἐνώπιον τῶν ἀρχόντων τῶν πόλεων Φιλίππων καὶ Θεσσαλονίκης, ἵνα δικασθοῦν. Ἐπισημαστέον ὅτι ἡ ἀναπόφευκτος ἦτο ἡ ἐπέμβασις τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχῆς εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν πόλεων, ὅταν ἀνεφύοντο μεταξύ των διαφοραί, πρὸ παντὸς ἐδαφικαί, ὅποτε αἱ ἴδιαι αἱ πόλεις ἠναγκάζοντο νὰ ζητήσουν τὴν μεσολάβησιν αὐτῆς. Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν μᾶς εἶναι γνωστὰ τοιαῦται ἐπεμβάσεις τῶν αὐτοκράτορων. Ὁ Τραϊανὸς τὸ 101 μ.Χ. διὰ διατάγματός του διηρθέτησε συνοριακὰς διαφορὰς μεταξύ τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας τοῦ Δίου καὶ τῆς ὑπηκόου πόλεως Ὀλοοσσόνος,⁶ τ.ἐ. τῆς Πιερίας καὶ τῆς Θεσσαλικῆς Πετραυρίας. Ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ τὸ ἴδιον ἔτος (27 Σεπτεμβρίου) καθώρισε λεπτομερῶς τὰ σύνορα μεταξύ τῶν Ἐλιμιωτῶν καὶ τῶν Δολιχητῶν (Dolichani), κατοίκων τῆς περραιβικῆς πόλεως Δολίχης (Δούχλιστα). Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ὁ αὐτοκράτωρ ἐπανάφερεν εἰς ἰσχὴν παλαιότεραν διάταξιν τοῦ Ἀμύντα Γ', τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων, ἀφορῶσαν εἰς τὸ αὐτὸ ζήτημα.⁷ Προη-

¹ Plin. epist. 10, 58.

² K o r n e m a n n, RE IV, 1174. E. W e i s s, Grundzüge der römischen Rechtsgeschichte, Reichenberg 1936, 74. A. H. M. J o n e s, The Greek City 121/22.

³ J. M. R. C o r m a c k, J. R. St. 30 (1940) 148, στ. 9 [=BCH 47 (1923) 184 = SEG 2, 69/70, ἀρ. 398]. Βλ. ἀνωτέρω σ. 245, σημ. 3.

⁴ Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων καὶ τὰ συνέδρια τῶν μερίδων, ἔ.δ. 301/2.

⁵ ÖJh 41 (1954) 110, στ. 12/3.

⁶ Δήμιτσας, ἀρ. 197 [=CIL 3, 591].

⁷ BSA 17 (1910/11) 193 κέ.

γουμένως ὁ προκατόχος τοῦ Τραϊανοῦ Νέρβας διηυθέτησεν ἀνακῦψαν ζήτημα περὶ τοὺς τίτλους τῆς μητροπόλεως καὶ ἔδρας τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων Βεροίας ὑπὲρ αὐτῆς.¹

Ἡ ρωμαϊκὴ ἐξουσία ἀνεμιγνύετο ὄχι μόνον εἰς ζητήματα δικαιοσύνης, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως. Αἱ ἀποφάσεις ἐκάστης πόλεως, αἵτινες ἐλαμβάνοντο διὰ τῶν διοικητικῶν καὶ νομοθετικῶν σωμάτων, διὰ τὰ ἀποκτῆσιν ἰσχύν, συνήθως ὑπεβάλλοντο πρὸς κύρωσιν εἰς τὸν διοικητὴν τῆς ἐπαρχίας.² Οὗτος δὲ ἢ ὁ αὐτοκράτωρ, ἂν ἐζητεῖτο ἢ ἔγκρισίς του, ἠδύνατο νὰ μὴ κυρώσῃ ἢ καὶ νὰ τροποποιήσῃ ταύτας, ἐφ' ὅσον δὲν ἦσαν σύμφωνοι πρὸς τοὺς ἐπαρχιακοὺς νόμους, τοὺς νόμους ὑπὲρ τῆς χώρας,³ ἢ δὲν ἐνημονίζοντο μὲ τὴν ἀκολουθουμένην εἰς τὴν ἐπαρχίαν πολιτικὴν τῆς Ρώμης. Ἐξ ἄλλου ἡ διοίκησις, ὅπως καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Μακεδόνων βασιλέων, εἶχε τὸν τρόπον νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς ἀποφάσεις τῆς ἢ νὰ ἐπηρεάζῃ τὰς ἀποφάσεις τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ὥστε νὰ εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῆς καὶ τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους.⁴ Οὐχὶ σπανίως ἡ ἐπιθυμία τοῦ αὐτοκράτορος ἢ τοῦ διοικητοῦ τῆς ἐπαρχίας ὑπερηγοεῖτο διὰ διαταγμάτων καὶ ἐπιστολῶν. Τοιαῦτα διατάγματα καὶ ἐπιστολαὶ πρὸς διαφόρους πόλεις τῆς Μακεδονίας ἔχουν σωθῆ μέχρι σήμερον, δυστυχῶς κατὰ τὸ πλεῖστον ἐφθαρμέναι, ἀναφέρονται δὲ εἰς ποικίλα προβλήματα αὐτῶν. Οὕτως ὁ αὐτοκράτωρ Τραϊανὸς δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τοὺς ἄρχοντας, τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον τῶν Βεροιαίων διευθετεῖ ζητήματα, ἀφορῶντα πιθανῶς εἰς τὴν ἔδραν τοῦ κοινοῦ Βεροίαν καὶ τὸ ἐπαρχιακὸν συνέδριον.⁵ Ὁμοίως εἰς ἐπιστολὴν, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐφθαρμένην, τῶν αὐτοκρατόρων Μάρκου Αὐρηλίου καὶ Λουκίου Οὐήρου πρὸς τοὺς ἄρχοντας, τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον τῆς ἰδίας πιθανῶς πόλεως,⁶ ἱκανοποιοῦνται αἰτήματα τῶν κατοίκων τῆς πόλεως.⁷ Εἰς ἓν διάταγμα τοῦ ἀνθυπάτου τῆς Μακεδο-

¹ Δ ή μ ι τ σ α ς, ἀρ. 55. Ἄρχ. Δελτ. 2 (1916) 148, ἀρ. 4. Βλ. καὶ Δ. Κ α ν α τ σ ο ὕ λ η, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, Μακεδονικά τόμ. 3, 41/2. 72.

² J. H. St. 33 (1913) 339/38, ἀρ. 17, στ. 30 κέ.: *προσανερχθῆναι δὲ τοῦτο τὸ δόγμα ἔδοξε τῷ διέποντι | τὴν ἐπαρχίαν ἡγεμόνι κλπ. ἐ(ὰ)ν δ' ἐκείνους αὐτὸ κυρώσῃ κλπ.*

³ Ό Jh 41 (1954) 110, στ. 1/2.

⁴ Κατὰ τίνα τρόπον ἠδύνατο οἱ Ρωμαῖοι νὰ ἐπηρεάζουν τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἐξετάζει ἐν μέρει προκειμένον περὶ τῶν πόλεων τῆς Ἀσίας ὁ B r a n d i s ἐν RE II, 1551/52.

⁵ BCH 47 (1923) 184 [= SEG 2, 69/70, ἀρ. 398 = J. M. R. C o r m a c k, A letter of Hadrian in Beroea ἐν J. R. St. 30 (1940) 148 κέ.]. Βλ. καὶ ἀντίγραφον τῆς ἰδίας ἐπιστολῆς παρὰ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 63.

⁶ Ἡ ἐπιγραφὴ, ἡ περιέχουσα τὴν ἐπιστολὴν, εὑρέθη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Οἱ ἐκδοταὶ ὅμως τῆς ἐπιγραφῆς Ch. Avezou καὶ Ch. Picard (BCH 37 (1913) 88/9) πιστεῖσιν ὅτι μετεκομίσθη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἐκ Βεροίας καὶ συνεπῶς ἡ ἐπιστολὴ ἀπευθύνετο πρὸς τοὺς Βεροιεῖς.

⁷ BCH 37 (1913) 87/8, ἀρ. 2.

νίας ἢ ἀνωτάτου ἀξιωματοῦχου τῆς ἐπαρχίας,¹ ἀπευθυνόμενον πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς ἰδίας πόλεως, τακτοποιοῦνται τρία ζητήματά των, ἐν ἔχον σχέσιν μὲ ἐρογολάβον δημοσίων ἔργων, μὴ τηρήσαντά ἐπακριβῶς τοὺς ὄρους τῆς συμφωνίας του πρὸς τὴν πόλιν, ἄλλο πρὸς κηπουρόν, ὅστις ἀπέκοψε τὸ ὕδωρ ἀπὸ τὸ δημόσιον βυλανεῖον καὶ δι' αὐτὸ διατάσσεται νὰ ἀποκαταστήσῃ τὰ πράγματα εἰς τὴν προτέραν των κατάστασιν, καὶ τέλος πρὸς ἀρπαγὴν σπανίας καὶ ἀναγκασιότατης εἰς τὴν πόλιν ξυλείας.² Δυστυχῶς εἰς τὴν κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστραμμένην ἐπιγραφὴν μᾶς διαφεύγουν τὰ καθ' ἕκαστον. Εἰς ἐπιστολὴν αὐτοκράτορος (ἢ τοῦ διοικητοῦ τῆς ἐπαρχίας) πρὸς τὴν Λυγκηστικὴν Ἡράκλειαν, περιλαμβάνουσαν, ὅπως εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω, γενικὸν διάταγμα περὶ ἐπισκευῆς τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, καθωριζέτο ὁ τρόπος τῆς στρώσεως αὐτῆς, ἡ συμμετοχὴ τῶν Ἄντανῶν εἰς αὐτὴν καὶ αἱ φορολογικαὶ ὑποχρεώσεις τῶν *κεκτημένων* τῆς Ἡρακλείας.³ Εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἐπιστολὴν πρὸς πόλιν τῆς Μαιδικῆς ὁ αὐτοκράτωρ Ἄντωνίνος Πίος ὑποδεικνύει διαφόρους πόρους πρὸς βελίωσιν τῶν οἰκονομικῶν τῆς πόλεως, δηλ. ὕψασιν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, ἀΐξῃσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν εἰς 80 καὶ τοῦ καταβαλλομένου ὑπ' αὐτῶν τέλους (*summa honorigaria*) ἐπὶ τῇ ἀναλήψει τῶν καθηκόντων των εἰς 500 δραχμὰς καὶ ὑπαγωγὴν τῶν *ἐνκεκτημένων* εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν δικαστηρίων τῆς πόλεως κατὰ τὰς δίκας μέχρι 250 δηναρίων.⁴ Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προσθίσωμεν καὶ μίαν ἀπανητικὴν ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοκράτορος Γαλλινοῦ (253 - 268 μ.Χ.) πρὸς τοὺς Μακεδόνας, ζητοῦντας τὴν βοήθειάν του ἐναντίον τῶν Ἐρουλῶν καὶ ἄλλων γερμανικῶν φύλων.⁵ Ἡ ἐπιγραφὴ, ἢ περιέχουσα τὴν ἐπιστολὴν, εὐρέθῃ εἰς τὴν Βέροιαν, τὴν τότε ἔδραν τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων, δὲν ἀφορᾷ ὅμως ἀποκλειστικῶς εἰς αὐτὴν, ἀλλ' εἰς ὅλους τοὺς Μακεδόνας, δηλ. εἰς τὰς πόλεις, τὰς μετεχούσας εἰς τὸ κοινόν, διὰ τοῦ ὁποίου ἦτο δυνατόν οἱ Μακεδόνες νὰ ὑποβάλουν τὴν αἴτησιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα.

Ἐκ τῆς ποικιλίας τῶν κοινοτικῶν θεμάτων, ἀσημάντων ἐνίοτε, καθὼς βλέπομεν, μὲ τὰ ὁποῖα ἀψηχολεῖτο ἡ κρατικὴ ἐξουσία, ἀντιλαμβανόμεθα πόσον περιορισμένα ἦσαν αἱ δυνατότητες εἰς τὴν τοπικὴν αὐτοδιοίκησιν νὰ ἐπιλύσῃ τὰ ἐκάστοτε ἀνακύπτοντα προβλήματα. Δι' αὐτὸ πολλάκις αἱ ἴδιαι αἱ πόλεις ἐπεκαλύοντο τὴν παρέμβασιν τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχῆς. Τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαταγμάτων καὶ ἐπιστολῶν τῶν αὐτοκρατόρων καὶ

¹ Βλ. Ch. Avezou - Ch. Picard, ἔ.δ. 92.

² BCH 37 (1913) 90/1, ἀρ. 4.

³ Δήμιτσας, ἀρ. 248. Βλ. καὶ BCH 21 (1897) 161/62. REG 47 (1934) 31 κέ. καὶ πρὸ παντὸς Larsen, Roman Greece, ἔ.δ. 458/59.

⁴ Dimiter Detschew, Ein neuer Brief des Kaisers Antoninus Pius ἐν ÖJh 41 (1954) 110 κέ.

⁵ Μακεδονικά 2 (1941 - 52) 627.

τῶν διοικητῶν ἐξεδόθησαν αἰτήσῃ τῶν ἐνδιαφερομένων πόλεων. Ἐξ ἄλλου αἱ πόλεις, γνωρίζουσαι καλῶς πόσον βραδυκίνητος ἦτο ἡ ρωμαϊκὴ γραφειοκρατία, πρὸς δὲ ὅτι ἡ εὐνοϊκὴ καὶ ταχεῖα λύσις τῶν ζητημάτων των ἐξηγεῖτο κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῶν καταλλήλων ἐνεργειῶν των παρὰ ταῖς ἀρχαῖς, δὲν περιορίζοντο εἰς τὴν ὑποβολὴν μιᾶς ἀπλῆς αἰτήσεως, ἀλλ' ἀπέστελλον συνηθέστατα ἀντιπροσωπεῖαν (πρεσβευτὰς) ἐξ εὐὺπολήπτων πολιτῶν ἢ ἐξ ἐπιφανῶν καὶ ἰσχυρῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν Ρώμην πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἢ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας πρὸς τὸν διοικητὴν. Πόσον δὲ μεγάλην σημασίαν εἶχεν ἡ ἀποστολὴ τοιούτων πρεσβειῶν, ἀλλὰ καὶ πόσῃ τιμῇ προσεπόριζεν εἰς τοὺς ἀναλαμβάνοντας ταύτην, καταφαίνεται ἐκ τῶν ἐξαιρητικῶν τιμῶν, αἵτινες ἀπενέμοντο εἰς τὰ μέλη αὐτῶν,¹ καὶ ἐκ τῆς προθυμίας τῶν πρεσβευτῶν νὰ ἀναλάβουν οἱ ἴδιοι πολλακίς τὰ ἔξοδα τῆς πρεσβείας.² Τοιοῦτοι πρεσβευταὶ ἀναφέρονται εἰς τὰ ἀνωτέρω διατάγματα καὶ εἰς ἐπιγραφὰς τῶν μακεδονικῶν πόλεων. Διὰ τῶν πρεσβειῶν αὐτῶν αἱ πόλεις ἐζήτουν ἀπὸ τῆν ρωμαϊκὴν ἀρχὴν ἄλλοτε νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ φόρους, ἄλλοτε νὰ ἐπιτύχουν βοήθειαν ἐν περιπτώσει ἀτυχημάτων, ἄλλοτε νὰ διατυπώσουν παράπονα κατὰ τοῦ διοικητοῦ ἢ τῶν ὑπαλλήλων τῆς ἐπαρχίας, ἄλλοτε νὰ ἐκφράσουν τὰς εὐχαριστίας καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην των διὰ γενομένην εὐεργεσίαν, ἄλλοτε νὰ συγχαροῦν ἢ νὰ συλλυπηθοῦν τὸν αὐτοκράτορα ἢ τὴν σύγκλητον, ἄλλοτε νὰ παραδώσουν τιμητικὰ ψηφίσματα εἰς ἀξιωματοῦχος Ρωμαίους καὶ ἄλλους ἰσχυροῦς, εὐεργετήσαντάς ποτε αὐτάς, καὶ ἄλλοτε ἄλλα νὰ ἐπιτελέσουν.

6. Δικαιοδοσία τῆς πόλεως.

Παρὰ τὰς συνεχεῖς ἐπεμβάσεις τῆς ρωμαϊκῆς ἐξουσίας εἰς τὰ ἐσωτερικὰ της ἡ πόλις δὲν ἔπαυε νὰ ἀποτελῇ ἐντὸς τοῦ κράτους ἴδιον αὐτοτελῆ ὄργανισμὸν, διατηρήσαντα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον μέχρι τοῦ 4ου τοῦλάχιστον μ.Χ. αἰῶνος τοὺς δημοκρατικοὺς θεσμοὺς τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἐκάστη πόλις εἶχε τὰ τοπικὰ ὄργανα διοικήσεως, τὴν βουλὴν, τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ τοὺς ἀρχοντας. Εἶχεν ἰδίους νόμους, οἱ ὁποῖοι ἤμως μόνον τοπικὴν ἰσχὺν εἶχον, ἠδύνατο νὰ λαμβάνῃ ἀποφάσεις καὶ νὰ ἐφαρμόζη αὐτάς καὶ παρὰ τὴν εὐθειαν δικαιοδοσίαν τοῦ διοικητοῦ τῆς ἐπαρχίας εἶχε καὶ αὐτὴ δικαστικὴν ἐξουσίαν, δυναμένη νὰ ἐπιβάλλῃ χρηματικὴν ἢ σωματικὴν ποινὴν, φυλάκισιν καὶ κάθειρξιν ἐπὶ τῶν παραβατῶν τοῦ νόμου, πλὴν φυσικὰ τῶν Ρωμαίων πολιτῶν,³ τελούντων ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ρωμαίου διοικητοῦ ἢ τῆς Ρώμης. Οὕτω π.χ. ἐπὶ παρανόμου χρήσεως ἢ παραβιάσεως

¹ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 253. 330. Ἄρχ. Δελτ. 2 (1916) 148, ἀρ. 4, στ. 3/4.

² ÖJh 41 (1954) 110, στ. 16. Γενικώτερον περὶ τῶν πρεσβειῶν τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων βλ. L i e b e n a m, Die Städteverwaltung 82 κέ. 353 κέ.

³ Πράξ. Ἀποστ. 16, 37. 38.

τάφου ἐπιβάλλεται χρηματικὸν πρόστιμον, καταβαλλόμενον εἰς τὴν πόλιν.¹ Εἰς τοὺς Φιλίππους καὶ τὴν Θεσσαλονίκην, ὡς γνωστὸν, ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ἡ ἀκολουθία του ἐπὶ τῇ κατηγορίᾳ, ὅτι προκαλοῦν ταραχάς, συλλαμβάνονται, δέρονται καὶ φυλακίζονται.² Ἡ πόλις διέθετεν ἰδίαν περιουσίαν, ὡς χρήματα,³ καλλιεργήσιμους γαίαις (*δημοσία γῆ, δημόσιοι τόποι, locus publicus*), δημοσίας οἰκοδομίας, δηλ. ναοὺς, χροεωφυλάκεια (καταστήματα, ἔνθα ἐφυλάσσοντο τὰ ἀρχεῖα τῶν ὀφειλετῶν τοῦ δήμου), στοὰς (*βασιλικαί*), γυμναστήρια (*γυμνάσια*), θέατρα, στάδια, ἄλλους δημοσίους χώρους, δημόσιους δούλους κλπ.⁴ Προσέτι εἶχεν ἴδιον ταμεῖον, τὴν διαχείρισιν τοῦ ὀπίου εἶχεν ὁ ταμίας τῆς πόλεως.⁵ Ἐπὶ πλέον ἡ πόλις εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ εἰσπράττῃ φόρους,⁶ π.χ. τὸν φόρον τῆς πεντηκοστῆς (·) ἐπὶ τῶν ξένων, πρόσθετον ποσοστὸν ὑπὲρ ἑαυτῆς ἐπὶ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου (φυσικὰ κατόπιν ἀδείας τοῦ κράτους),⁷ δασμοὺς, νὰ τοκίζη καὶ διαχειρίζεται κατὰ βούλησιν

¹ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 409. 410. 776. 781. 989. 1052. 1059. BCH 24 (1900) 313. 47 (1923) 89 κέ., ἀρ. 3. 11. 59 (1935) 151 κέ., ἀρ. 43. 44. 45. 46. 47. 60 (1936) 337. SEG 2, 72, ἀρ. 415. AE 1950/51, 53/4, ἀρ. 1. Τὸ πρόστιμον τοῦτο καταβάλλεται ὑπὸ τῶν παραβατῶν συνηθέστερον εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν ταμεῖον (*ισρώτατον ταμεῖον*) (βλ. π.χ. Ath. Mitt. 21 (1896) 99, ἀρ. 4. 27 (1902) 306, ἀρ. 3. Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 180. 401. 411. 413. 415. 419. 420. 426. 475. 476. 501. 503. 504. 740. 929. BCH 37 (1913) 114 κέ., ἀρ. 28. 30. 31. Ἀθηνᾶ 12 (1900) 72, ἀρ. 6. Spomenik 88 (1941-48) 24 κέ., ἀρ. 58. 91. 93. BSA 41 (1940-45) 106/7, ἀρ. 2. Κ α λ λ ι π ο λ ί τ ο υ Α λ α ξ α ρ ἰ δ ο υ, ἔ.δ. 13 κέ., ἀρ. 7. 11) ἢ, ὅπως ἄλλως λέγεται, εἰς τὸ *κρηματικὸν ταμεῖον* (Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 447) ἢ τὸν *φίσκον* (*ισρώτατον φ.*) (Ath. Mitt. 18 (1893) 418, ἀρ. 8 J.H.St. 33 (1913) 337/38, ἀρ. 17, στ. 29. Γ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, ἔ.δ. 23, ἀρ. 36. AE, ἔ.δ. 77, ἀρ. 24: *fiscus*), ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς τὰ δύο μαζί, τὸ αὐτοκρατορικὸν καὶ τὸ τῆς πόλεως (Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 781. J. H. St., ἔ.δ. στ. 29/30).

² Πράξ. Ἀποστ. 16, 22 κέ. 17, 9.

³ Πρβ. τὴν φράσιν: *ἐκ τῶν ἰδίων ἢ τῆς ἑαυτῆς τέλειαν*, τὴν ὁποίαν συναντῶμεν συχνὰ εἰς μνημεῖα, ἀνεγειρόμενα δαπάναις τῆς πόλεως (τοῦ δήμου εἰς τὴν ὁμαίχην ἀποικίαν τῶν Φιλίππων), Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 1089. Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἐφημερίς Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 2. 20. BCH 59 (1935) 127 κέ., ἀρ. 38. 39.

⁴ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 221. 272. 367. 378. ÖJh 1 (1898) κέ., στ. 60. RA 37 (1900) 489, ἀρ. 131. Ἀθηνᾶ 15 (1903) 40, ἀρ. 7. J. H. St., ἔ.δ. στ. 4/5. 20/1. BSA 23 (1918/19) 73, ἀρ. 7, στ. 12/3. SEG 2, 71, ἀρ. 410. BCH 57 (1933) 316, ἀρ. 2. Rev. Philol. 65 (1939) 129. AE, ἔ.δ. ἀρ. 1.

⁵ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 364. 367. 368. Ἀνέκδοτος ἐπιγραφὴ, ἀποκειμένη εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης (βλ. Δ. Κανατσούλη, Περὶ τῶν πολιταρχῶν τῶν μακεδονικῶν πόλεων ἐν Ἐπετηρ. Φιλολ. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον. 7 (1956) 166, σημ. 3). Ὁ ταμίας τῆς πόλεως δὲν πρέπει νὰ συγγέται πρὸς τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐδρευόντα ταμίαν *Romaίων* (*D u c h e s n e - B a y e t*, ἔ.δ. 13, ἀρ. 2. = Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 372), ὅστις ἦτο κρατικὸς ταμίας.

⁶ Πρβ. A. H. M. Jones, *The Greek City* 121.

⁷ ÖJh 41 (1954) 110.

τυχὸν ὑπάρχοντα αὐτῇ χρηματικά κεφάλαια.¹ Εἶχε τὴν ἐποπτεῖαν ἐπὶ τῶν ἐφήβων καὶ τὴν φροντίδα διὰ τὴν προμήθειαν τοῦ ἐλαίου τῶν ἀλειφομένων κατὰ τὰς ἀθλήσεις.² Ἐπεμελεῖτο τῶν κοινοτικῶν ἀγώνων καὶ ἐορτῶν, βραβεύουσα ἐνίοτε ἢ ἴδια τοὺς νικητάς.³ Διεχειρίζετο τὰς δωρεάς καὶ τὰ κληροδοτήματα, τὰ ὁποῖα οἱ διαθέται κατέλειπον εἰς αὐτὴν χάριν κοινωφελῶν σκοπῶν ἢ διὰ τὸν ἐτήσιον στολισμὸν τοῦ τάφου τῶν καὶ τὸν ἐορτασμὸν τῶν μετὰ θάνατον.⁴ Εἶχε τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀσφαλείας τοῦ τόπου, διορίζουσα ἢ προτείνουσα πρὸς διορισμὸν εἰς τὸν διοικητὴν τῆς ἐπαρχίας τοὺς ἀστυνόμους, τοὺς *εἰρηγράφας*.⁵ Διετῆρει σχέσεις πρὸς ἄλλας πόλεις ἢ ἐπισήμους ὀργανισμούς, ὡς μαντεῖα, ὄνομαστὰ ἱερά, καὶ ἀπέστελλε πρεσβείας ἢ θεωροὺς (*θεοπρόποι*) εἰς αὐτά.⁶ Ἀπένεμε τὴν προξενίαν καὶ τὴν πολιτείαν εἰς πολίτας ἄλλων πόλεων.⁷ Ἀπέδιδε τιμὰς εἰς διαφόρους ἀξιωματούχους τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως, ὡς εἰς πολιτάρχας,⁸ βουλευτάς,⁹ γυμνασιάρχους,¹⁰ ἱερεῖς (ἱερείας),¹¹ ἀρχιερεῖς (ἀρχιερείας)¹² καὶ ἄλλους,¹³ εἰς ἀρχοντας τῆς ἑ-

¹ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 258 [= Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ῖ ο υ, Ἐπιγραφή Δερριόπου ἐν Μακεδονίᾳ, Ἀθηνᾶ 20 (1908) 3 κέ]. Ν. V u l i c', Mélanges G. Glotz 2 (1932) 871/72 (Βλ. καὶ Δ ἡ μ ι τ σ α ν, ἀρ. 262). ΑΕ 1936, Ἀρχ. Χρον. 17, ἀρ. 10.

² Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 1. 261. BSA 18 (1911/12) 185/86, ἀρ. 34. Spomenik 98 (1941-48) 185, ἀρ. 388, στ. 66 κέ. 84 κέ. 187, ἀρ. 389, στ. 69 κέ. Β. Γ. Κ α λ λ ι π ο λ ῖ τ η ς, Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλου 1953, 305/6.

³ Βλ. ἀνωτέρω παραπομπάς.

⁴ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 248, στ. 3. 258. 261. BCH 24 (1900) 321 [= SEG 2, 72, ἀρ. 415]. Ν. V u l i c', ἔ.δ. 869·76. ΑΕ 1936, Ἀρχ. Χρον. 17, ἀρ. 10. Spomenik, ἔ.δ. ἀρ. 388, στ. 66 κέ. 84 κέ. ἀρ. 389, στ. 69 κέ.

⁵ RA 37 (1900) 490, ἀρ. 132 [= BSA 18 (1911/12) 148/49, ἀρ. 7].

⁶ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 248. RA 37 (1900) 490, ἀρ. 132 [= BSA, ἔ.δ.]. ÖJh 15 (1912) 52, ἀρ. 20.

⁷ J.H.St. 33 (1913) 337/38, ἀρ. 17, στ. 21. Spomenik, ἔ.δ. 47, ἀρ. 98.

⁸ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 260. Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ῖ ο υ, Ἐφημερίς Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 40.

⁹ Ἀθηνᾶ 15 (1903) 35, ἀρ. 1. Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ῖ ο υ, ἔ.δ. 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 32. 34. 36. Π ε λ ε κ ῖ δ η ς, ἔ.δ. 53/4, ἀρ. 5.

¹⁰ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 51. ÖJh 1 (1898) 180 κέ. Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ῖ ο υ, ἔ.δ. 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 3 καὶ 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 23. 30. 33. 36. BSA 23 (1918/19) 73, ἀρ. 7.

¹¹ Γ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας 1915, 13, ἀρ. 6. Π ε λ ε κ ῖ δ η ς, ἔ.δ. 56 κέ., ἀρ. 9. 10. 11. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 20. 21. 23. 24. 25.

¹² Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 373. 378. 379. 812. Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ῖ ο υ, ἔ.δ. ἀρ. 5. 20. 26. 39. 40. Π ε λ ε κ ῖ δ η ς, ἔ.δ. 52, ἀρ. 4. 77, σημ. 2. J.R.St. 33 (1943) 39 [= SEG 12, 88/9, ἀρ. 317].

¹³ Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ῖ ο υ, ἔ.δ. ἀρ. 3: *γεροσιάρχης*. 5: *γεροσιάρχισσα*. 18. 31: *κράτιστος*. Π ε λ ε κ ῖ δ η ς, ἔ.δ. 51, ἀρ. 2: *ἀρξας τὰς ἀρχάς*. 56, ἀρ. 8: *πρὸ πόλεως*. BSA 18 (1911/12) 148/49, ἀρ. 7: *σειτωνήσας καὶ εἰρηναρχήσας*. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὄ λ η, Μακεδονικά μελετήματα 20, σημ. 6: *ἄριστα πεπολιτευμένοις*.

παρχιακῆς ὀργανώσεως τῶν Μακεδόνων,¹ εἰς Ρωμαίους ἀξιωματοῦχους,² εἰς ὀνομαστοὺς ἢ εἰς ἀριστοκρατικὰς οἰκογενείας ἀνήκοντας ἄνδρας,³ εἰς ἐπιφανεῖς γυναῖκας ἢ συζύγους ἢ συγγενεῖς ἀνδρῶν μὲ ἰσχυρὰν κοινωνικὴν θέσιν⁴ καὶ τέλος εἰς ἄτομα, τὰ ὁποῖα εὐηργέτησαν ἢ ὀπωσδήποτε ὠφέλησαν τὴν πόλιν.⁵ Αἱ ἀπονεμόμεναι τιμαὶ ἦσαν ποικίλαι : ἀνεγερσις βωμοῦ ἢ ἀνδριάντος ἐπὶ βάσεως, ἔνθα ἐσημειώνεται τὸ ὄνομα τοῦ τιμωμένου καὶ ὁ λόγος τῆς ἀπονομῆς τῶν τιμῶν, ἀφιέρωσις στεφάνων, ἀνάθεσις τιμητικῆς στήλης, ὅπου ἀνεγράφεται ἔνιότε τὸ σχετικὸν ψήφισμα τῆς πόλεως, καθορισμὸς ἐπετείου ἑορτῆς εἰς ἀποθανόντα εὐεργέτην κλπ. Πάντα ταῦτα ὅμως ὑπερέβαλον κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους αἱ τιμαὶ καὶ παντοῖα ἐκδηλώσεις ἀφοσιώσεως καὶ σεβασμοῦ τῶν πόλεων πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας καὶ τὰ μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας. Τιμητικαὶ ἐπιγραφαί, ἀγάλματα καὶ ναοὶ ἀνεγείροντο δι' αὐτοὺς εἰς ἐκάστην πόλιν, εἰς πολλὰς δὲ καὶ ἑορταὶ καὶ ἀγῶνες ἤγοντο πρὸς τιμὴν των. Αἱ πόλεις ἠμιλλῶντο, οὕτως εἰπεῖν, εἰς ἐπίδειξιν δουλοπρεπείας πρὸς τοὺς κυριάρχους. Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν μνημείων, τὰ ὅπυι ἐσώθησαν μέχρι σήμερον, ἀντιλαμβάνομεθα πόσον μέγαλον ἦτο τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῶν πόλεων. Εἰς αὐτὰς ἀντιπροσωπεύονται ὅλα σχεδὸν αἱ σημαίνουσαι πόλεις τῆς Μακεδονίας καὶ παρελαύνουν πλεῖστοι ἐκ τῶν αὐτοκρατόρων ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου μέχρι τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ἡ Θεσσαλονικὴ π.χ. εἶχεν ἰδρύσει ναὸν τοῦ Αὐγούστου⁶ καὶ μνημεῖα πρὸς τιμὴν τῶν αὐτοκρατόρων Κλαυδίου, τοῦ Ἀντωνίνου Πίου, τοῦ Μάρκου Αἰδρηλίου καὶ τῆς συζύγου του Φαυστένης καὶ τοῦ Λουκίου Κορμόδου, τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου καὶ τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ τῶν συναρχόντων του.⁷ Ἐτέλει ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας κυνήγια καὶ μονομαχίας πρὸς τιμὴν τοῦ

¹ RA 37 (1900) 489, ἀρ. 131 [= Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 148, ἀρ. 4]. Π. Παπαγεωργίου, ἔ.ά. 21. 22. 24. 27. 37. J.R.St. 33 (1943) 39 [= SEG 12, 89, ἀρ. 318].

² Δήμιτσας, ἀρ. 372. 886. Ath. Mitt. 25 (1900) 117/18. Berl. philol. Wochenschr. 1911, 197, ἀρ. 1. Π. Παπαγεωργίου, ἔ.ά. ἀρ. 1. 25. 41. B. Josifovska, Z'iva Antika (Antiquité vivante) III, 2 (1953) 222, ἀρ. 1 [=RA σειρ. 6, τόμ. 48 (1956) 216, ἀρ. 179].

³ Δήμιτσας, ἀρ. 50. 253 (γ). Π. Παπαγεωργίου, ἔ.ά. 2. 4. Ἀρχ. Δελτ., ἔ.ά. 157, ἀρ. 16. Spomenik 75 (1933) 58, ἀρ. 177. Πελεκίδης, ἔ.ά. 52, ἀρ. 3α. 54, ἀρ. 6. RA 10 (1937) 338, ἀρ. 47.

⁴ AEM 12 (1888) 189, ἀρ. 6. Π. Παπαγεωργίου, ἔ.ά. ἀρ. 6. 7. 8 καὶ 16 Σεπτεμβρίου 1904, στήλ. 4/5. Berl. philol. Wochenschr., ἔ.ά. ἀρ. 2. BSA 18 (1911/12) 147 κέ., ἀρ. 5. 6. Γ. Οἰκονόμου, ἔ.ά. 13, ἀρ. 6. Πελεκίδης, ἔ.ά. 51, ἀρ. 3. Β. Καλλιπολίτου - Δ. Λαζαρίδου, ἔ.ά. 25/6, ἀρ. 2.

⁵ Στ. Μερτζίδης, Οἱ Φίλιπποι, Κωνσταντινούπολις 1897, 187. Π. Παπαγεωργίου, Ἐπιγραφὴ Δερριόπου. ἔ.ά. 3 κέ. N. Vulic', Mélanges. G. Glotz 2 (1932) 871/72. AE 1936, Ἀρχ. Χρον. 10, ἀρ. 17.

⁶ Duchesne - Bayet, ἔ.ά. 11/2, ἀρ. 1 [= Δήμιτσας, ἀρ. 367].

⁷ Δήμιτσας, ἀρ. 366. 375. 376. 605. BCH 37 (1913) 90 κέ., ἀρ. 3.

αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου Πίου καὶ ἐπιταρίους ἀγῶνας πρὸς τιμὴν τοῦ Οὐαλεριανοῦ.¹ Ἡ Ἀμφίπολις ἀνέθηκε μνημεῖα (miliaeria) πρὸς τιμὴν τοῦ Σεπτίμιου Σεβήρου καὶ τοῦ υἱοῦ του Καρακάλλα,² ἡ Βέροια πρὸς τιμὴν τῶν αὐτοκρατόρων Νέρβα καὶ Οὐαλεριανοῦ,³ ἡ Λητὴ πρὸς τιμὴν τοῦ Βεσπασιανοῦ,⁴ ἡ Ἔδεσσα (miliarium) πρὸς τιμὴν τοῦ Μ. Αὐρηλίου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Λ. Αὐρηλίου Οὐήρου,⁵ ἡ Ἡράκλεια ἢ Λυγκητικὴ πρὸς τιμὴν τοῦ αὐτοκράτορος Καρακάλλα καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Γέτα, τοῦ Φλαυίου Οὐαλερίου Κωνσταντίνου καὶ τῶν συναρχόντων του,⁶ ἡ Λυχνιδὸς πρὸς τιμὴν τοῦ Σεπτίμιου Σεβήρου καὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου,⁷ ἡ Ἀκανθος τῆς Χαλκιδικῆς μετὰ τῶν συμπραγματευομένων Ρωμαίων καὶ τῶν παροικούντων πρὸς τιμὴν τοῦ Αὐγούστου,⁸ ἡ Ἀργ[ε]σταίων πόλις πρὸς τιμὴν τοῦ Γορδιανοῦ Γ' καὶ τοῦ Σεπτίμιου Σεβήρου,⁹ ἡ Βραγυλίων πόλις πρὸς τιμὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ καὶ τῆς συζύγου του Σαβείνης,¹⁰ τέλος ἡ Βέργη καὶ ἡ Γάζωρος πρὸς τιμὴν τῶν αὐτοκρατόρων Σεπτίμιου Σεβήρου καὶ Μ. Αὐρηλίου Ἀντωνίνου (Καρακάλλα) καὶ τῆς αὐτοκρατειρας Ἰουλίας Δόμνας.¹¹ Ἐκ τῶν ἀποικιῶν ἀναθέτουν μνημεῖα οἱ Φίλιπποι ἀποφάσει τοῦ συμβουλίου τῶν δεκουριῶνων (decreto decurionum) πρὸς τιμὴν τοῦ Βεσπασιανοῦ, τοῦ Τραϊανοῦ, τοῦ Ἀδριανοῦ (ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἴσως ἐπισκέψεώς του εἰς Μακεδονίαν), τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ ἀγνώστου αὐτοκράτορος τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ.,¹² τὸ Διον (οἱ Διέσται) πρὸς τιμὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ ἐν τῷ Ὀλυμπεῖφ τῶν Ἀθηνῶν (132 μ.Χ.),¹³ τὸ municipium Stobensium πρὸς τιμὴν τῶν αὐτοκρατόρων Ἀδριανοῦ, Ἀντωνίνου Πίου, τῶν αὐτοκρατόρων Γαλε-

¹ Δ ή μιτσαας, ἀρ. 365 [=D u c h e s n e - B a y e t, ἔ.ἀ. 9/10]. 374 [=CIG 1969].

² J. H. St. 16 (1896) 315/16, ἀρ. 10 [= BCH 19 (1895) 112 = Δ ή μιτσαας, ἀρ. 866]. AE 1932, Ἀρχ. Χρον. 2, ἀρ. 17.

³ Δ ή μιτσαας, ἀρ. 55 [= J. R. St. 30 (1940) 51]. Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 156/57, ἀρ. 14.

⁴ D u c h e s n e - B a y e t, ἔ.ἀ. 98, ἀρ. 129 [=Δ ή μιτσαας, ἀρ. 683].

⁵ BCH 47 (1923) 187/88.

⁶ Δ ή μιτσαας, ἀρ. 243. Spomenik 98 (1941 - 48) 11, ἀρ. 21. C h. E d s o n, Cl. Philol. 46 (1951) 4/5 (βλ. καὶ Ἀθηνᾶ 25 (1913) 437, ἀρ. 21).

⁷ Δ ή μιτσαας, ἀρ. 333. 356.

⁸ BSA 23 (1918/19) 85, ἀρ. 13 [= SEG 1, 65, ἀρ. 282].

⁹ Spomenik, ἔ.ἀ. 174, ἀρ. 363. 175, ἀρ. 364.

¹⁰ SEG 12, 94, ἀρ. 349. βλ. καὶ ἡμερησίαν ἐφημερίδα Θεσσαλονίκης <Φῶς> 9 Μαρτίου 1952 [= AJA 57 (1953) 286].

¹¹ BCH 62 (1938) 37 κέ.

¹² Δ ή μιτσαας, ἀρ. 1086 (;) BCH 56 (1932) 209 κέ., ἀρ. 6. 7. 58 (1934) 450 κέ., ἀρ. 1b. 2.

¹³ IG III, 1, 471 [=CIL 3, 548].

ρίου και Σεβήρου και τῶν Καισάρων Μαξιμίνου και Κωνσταντίνου (miliarium).¹

Πλὴν τῆς ἀνωτέρω δικαιοδοσίας μερικαὶ πόλεις εἶχον λάβει κατὰ καιροὺς, ἰδιαίτερος ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων, τὸ προνόμιον νὰ κόπτον νομίσματα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χαλκᾶ. Αἱ πόλεις αὗται εἶναι κατὰ πλειονότητα ρωμαϊκαὶ ἀποικίαι και ἐλεύθεραι πόλεις. Εἶναι δὲ αὗται αἱ ἑξῆς :

Α'. Ρωμαϊκαὶ ἀποικίαι.

1. **Πέλλα.** Διακρίνομεν τρεῖς περιόδους τῆς νομισματοκοπίας τῆς : Ἡ πρώτη ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ 187 π. Χ. και φθάνει μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς β' τριανδρίας. Τὰ νομίσματα τῆς περιόδου ταύτης φέρουν ἐπιγραφὴν ΠΕΛΛΗΣ ἢ ΠΕΛΛΑΙΩΝ. Ἡ δευτέρα ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου (30 π. Χ.) μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος Γορδιανοῦ. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ Πέλλα ὡς ρωμαϊκὴ ἀποικία κόπτει περισσότερα νομίσματα μετὸν τίτλον COLONIA PELLA (PELLENSIS) ἢ COL IVL AVG PELLA και τὰ ὄνόματα τῶν duoviri quinquennales. Ἡ τρίτη περίοδος ἀπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ μέχρι τοῦ Φιλίππου τοῦ Ἄραβος, ὁπότε ἀνεκλήθη, καθὼς φαίνεται, τὸ προνόμιον. Κατ' αὐτὴν τὰ νομίσματα φέρουν ἀντὶ τῶν ὀνομάτων τῶν duoviri quinquennales τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος.²

2. **Φίλιπποι.** Ἡ πόλις ὡς ἀποικία ρωμαϊκὴ κόπτει νομίσματα ἀπὸ τῆς μάχης τῶν Φιλίππων (ὀλίγον μετὰ τὸ 42 π. Χ.) μέχρι τοῦ Γαλλινοῦ μετὸν συνήθη τίτλον COL IVL AVG PHILIP (pensis).³

3. **Διον.** Ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου μέχρι τοῦ Γαλλινοῦ μετὸν λατινικὴν ἐπιγραφὴν COL DIENSIS ἢ COLONIA IVLIA DIENSIS και τὰ ὄνόματα τῶν duoviri quinquennales.⁴

4. **Κασσάνδρεια.** Διακρίνομεν δύο περιόδους : α) Ἀπὸ τοῦ 44 π. Χ. μέχρι τοῦ 42 π. Χ. και β) ἀπὸ τοῦ Κλαυδίου μέχρι τοῦ Φιλίππου τοῦ Ἄραβος μετὸν ἐπιγραφὴν CASSANDRE, εἰς τὰ αὐτοκρατορικὰ δὲ νομίσματα COL IVL AVG CASSANDRE (ἢ CASSANDRENS).⁵

5. **Στόβοι.** Τὸ προνόμιον νομισματοκοπίας ἔλαβεν ἡ πόλις, ὅταν ἐπὶ

¹ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 297. ÖJh 6 (1903), Beibl. 10/11, ἀρ. 13. 28 (1933) 134, ἀρ. 4 (ἄγνωστον ἀνὸς τῆς πόλεως ἀνετέθη, ἰδιώτου ἢ συλλόγου τινός).

² H. G a e b l e r, Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, Berlin 1935, τόμ. 3, 2, 93 κέ., ἀρ. 1-36. E u g e n O b e r h u m m e r, RE XIX, 347 ἐν λ. Pella.

³ B. H e a d · I. Σ β ο ρ ῶ ν ο υ, Ἱστορία τῶν νομισμάτων 1, 285. G a e b l e r, ἔ. ἀ. 102/3, ἀρ. 10-18. P. C o l l a r t, Philippes 235 κέ. J o h a n n a S c h m i d t, RE XIX, 2233/34 ἐν λ. Philippi.

⁴ B. H e a d · I. Σ β ο ρ ῶ ν ο υ, ἔ. ἀ. 310/11. G a e b l e r, ἔ. ἀ. 60 κέ., ἀρ. 1-9.

⁵ H e a d · Σ β ο ρ ῶ ν ο υ, ἔ. ἀ. 279. G a e b l e r, ἔ. ἀ. 52 κέ., ἀρ. 1-18.

Βεσπασιανού¹ πιθανῶς ἔγινεν ἰσοπολίτις ρωμαϊκὴ πόλις (municipium), καὶ διετήρησε τοῦτο μέχρι τοῦ Καρακάλλα. Ἐπιγραφὴν τὰ νομίσματα φέρουν STOBENSIVM ἢ MUNICIPIVM STOBENSIVM.²

Β'. Ἐλεύθεραι πόλεις.

1. **Θεσσαλονίκη.** Διακρίνομεν δύο περιόδους: α) Ἀπὸ τοῦ 187 π.Χ. μέχρι τῆς β' τριανδρίας καὶ β) ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου μέχρι Γαλλινοῦ. Ἀπὸ τῆς μάχης τῶν Φιλίππων ἡ πόλις γίνεται civitas libera, ἀπὸ δὲ τοῦ Δεκίου ρωμαϊκὴ ἀποικία (colonia). Αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν νομισμάτων τῆς α' περιόδου εἶναι: ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ἢ ΟΜΟΝΟΙΑ - ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, τῆς δευτέρας: ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ἀπλῶς ἢ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΝΕΩΚΟΡΩΝ (ΠΥΘΙΑ ἢ ΚΑΒΕΙΡΙΑ) κλπ. μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος.³

2. **Ἀμφίπολις.** Ὅμοίως διακρίνομεν δύο περιόδους: α) ἀπὸ τοῦ 187 μέχρι τοῦ 31 π.Χ. καὶ β) ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου μέχρι τοῦ Γαλλινοῦ. Αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν νομισμάτων εἶναι: ΑΜΦΙΠΟΛΕΙΤΩΝ ἢ ΡΩΜΗ - ΑΜΦΙΠΟΛΕΙΤΩΝ ἢ ΑΜΦΙΠΟΛΕΙΤΩΝ - ΣΤΡΥΜΩΝ ἢ ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ - ΤΑΥΡΟΠΟΛΟΣ. Τὰ αὐτοκρατορικὰ ἔχουν τὴν ἐπιγραφὴν ΑΜΦΙΠΟΛΕΙΤΩΝ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος.⁴

Γ'. Ὑπήκοι πόλεις.

1. **Ἐδεσσα.** Τὰ νομίσματα τῆς πόλεως φέρουν ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου μέχρι Γαλλινοῦ τὸ ὄνομα τοῦ ἐκάστοτε αὐτοκράτορος καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ΕΔΕΣΣΑΙΩΝ (ἢ ΕΔΕΣΣΕΩΝ).⁵

2. **Ἡράκλεια ἢ Σιντική.** Ἐκδίδει κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους αὐτόνομα χαλκὰ νομίσματα μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν ΗΡΑΚΛΕΩΤΩΝ - ΕΠΙΣΤΡΥΜΟΝΙ.⁶

3. **Βέρροια.** Ἐκδίδει ἀπὸ τοῦ 242 μ.Χ. μέχρι τοῦ 246 μ.Χ. ὡς ἔδρα τοῦ κοινου καὶ ἴδια νομίσματα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐν Βεροίᾳ τελουμένων ἐπαρχιακῶν πεντητηρικῶν ἀγώνων. Τὰ νομίσματα φέρουν ἐπὶ τῆς προσθή-

¹ Ἄλλως ὁ Saria, RE 2R IV, 49 ἐν λ. Stobi, ὅστις πιστεύει ὅτι οἱ Στόβοι ἔλαβον τὸ δικαίωμα τῆς ἰσοπολίτιδος πολὺ ἔνωρίς.

² Head - Σβορώνου, ἔ.ἀ. 313. Gaebler, ἔ.ἀ. 111, ἀρ. 1-16.

³ Head - Σβορώνου, ἔ.ἀ. 311/12. Gaebler, ἔ.ἀ. 117 κέ., ἀρ. 1-24. 122 κέ., ἀρ. 25-70. Βλ. καὶ O. Tafrafi, Thessalonique des origines au XIVe siècle 25, 2. Eugen Oberhammer, RE 2R VI, 146/47 ἐν λ. Thessalonike.

⁴ Head - Σβορώνου, ἔ.ἀ. 1, 283. Gaebler, ἔ.ἀ. 33 κέ., ἀρ. 23-43. 54-60 καὶ 66-89.

⁵ Head - Σβορώνου, ἔ.ἀ. 311. Georg Macdonald, Catalogue of Greek Coins in the Hunterian Collection 1, 362. J. N. Svoronos, Journ. intern. d' archéol. numism. τόμ. 12, 2.

⁶ Head - Σβορώνου, ἔ.ἀ. 311.

ας ὄψεως τὸ ὄνομα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας τὰς ἐπιγραφάς: ΚΟΙΝΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ - Β - ΝΕΩ ΒΕΡΟΙΑΙΩΝ (ἢ ΒΕΡΟΙΕ ἢ ΕΝ ΒΕΡΟΙΑ) ἢ ΚΟΙ ΜΑΚΕΔΟ Β ΟΛΥΜΠΙΑ ΕΝ ΒΕΡΟΙΑ.¹

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω πόλεων δύο, μία ὑπήκοος, ἡ Βέροια, καὶ μία ἔλευθέρη, ἡ Θεσσαλονίκη, πλὴν τοῦ προνομίου τῆς νομισματοκοπίας κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους φέρουν, ἡ μὲν μία ὡς ἔδρα τοῦ Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων, ἡ δὲ ἄλλη τῆς ρωμαϊκῆς διοικήσεως, καὶ ὠρισμένους προνομιακοὺς τίτλους. Οἱ τίτλοι τῆς Βεροίας, τοὺς ὁποίους αὐτὴ εἶχε λάβει ἤδη πρὸ τοῦ Νέρβα, κατὰ τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα εἶναι: *Ἡ σεμνοτάτη μητρόπολις τῆς Μακεδονίας καὶ δις νεωκόρος Βέροια* ἢ *Ἡ λαμπρο(στάτη) Βεροιαίων μητρόπολις* (ἢ *Ἡ λαμπροτάτη μητρόπολις Βέροια*) καὶ β' *νεωκόρος* καὶ ἐνίστε ἄνευ τῶν ἐπιθέτων *Ἡ μητρόπολις καὶ δις νεωκόρος*.² Ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ μεγάλη ἀντίζηλος τῆς Βεροίας, ἀπέκτησε καὶ αὐτὴ τοὺς ἰδίους τίτλους καὶ ἄλλους ὄχι ὅμοως ἐνωρίτερον ἐκείνης. Καθ' ὅσον γνωρίζομεν τὴν νεωκοριανὴν ἔλαβε διὰ πρώτην φορὰν μόνις ἐπὶ Γορδιανοῦ Γ' (238 - 244 μ.Χ.) καὶ ἕως ἔν συνεχεία τῆς κατὰ τὸ ἔτος 231 μ.Χ. ἐπὶ Σεβήρου Ἀλεξάνδρου γενομένης συνδιαλλαγῆς τῆς πρὸς τὸ Κοινόν. Ἐπὶ Δεκίου Τραϊανοῦ (249-251 μ.Χ.) φέρει τὸν πληρέστερον τίτλον: *Μητρόπολις καὶ κολωνία καὶ Δ' νεωκόρος* (ἢ *τετρακίς νεωκόρος*), ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων ὅμοις Οὐαλεριανοῦ (253 - 260 μ.Χ.) καὶ Γαλλινοῦ (253 - 268 μ.Χ.) τὸν πτωχότερον τίτλον: *Μητρόπολις καὶ κολωνία καὶ Β' νεωκόρος* ἢ ἀπλῶς *μητρόπολις καὶ κολωνία*.³

7. Ἐξοδα καὶ ἔσοδα τῶν πόλεων.

Ἄν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ πλῆθος τῶν ἔργων, μὲ τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐπιφορτισμένοι αἱ πόλεις, αἱ δαπάναι αὐτῶν πρέπει νὰ ἦσαν μεγάλαι, συγκρινόμεναι δὲ μὲ τὰς δαπάνας τῶν κοινοτήτων τῆς σημερινῆς αὐτοδιοικήσεως, πρέπει ἀναμφιβόλως νὰ θεωρηθοῦν ὑπερβολικαί. Αἱ δαπάναι αὐταὶ ἀφῶρων 1) εἰς τὴν τέλεσιν τῶν τῆς λατρείας καὶ τῶν μετ' αὐτῆς συνδεδεμένων ἑορτῶν, 2) εἰς τὴν διοργανώσιν καὶ διεξαγωγὴν διαφόρων γυμναστικῶν ἀγώνων καὶ θεαμάτων, 3) εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν ἐφήβων καὶ ἐν γένει εἰς τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν, 4) εἰς τὴν ἀποστολὴν πρεσβειῶν καὶ εἰς τὴν διεξαγωγὴν διαφόρων κοινοτικῶν ὑποθέσεων παρὰ ταῖς ἀρχαῖς τοῦ κράτους, 5) εἰς τὴν συντήρησιν τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων κατὰ τὴν ἐπιστάθμυσιν τῶν, 6) εἰς τὴν προμήθειαν σιτηρῶν καὶ ἄλλων ἐπιτηδείων, 7) εἰς τὴν κα-

¹ Head - Σβορώνου, ἔ.ἀ. 310. H. Gaebler, ἔ.ἀ. 3 (1906) 1, 189, ἀρ. 860-871. Πληρεστέραν βιβλιογραφίαν περὶ τῶν μακεδονικῶν νομισμάτων τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων βλ. ἐν JNumG 7 (1956) 125 κέ. (P. Franke).

² Δεπτομερέστερον περὶ τῶν τίτλων τῆς Βεροίας καὶ τῶν ἀγώνων τῆς βλ. Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, ἔ.ἀ. 40/1.

³ Διεξοδικώτερον περὶ τῶν τίτλων τῆς Θεσσαλονίκης βλ. Πελεκίδην, ἔ.ἀ. 83 - 86.

τασκευὴν διαφόρων κοινοτικῶν ἔργων ἢ ἐπισκευὴν αὐτῶν, δηλ. ναῶν, λουτρῶν, στοῶν, πυλώνων, τειχῶν, ὑδραγωγείων, ὁδῶν,¹ καὶ πρὸ παντὸς 8) εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν ψηφισμάτων τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου καὶ τὴν κατὰ διαφόρους τρόπους ἀπονομὴν τιμῶν εἰς ἐξέχοντα πρόσωπα. Πῶς ὅμως ἐκαλύπτοντο τὰ ἔξοδα αὐτὰ τῶν πόλεων; ἢ μᾶλλον τίνι τρόπῳ ἐξεύρισκον αὐταὶ τὰς προσόδους; Βεβαίως οἱ εἰσπρατιτόμενοι ὑπ' αὐτῶν φόροι, ἔκτακτοι καὶ τακτικοί, ὄσους φυσικὰ ἐπέτρεπε τὸ κράτος, ἦσαν σχετικῶς ὀλίγοι, διὰ τὰ καλύψουν τὰς δαπάνας. Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν γνωρίζομεν ὅτι σημαντικὸν ἔσοδον τῆς πόλεως ἦσαν τὰ εἰσπρατιτόμενα χρήματα ἐκ τῶν προστίμων, τὰ ὁποῖα ἐπεβάλλοντο εἰς διαφόρους παραβάτας τῶν νόμων.² Ἐν ἄλλο ἦτο τὸ ὑπὸ τῶν βουλευτῶν καὶ ἀρχόντων κατὰ ρωμαϊκὴν συνθήειαν καταβαλλόμενον ποσὸν ἐπὶ τῇ ἀναλήψει τῶν καθηκόντων των.³ Σημαντικὴν ἐνίσχυσιν τῶν οικονομικῶν τῆς πόλεως ἀπετέλουν ἐπίσης αἱ διάφοροι δωρεαὶ καὶ τὰ κληροδοτήματα τῶν πολιτῶν πρὸς αὐτήν.⁴ Οἱ σκοποὶ τούτων ἦσαν ποικίλοι· διὰ τῶν μὲν ἐξησφαλίζετο τὸ ἐτήσιον ἔλαιον τῶν ἀλειφομένων ἐφήβων καὶ τῶν ἄλλων λουομένων, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ τὰς ἀθλήσεις καὶ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας καὶ τὸ ὁποῖον ὄφειλεν ἡ πόλις νὰ προμηθεύσῃ εἰς αὐτούς,⁵ διὰ τῶν δὲ καθίστατο δυνατὴ ἡ ὀργάνωσις μονομαχιῶν καὶ ἄλλων θεαμάτων,⁶ δι' ἄλλων καθιεροῦτο ἐτήσια ἔορτῆ εἰς μνήμην εὐεργετήσαντος τὴν πόλιν πολίτου.⁷ Ἄλλοτε διετίθετο ποσὸν διὰ τὴν ἐπισκευὴν δημοσίων οἰκημάτων, π.χ. τοῦ γυμνασίου τῆς πόλεως,⁸ ἄλλοτε διὰ τὴν ἀνάθεισιν ἀν-

¹ Εἰς τὴν γνωστὴν ἐπιγραφὴν τῆς Βεροίας RA 37 (1900) 489, ἀρ. 131, ὅπου ἐκτίθενται αἱ γενόμεναι πρὸς τὴν πόλιν καὶ τὴν ἐπαρχίαν εὐεργεσίαι τοῦ ἀρχιερέως τοῦ Κοινοῦ Κ. Ποπιλλίου Πύθωνος, ἀναφέρεται καὶ φράσις: *καὶ ὁδοὺς ἐκ τῶν ἰδίων ἐπισκευάσαντα*. Ἐδῶ δὲν πρόκειται περὶ δημοσίων (στρατιωτικῶν) ὁδῶν, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ ὁδῶν τῆς πόλεως, τοπικῶν. Βλ. A. H. M. J o n e s, ἔ.δ. 327/28, σμμ. 88.

² Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 409. 410. 776. 781. 989. 1052. BCH 24 (1900) 313. 47 (1923) 89 κέ., ἀρ. 9. 11. 59 (1935) 151 κέ., ἀρ. 43. 44. 45. 46. 47. 60 (1936) 337. J. H. St. 33 (1913) 338/39, ἀρ. 17, στ. 29/30. 39. SEG 2, 72, ἀρ. 415. AE 1950 - 51, 53/4, ἀρ. 1.

³ OJh 41 (1954) 110, στ. 10. Περὶ τοῦ καταβαλλομένου ποσοῦ εἰς τὸ ταμεῖον τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν ἀρχόντων ἐπὶ τῇ ἀναλήψει τῆς ἀρχῆς βλ. L i e b e n a m, Die Städteverwaltung 54 κέ. Fr. A b b o t - A. J o h n s o n, Municipal Administration 87. 142. K l i n g m ü l l e r, RE VIII, 2270 ἐν λ. Honorarium.

⁴ Εἰδικώτερον περὶ τῶν κληροδοτημάτων κατὰ τὴν ἑλληνορωμαϊκὴν ἀρχαιότητα βλ. τὸ ἀξιόλογον ἔργον τοῦ B. L a u m, Stiftungen in der griechischen u. römischen Antike, Leipzig - Berlin 1914, τόμ. 1 - 2.

⁵ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 261. Spomenik 98 (1941 - 48) 185, ἀρ. 388, στ. 66 κέ. 84 κέ. 187, ἀρ. 389, στ. 69. B. Γ. Κ α λ λ ι π ο λ ί τ η ς, ἔ.δ. 302 κέ.

⁶ RA 37 (1900) 489, 131 [= Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 148]. D u c h e s n e - B a y e t, ἔ.δ. 9/10 [= Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 365].

⁷ Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἐπιγραφὴ Δερριόπου, ἔ.δ. 3 κέ.

⁸ BSA 23 (1918/19) 73, ἀρ. 7, στ. 12/3 [= SEG 1, 64, ἀρ. 276].

δριαντών και εικόνων ἢ ἄλλων μνημείων ὑπὲρ τιμωμένων ὑπὸ τῆς πόλεως ἀνδρῶν.¹ Ἄλλοι διαθένται προσέφερον εἰς τὴν πόλιν χρήματα διὰ τὴν προμήθειαν σίτου, ἰδίως εἰς ἐποχὴν σιτοδείας,² ἄλλοι ἔδιδον χρηματικὸν ποσὸν εἰς μνήμην ἀποθανόντος προσφιλοῦς προσώπου³ καὶ ἄλλοι ἄφηνον κληροδότημα, ἵνα μετὰ θάνατον τελεῖται ἐπιμνημόσυνος τελετὴ κατ' ἔτος ἐπὶ τοῦ τάφου των.⁴ Συνήθως τὰ ἐκ τῶν δωρεῶν καὶ κληροδοτημάτων κεφάλαια ἢ πόλεις ἐδάνειζεν εἰς ἰδιώτας—αὐτὴ ἄλλωστε ἦτο ἐνίοτε καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν δωρητῶν—, ἐκ τοῦ τόκου δ' αὐτῶν ἐξοικονομοῦσε τὰ χρήματα, τὰ διατιθέμενα συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τῶν διαθετῶν. Τὸ κεφάλαιον ἔμενεν ἄθικτον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πολλὰ κληροδοτήματα ἦτο δυνατόν ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν νὰ ὑφίστανται καὶ νὰ λειτουργοῦν ἀνελλιπῶς, ἐκπληροῦντα τὸν προορισμὸν των. Π.χ. ἐν κληροδοτήματι τοῦ Μ. Οὐβειτίου Φίλωνος περὶ ἔλαιοθεσίας τῶν ἐφήβων τῆς Δερριόπου παρακολουθοῦμεν εἰς τὰς ἐπιγραφὰς ἐπὶ 40 περιῖπου ἔτη.⁵ Περισοσιτέρας μαρτυρίας περὶ τῶν εἰσοδημάτων τῶν μακεδονικῶν πόλεων δὲν μᾶς δίδουν αἱ ἄλλωστε ἑλληνικαὶ μακεδονικαὶ πηγαί. Πρέπει ὅμως νὰ υποθέσωμεν ὅτι καὶ ἐδῶ θὰ ἦσαν ταῦτα, ὅπως καὶ εἰς τὰς ἄλλας πόλεις τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς. Θὰ προήρχοντο δηλ. ἐξ ἀκινήτων, τὰ ὁποῖα ἢ ἰδίᾳ πόλεις ἐξεμεταλλεύετο ἢ ἐκ εὐθείας ἢ ἐξεμίθου εἰς καλλιεργητάς, ἐκ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν κοινοτικῶν ἀγρῶν, λειμῶνων, δασῶν, λιμνῶν, ποταμῶν, μεταλλείων, ἀλυκῶν, λατομείων κλπ., ἐκ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν κοινοτικῶν καταστημάτων, ἐκ τῶν διαφόρων κοινοτικῶν δασμῶν, δηλ. ἐκ τῶν ἐλλυμενίων, διοδίων, ἐκ τοῦ κέρδους τῆς ἐργασίας τῶν δούλων τῆς πόλεως κ.ά.⁶

Σημαντικὴν ἀνακούφισιν ἐκ τῶν δαπανῶν ἀπετέλουν τὰ διάφορα κτίσματα καὶ ἀναθήματα τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως καὶ τῶν εὐπόρων δημοτῶν. Οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως, οὔτινες εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὅπως καὶ εἰς ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις, ἦσαν ἄμισθοι, εἶχον τὴν φιλοδοξίαν κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀρχῆς των καὶ ἰδιαίτερος ἐπὶ τῇ λήξει αὐτῆς νὰ κτίσουν ἢ νὰ ἀφιερῶσουν τι ὑπὲρ αὐτῆς. Οὕτω τρεῖς ἀγορανόμοι τῆς Λητιῆς ἐπὶ τῇ λήξει τῆς ἀγορανομίας των ἀναθέτουν τὸ 22/3 μ.Χ. εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τὴν πόλιν τὸν πυλῶνα (μεγάλῃ ἐξωτερικῇ πύλῃ ναοῦ),⁷ ἄλλοι τρεῖς τῆς Βεροίας μετὰ τοῦ

¹ J.R.St. 30 (1940) 51.

² Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 248. RA 37 (1900) 489, ἀρ. 131. BSA, ἔ.ά., στ. 5 κέ.

³ Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἐφημερὶς Ἀλήθεια 16 Σεπτεμβρίου 1904 [= Philol. Wochenschr. 22 (1902), ἀρ. 30, σ. 138 κέ. καὶ 942 κέ.] καὶ 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 32.

⁴ Ν. V u l i c', ἔ.ά. 871/72. AE 1936, Ἀρχ. Χρον. 17, ἀρ. 10.

⁵ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 261. Spomenik, ἔ.ά. ἀρ. 388, στ. 66 κέ. 84 κέ. 389, στ. 69 κέ.

⁶ Βλ. π.χ. L i e b e n a m, Städtverwaltung 54 κέ.

⁷ Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἀρ. 678 [= O. T a f r a l i, Thessalonique 39, σμμ. 2].

γραμματέως των περὶ τὴν 4ην δεκαετηρίδα τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος κτίσμα τι εἰς τὸν θεὸν Ἐρμῆν,¹ ἄλλοι τῆς περιοχῆς τῶν Σερρών ἀνάθημά τι ὑπὲρ τῆς τύχης, τῆς νίκης καὶ τῆς αἰωνίας διαμονῆς τῶν αὐτοκρατόρων² καὶ ἄλλοι τρεῖς τῆς Ὀλύμπου (:) εἰς τὴν θεὰν Πειθῶ ἐπὶ τῇ λήξει τῆς ἀγορανομίας των.³ Εὐπόρος ἀγορανόμος τῆς Λυγκηστικῆς Ἡρακλείας εὐηργέτης ποικιλοτρόπως τὴν πόλιν.⁴ Εἷς ἀγορανόμος (aedilis) τῶν Φιλίππων διεκόσμησε τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ Σιλβανοῦ καὶ ἀνέγραψεν ἐπ' αὐτοῦ τὰ ὀνόματα τῶν δωρητῶν ἑταίρων (sodales).⁵ Ἐπίσης aedilis τις τοῦ Δίου, ὅστις καὶ ἄλλας ἀρχὰς ἤρξεν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει, κατασκεύασε μὲ ἰδικά του ἔξοδα στοὰν (porticus) διὰ τὴν ἀποικίαν (colonia Diensis),⁶ διάφοροι aediles τῆς ἰδίας πόλεως ἴδρυσαν ἱερὸν (sacrum, aedes) διὰ τὸν θεὸν Διόνυσον καὶ τὸν θίασόν του (ἢ διὰ τοὺς ἀποίκους).⁷ Ὅμοίως ἱερεῖς διαφόρων πόλεων ἀναθέτουν εἰς τοὺς θεοὺς, τοὺς ὁποίους ὑπηρετοῦν, ἀγάλματα, βάσεις, τραπέζας, ἐπισκευάζουν ἢ κατασκευάζουν ναοὺς, βῆθρα κλπ.⁸ Γυμνασιάρχος τις τῆς Θεσσαλονίκης ἐδῶρσε διὰ τὴν κατασκευὴν μιᾶς βασιλικῆς (στοᾶς) 10.000 πήχεις ξύλων,⁹ ὑδροσκόπος τῆς Βεροίας κατασκεύασε μνημεῖον καὶ τὸ ἀφιέρωσεν εἰς τὴν πατρίδα του,¹⁰ κωμᾶρχης τις τῆς περιοχῆς Λυχνιδου ἀνέθηκε μνημεῖον εἰς τὸν Ἡρακλέα μέγιστον,¹¹ ἀρχιβουκόλος δέ τις τοῦ Διονύσου κατασκεύασεν ἕκ τῶν ἰδίων καὶ ἀφιέρωσεν οἶκημα (μέγαρον) εἰς τὸν θεὸν Διόνυσον καὶ τοὺς συμμύστας.¹² Ἀλλὰ καὶ μὴ ἄρχοντες τῆς πόλεως καὶ ἰδιῶται καὶ σύλλογοι φιλοδοξοῦν νὰ κτίσουν ἢ ἀφιερῶσουν τι εἰς τὴν πόλιν καὶ πρὸ παντὸς εἰς τοὺς θεοὺς αὐτῆς. Ἔτσι ἄλλος κτίζει γραμματοφυλάκιον καὶ ἀναθεῖται εἰς τὴν πόλιν, ἄλλος βιβλιοθήκην, ἄλλος ναόν, ἄλλος βωμόν ἢ στήλην, ἄλλος στοάς, ἄλλος δωρίζει χειρῶδη ἀντικείμενα εἰς τοὺς ναοὺς καὶ ἄλλος ἄλλα.¹³ Συνηθέστατα ἢ διαπάνη τιμητικῶν μνημείων, ὡς βωμοῦ, ἀνδριάντος,

¹ BCH 35 (1911) 238, ἀρ. 6 [= BSA 18 (1911 - 12) 147, ἀρ. 4].

² V. Besevliev - G. Michailov, Belomorski Pregled 1 (1942) 318 κέ., ἀρ. 16. Βλ. καὶ REG 61 (1948) 168.

³ AJA 37 (1933) 602.

⁴ BCH 21 (1897) 161/62 [= Δήμιτσα, ἀρ. 248].

⁵ Δήμιτσα, ἀρ. 935 [= CIL 3, 633 = ILS 5466].

⁶ Γ. Οἰκονόμου, ἐ.ά. 29/30, ἀρ. 50.

⁷ AE 1937, 2. 528 - 529, ἀρ. 12. 1948/49, Ἀρχ. Χρον. 38, ἀρ. 4.

⁸ BCH 47 (1923) 59/60, ἀρ. 18. 291, ἀρ. 1 [= SEG 2, 75, ἀρ. 436]. 48 (1924) 287 κέ. [= SEG 3, 104, ἀρ. 499. 500].

⁹ Π. Παπαγεωργίου, Ἐφημερὶς Ἀληθεία 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 30 [=SEG 2, 71, ἀρ. 410].

¹⁰ Rev. Phil. 65 (1939) 129.

¹¹ Δήμιτσα, ἀρ. 335.

¹² RA σειρ. 6, τόμ. 13 (1939) 250, ἀρ. 41.

¹³ AEM 12 (1888) 188, ἀρ. 4. Ath. Mitt. 18 (1893) 416, 1b [= J. M. R. Cormack, Studies presented to Robinson 379/80, ἀρ. 6]. Δήμιτσα, ἀρ.

εικόνας, στήλης κ.τ.τ., τὰ ὁποῖα ψηφίζονται ὑπὸ τῆς πόλεως ὑπὲρ ἀρχόντων, ἱερέων, ἀρχιερέων, ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, εὐεργετῶν τῆς πόλεως, ὑπὲρ αὐτῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ τόπου, ὑπὲρ νέων καὶ ἐφήβων, ἐπαφίεται εἰς τοὺς συγγενεῖς ἢ τοὺς φίλους αὐτῶν ἢ εἰς τοὺς ὀπωδῆποτε εὐρισκομένους εἰς σχέσιν τινὰ μὲ τοὺς τιμωμένους. Οὗτοι φιλοτίμως καὶ προθύμως ὑποβάλλονται εἰς τὴν δαπάνην αὐτήν, ἀφοῦ μάλιστα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ τιμωμένου θὰ ἀνεγράφετο καὶ τὸ ἰδικόν των καὶ φυσικὰ καὶ ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὸν τιμώμενον.¹

Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗ

(Συνεχίζεται)²

221 [= AE 1936, 'Αρχ. Χρον. 5/6]. 367. 368. 931. 1017. 1018. 'Αθηνά 15 (1903) 40, ἀρ. 7. Ath. Mitt. 33 (1908) 44, ἀρ. 6. BCH 47 (1923) 57 κέ., ἀρ. 15. 25. 53 (1929) 82/3, ἀρ. 7 [= BSA 23 (1918-19) 95/6, ἀρ. 21]. 51 (1932) 220, ἀρ. 9. 57 (1938) 316 κέ. ἀρ. 2. 6. 10. 58 (1934) 461/62, ἀρ. 4. 5. 62 (1938) 476. P. Collart, ἔ.δ. 414, σμ. 1. BSA 18 (1911-12) 144/45, ἀρ. 3. 41 (1940-45) 105 [= Δ ή μι τ σ α ς, ἀρ. 61 = SEG 12, 88, ἀρ. 316]. AE 1948·49, 'Αρχ. Χρον. 37, ἀρ. 5. 6. κ.δ. 'Εξ ἀνεκδότου ἐπιγραφῆς τῆς Θεσσαλονίκης, ἀποκειμένης εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης, μανθάνομεν ὅτι δύο ἄτομα, ὁ Πόπλιος Σαλάριος Πάμφιλος καὶ ὁ Μάνιος Σαλάριος Ποπλίου, κατεσκεύασαν εἰς τὴν πόλιν τὸ 'Οσιρίειον καὶ τὸ ἐν αὐτῷ περιστύλιον καὶ τὸ διδυμαφόριον.

¹ Δ ή μι τ σ α ς, ἀρ. 378. 379. Π. Παπαγεωργίου, 'Αθηνά 15 (1903) 35, ἀρ. 1 'Εφημερίς 'Αλήθεια 16 Σεπτεμβρίου 1904 καὶ 23 Σεπτεμβρίου καὶ 7 'Οκτωβρίου 1906, ἀρ. 1. 3. 6. 8. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 31. 32. 34. 36. 39. 40. BSA 18 (1911/12) 148/49, ἀρ. 7. Πελεκίδης, ἔ.δ. 51 κέ., ἀρ. 2. 3α. 5. 6. 8. 77, σμ. 2. RA 10 (1937) 338, ἀρ. 47. Β. Καλλιπολιτου-Δ. Λαζαρίδου. ἔ.δ. 25/6.

² Τὸ δεύτερον μέρος τῆς μελέτης θὰ περιλάβῃ τὰ κεφάλαια περὶ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου, περὶ τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως, περὶ τῆς λατρείας ἐν γένει καὶ παράρτημα περὶ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ρωμαϊκῶν ἀποικιῶν.